

LA COL·LECCIÓ DE GRAVATS MALLORQUINS DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

Maria Francisca Ambrós Pol

Màster en Patrimoni Cultural: Investigació i Gestió

Treball Fi de Màster

Curs 2009- 2010

ÍNDIX

1. Introducció	2
2. Les tècniques artístiques.....	11
2.1. La xilografia	11
2.2. La calcografia	13
2.2. La litografia	15
3. Els gravadors	17
3.1. Segle XVII	17
3.2. Segle XVIII	18
3.3. Segle XIX	26
3.3.1. Els autors mallorquins	27
3.3.2. Els gravadors forans	29
4. La iconografia	34
4.1. Iconografia religiosa	35
4.1.1. La devoció Mariana	37
4.1.2. Les representacions cristològiques	39
4.1.3. Les representacions hagiogràfiques	41
4.2. Iconografia profana	50
4.2.1. Els Monuments Reials de la Societat Arqueològica Lul·liana	55
5. Conclusions	60
6. Bibliografia	63
6.1. Bibliografia genèrica.....	63
6.2. Bibliografia específica.....	64
7. Catàleg de gravats mallorquins de la Societat Arqueològica Lul·liana	70

1. INTRODUCCIÓ

Aquest estudi es centra en l'estudi d'una part dels gravats que formen el fons d'estampes de la Societat Arqueològica Lul·liana. En concret, ens hem centrat en els gravats duits a terme per autors mallorquins o per altres gravadors que realitzaren o enviaren matrius a les impremtes mallorquines durant el segle XIX.

El treball es troba estructurat en sis capítols; en el primer es fa una breu introducció a l'estat de la qüestió en l'estudi dels gravats mallorquins, tant en general com específicament a la col·lecció de gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana, a més de donar una sèrie de notes introductòries de les tasques realitzades, anteriorment a la redacció del treball, a la Institució.

El segon capítol fa referència a les tècniques artístiques; aquest es troba dividit en tres apartats, coincidint amb les tres tècniques utilitzades en els gravats catalogats: xilografia, calcografia i litografia.

El tercer capítol està dedicat als principals gravadors que apareixen en les estampes catalogades. Aquest punt està dividit en tres blocs, coincidint amb els segles XVII, XVIII i XIX, on s'enumeren els diversos gravadors. El darrer d'aquests, el segle XIX, està també dividit en dos apartats, els gravadors mallorquins i els que provenen de la península, sobre tot catalans i valencians que, com veurem, en aquestes dates és destacable la seva presència.

Posteriorment, en el quart capítol es fa un breu estudi de la iconografia que apareix en les estampes. S'estableixen, també, dos grans blocs, la iconografia religiosa i la profana, dividides també en altres subapartats.

El cinquè punt és la bibliografia, també classificada en dos blocs: la bibliografia general i una altra on es pot trobar una bibliografia més específica.

El darrer punt el forma el catàleg, que està format per 143 gravats. A més d'aquest, hem inclòs una sèrie d'imatges, dins la redacció del text, per a millorar la seva comprensió.

El primer acostament a la història dels gravats mallorquins es dona a partir de l'obra d'Antoni Furió, *Diccionario histórico de los ilustres profesores de Bellas Artes en Mallorca*¹, publicada el 1839, on podem trobar una sèrie de notes biogràfiques d'alguns dels gravadors més importants, com Antoni Bordoy, Melcior Guasp o Francesc Rosselló, entre altres. Una nova aportació a l'estudi dels gravats la va dur a terme Vicenç Furió Kobs a partir d'una conferència llegida el 1928 en el Museu Diocesà de Mallorca², on feia una primera introducció del gravat mallorquí en general, a més d'una relació dels col·leccionistes i les col·leccions d'estampes més importants de l'illa que hi havia en aquells moments. Luis Ripoll, el 1961, va publicar una obra primordial³ per conèixer les xilografies de la col·lecció Guasp, donant també una sèrie de notes biogràfiques dels gravadors que hi havien participat, i classificant les obres per temàtiques i tipologies. Posteriorment, Jeroni Joan Tous publicà la seva obra *Grabadores mallorquines*, on ordena els artistes per segles (els situa entre els segles XVII i XX), recopilant la biografia de cada un d'ells i explicant també alguna de les seves obres més importants.

Els darrers estudis sobre els gravats mallorquins, concretament sobre les xilografies, i especialment les xilografies de la col·lecció Guasp, han anat a càrrec de Miquela Forteza, sobre tot a partir de la publicació de la seva tesi doctoral⁴, on elabora un extens catàleg de les principals col·leccions de Mallorca. A més, a aquesta obra analitza la història de la impremta a Mallorca, exposa les biografies de tots els gravadors, tant mallorquins com forans, que treballaren a l'illa, i realitza una classificació de les temàtiques principals que apareixen en els gravats.

La bibliografia que fa referència específicament als gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana és molt escassa. La primera contribució la va dur a terme Jeroni Joan Tous⁵, en un article pel Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana. Segons aquest autor, la col·lecció està formada principalment per dos fons; el d'Estanislau de K. Aguiló i el de

¹ Furió, A.: *Diccionario histórico de los ilustres profesores de Bellas Artes en Mallorca*. Palma, Ed. Mallorquina de Francisco Pons, 1946.

² Furió i Kobs, V.: *Images xilografiques mallorquines: conferencia llegida en el Museu Diocesà de Mallorca, el dia 16 de febrer d'enguany*. Palma, Imp. Guasp, 1928.

³ Ripoll Arbós, L.: *La colección de xilografías mallorquinas*. Palma, Impr. Mossèn Alcover, 1961.

⁴ Forteza Oliver, M.: *La xilografía en Mallorca a través de sus colecciones: la imprenta Guasp (1576/1958)*. Palma, J. J. Olañeta, 2007.

⁵ Joan Tous, J.: "La colección de xilografías y grabados de la Sociedad Arqueológica Luliana". *BSAL* 37, 1979, p. 431- 442.

dos socis fundadors, Bartomeu Ferrà i Gabriel Llabrés Quintana. A més d'aquests, altres socis contribuïren a la creació de la col·lecció d'objectes de l'Arqueològica, cedint gravats, retaules, escultures, objectes litúrgics, objectes arqueològics, etc, que serviren per crear el Museu Lul·lià⁶. Per conèixer les peces aportades per cada un dels socis, i entre ells els gravats, es conserven d'una sèrie de llistats d'objectes, redactats per Bartomeu Ferrà i publicats en alguns *Bolletins* durant el 1885⁷.

Anys més tard Miquela Forteza publicà, en el tercer volum de *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una Il·lusió que perdura (1880- 2008)*⁸, un estat de la qüestió dels gravats de l'Arqueològica, classificant-la com una de les millors i més variades col·leccions d'estampes de Mallorca, tant per la tècnica com per la cronologia, origen o temàtica, opinió que compartia també Jeroni Joan Tous.

La Societat Arqueològica Lul·liana es fundà el 18 de desembre de 1880, quan es reuniren en el Col·legi Major de la Sapiència un grup de personatges, entre ells Bartomeu Ferrà i Gabriel Llabrés Quintana amb la intenció d'honar la memòria de Ramon Llull i crear un museu amb una sèrie d'objectes artístics i religiosos retirats del culte, per tal d'evitar la seva destrucció. El gener de 1881 es va aprovar la creació de l'Associació i del Museu, amb seu al Col·legi de la Sapiència.

Des del 1885 s'edita el *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, referència important per conèixer la història de Mallorca⁹. Ja des d'aquest número, i fins al 1897, es començaren a publicar diverses làmines, tant de temàtica religiosa com profana, principalment a la col·lecció Guasp, amb la intenció de reproduir i difondre la totalitat dels gravats d'aquesta col·lecció¹⁰, que ells consideraven de gran importància¹¹, però

⁶ *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una Il·lusió que perdura (1880- 2003)*. Vol. I. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003. p. 9.

⁷ Rosselló Bordoy, G.: "La Societat Arqueològica Lul·liana i la utopia d'un museu a Mallorca", a *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una Il·lusió que perdura (1880- 2003)*. Vol. I. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003. pp. 24- 25.

Capellà, M.A.; Estarellas, M.M.; Merino, J.: "La formació de les col·leccions museològiques de la Societat Arqueològica Lul·liana", a *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una Il·lusió que perdura (1880- 2003)*. Vol. I. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003. p. 103.

⁸ Forteza Oliver, M.: "La col·lecció de gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana", a *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una Il·lusió que perdura (1880- 2008)*. Vol. III. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2008. pp. 165- 176.

⁹ Forteza Oliver, M.: "La col·lecció de gravats..." pp.166-167.

¹⁰ L. Ripoll, a la seva obra *La colección de xilografías mallorquinas* (p. 7), cita a G. Llabrés: "Pocas casas pueden presentar un repertorio tan nutrido, gloriosa, recuerdo de la importancia que tuvo en los pasados

només se'n publicaren una vintena. En alguns d'aquests es pot llegir una petita i bàsica descripció de la imatge, però altres només van acompanyades del títol de l'estampa. La darrera publicació d'una estampa en el Bolletí coincidí, aproximadament, amb la creació, també per entregues, de la primera edició de l'obra *Col·lecció d'imatges xilogràfiques antigues de la Impremta Ca'n Guasp*, a càrrec d'Estanislau de K. Aguiló, i que contenia un total de 1440 estampes, col·locades sense cap tipus d'ordre ni classificació¹². Aquesta obra ha estat revisada i ampliada en dues ocasions, la darrera el 1950, arribant a les 1584 estampes, reunides en tres toms, i amb la particularitat que ha estat inventariada i classificada per matèries pel bibliògraf Pere Sampol i Ripoll¹³.

L'acostament als gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana es va iniciar a partir de les pràctiques del màster en les que es va dur a terme l'inventari dels gravats del seu fons.

La tasca es va dividir en quatre punts o parts. La primera passa va consistir en la recerca i agrupació dels gravats, disseminats en diverses carpetes, i la neteja d'aquests, mitjançant un pedaç suau per a eliminar la pols que podien contenir.

Posteriorment, es va dur a terme la classificació d'aquests. Per a aquesta tasca es va procedir a crear tres grans grups, dividits així mateix en altres subgrups. Els tres grups principals estan relacionats amb la tècnica en que estan realitzats els gravats, creant així les carpetes de calcografies, xilografies i litografies. Cadascun d'aquests grups ha estat dividit també en altres, classificant-los pel lloc de procedència; així, es crearen una sèrie de carpetes de l'escola mallorquina, l'escola espanyola, les escoles europees i una altra en la qual hi trobem les estampes de procedència desconeguda, a l'espera de futurs estudis.

A més, es realitzaren altres carpetes per a dur a terme noves classificacions, entre les quals n'hi podem destacar una de grans mapes, una altra de gravats extrets de llibres, una tercera en la que s'hi poden trobar oracions i, finalment, una quarta carpeta en la que els gravats es troben dins documents o altres com tesis, títols, etc.

siglos. Todos ellos, con el tiempo, los iremos reproduciendo y llegaremos a formar un álbum tan importante como el de la imprenta de Troyes y otras".

¹¹ Veure BSAL I (1885- 1886), Núm. 6, p. 7. Segons diu G. Llabrés (també al BSAL I, Tom 8, p. 6), amb la col·lecció de gravats de la impremta Guasp es podria crear una història del gravat a Mallorca.

¹² Ripoll Arbós, L.: *La colección de xilografías...* pp. 8-9.

¹³ Sabater, G.: *La imprenta y las xilografías de los Guasp*. Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1985. pp. 47- 48.

Després de finalitzar la classificació, es va iniciar l'inventari pròpiament dit. Per a la realització d'aquest es crearen unes sigles, cadascuna d'elles relacionada amb la tècnica gràfica. Així, les calcografies van precedides de la sigla CAL-, les xilografies per XIL- i les litografies per LIT-, seguides totes elles per un número correlatiu. D'alguns dels gravats es disposa de més d'una còpia i en aquest cas es va procedir a fer una enumeració alfabètica de cadascun d'ells (per exemple, CAL- 0001/a, CAL- 0001/b).

Les marques es realitzaren a llapis i es col·locaren, sempre que va ser possible, a la part posterior del gravat, en el marge superior esquerre.

Finalment, es va procedir a digitalitzar una part de la col·lecció, concretament els gravats dels autors mallorquins i d'alguns autors catalans que realitzaren obres per a les impremtes mallorquines, de les tres tècniques principals (calcografia, xilografia i litografia).

A partir de les estampes digitalitzades, s'ha realitzat un catàleg dels gravats de l'escola mallorquina i dels autors catalans que realitzaren obres per a les impremtes illenques.

Per a aquest catàleg, es va crear una fitxa model que inclou diversos camps, tant d'identificació de l'estampa com de l'estat de conservació de cada una d'elles. Aquests camps són:

1. Núm. d'inventari, que inclou les sigles corresponents a la tècnica de cada gravat i un número correlatiu després d'aquestes, separat per un guionet. Aquest és el mateix que el que es troba escrit a la part posterior dels gravats.
2. Tècnica utilitzada; aquestes són calcografies, xilografies i litografies.
3. Títol i any, si es coneix. En el cas en que el gravat no presenti títol, es pot posar el tema (de què tracta la imatge). En algunes estampes s'inclou l'any de realització, al costat de la signatura de l'autor, o de la impressió; en aquest cas, l'any apareix al costat del nom de la impremta. S'ha de tenir en compte que la impressió pot ser molt posterior a la creació del gravat. Per distingir entre les dues, es col·locarà la data al costat del títol si és l'any de creació del gravat; en canvi, si és la data de la impressió, aquesta s'anotarà al costat del nom de la impremta.
4. Transcripció de la lletra, en el cas en que hi hagi inscripcions. Si és així, aquest text s'ha d'escriure exactament com apareix a l'estampa, respectant les grafies,

accentuacions, puntuacions i l'ús de majúscules o minúscules. Hi ha tres signes bàsics que s'utilitzen a la transcripció dels textos¹⁴:

- -: la lletra anterior i posterior a aquest signe es troben a la mateixa línia del text però separades espacialment entre sí. Aquest signe també pot aparèixer en el text, quan una paraula es troba entre dues línies diferents.
- /: les dues lletres, anterior i posterior (en la línia següent), estan unides entre sí gramaticalment o temàticament.
- //: aquest signe separa informació textual que es troba en distintes línies i en les que no hi ha vinculació gramatical ni relació temàtica.

5. Gravador; l'autor del gravat. Moltes vegades les estampes apareixen sense cap tipus de nom ja que, en el segle XVI o també els segles posteriors, els gravadors no signaven les seves obres¹⁵. A partir del segle XVII en trobam algunes signades ja amb els noms o amb sigles o inicials.

En el cas que es conegui, s'ha de fer constar el nom i llinatge del gravador; si no apareix escriurem "sense identificar". També es poden fer constar les atribucions, seguint el mateix criteri.

6. Altres artistes que hi participen, com pintor, dibuixant, inventor i l'establiment o impremta on ha estat realitzada, a més de la data d'impressió, si apareix; en algunes estampes es poden veure altres noms d'artistes, a més dels gravadors. En aquest cas també s'ha d'escriure el nom i llinatge de cada un dels autors.
7. Descripció de l'escena, on s'identifica al personatge, o personatges, o els motius que hi apareixen. La descripció ha de ser breu, identificant els atributs que porten o els elements que es veuen al seu costat.
8. Mides del camp- gravat: mides de la escena o del dibuix gravat. Sempre serà alt per ample i en mil·límetres.
9. Mides del paper, on es troba el gravat. En aquest cas, també s'ha de fer constar les mides en mil·límetres i seguint la relació alt per ample.

¹⁴ Blas, J. (coord): *Diccionario del dibujo y la estampa. Vocabulario y tesoro sobre las artes del dibujo, grabado, litografía y serigrafía*. Madrid, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 1996. p. 156.

¹⁵ Ripoll Arbós, L.: *La colección de xilografías...* p. 10.

10. Estat de conservació: si és bo, regular o dolent i els defectes de conservació que presenta: esquerdes, trencaments, brutor, etc.
11. Referències bibliogràfiques. En aquest apartat s'ha d'anotar la bibliografia d'on s'ha extret informació del gravat o on es fa referència a aquest. La forma de citar la bibliografia haurà de seguir sempre aquest mateix criteri:
 - Llinatge, Nom autor: *Títol de l'obra*. Lloc d'edició, editorial, any. Núm. de pàgina.
 - Llinatge, Nom autor: Títol de l'article, a *Títol de l'obra*. Lloc d'edició, editorial, any. Núm. de pàgina.
12. Observacions. En aquest camp es pot afegir qualsevol altra informació que pugui resultar interessant i que no es trobi a cap altre camp, com per exemple la quantitat de còpies que es conserven del mateix gravat, les marques d'aigua, les orles que envolten els gravats o altres. Aquestes també hauran de ser de forma abreujada, en una línia cada una.
13. Imatges. Aquest darrer camp inclou una imatge general del gravat (que es troba col·locat a la zona superior) i altres imatges de detalls o altres elements que es vulguin destacar, situades al final de cada una de les fitxes. Aquest apartat és fonamental per tal d'evitar una manipulació excessiva dels originals. Abans d'afegir-se a la base de dades, les imatges hauran de reduir-se per tal d'evitar un pes excessiu del document.

Durant la realització de l'inventari es va poder comprovar que, en general, és un fons interessant i prou variat, tant en temàtica com en procedència. Una de les temàtiques predominants és la religiosa, sobre tot pel que fa als gravadors mallorquins i espanyols, amb autors illencs com els Muntaner, els Guasp, Francesc Rosselló o Bartomeu Maura, entre d'altres; en el cas dels gravadors espanyols podem destacar una notable presència de gravats procedents d'autors valencians, com Sanchís o Francisco Jordán, o catalans citant per exemple, a Torner, Abadal o J. Tauló.

En el cas dels gravats forans, bàsicament europeus, hi ha algunes obres de certa antiguitat i importància, destacant les estampes de Pietro Testa, Petrus Fontana o Dardanone. A més, també podem trobar alguna còpia de grans pintors, com Rafael.

Entre aquestes obres, a més de les escenes religioses, hi ha una part important dedicada a escenes costumistes.

En total s'han inventariat un total de 563 calcografies, 519 xilografies i 144 litografies, però s'ha de dir que només han estat inventariades i catalogades les obres que no es troben emmarcades. D'aquestes s'ha de fer especial atenció a una sèrie d'obres que es poden veure en diferents sales de l'Arqueològica, ja citades per Jeroni Joan Tous¹⁶ i Miquela Forteza¹⁷. Entre aquestes, cal destacar sis gravats realitzats per Bartomeu Maura que reproduïxen quatre obres famoses¹⁸, amb una especial importància de dues d'elles, signades per l'autor i dedicades a la institució. A més, podem veure tres gravats realitzats per Goya¹⁹ i un gravat de Durero, *La verge i el Nin amb un mico*.

Pel que fa als gravats de l'escola mallorquina, s'ha pogut comprovar com en una gran majoria d'estampes es repeteixen els mateixos temes o representacions, també de vegades amb tècniques diferents, canviant només el peu d'estampa o l'orla que l'envolta.

Com ja veurem més endavant, gairebé la totalitat d'aquests gravats són de temàtica religiosa excepte alguns, com el mosaic de Cas Frares, els dos túmuls de la proclamació de Ferran VI i Carles III, i els gravats de les eines de les fàbriques, entre d'altres. Pel que fa a la temàtica religiosa, destaca la representació de sants amb els seus atributs, i de diferents verges o Mares de Déu, com Nostra Senyora del Roser o Nostra Senyora de la Bona Nova.

A més, també hi ha representacions d'escultures i obres de diferents esglésies de Mallorca, com Nostra Senyora de Lluc, Nostra Senyora d'Artà, el Calvari de Pollença o el Sant Crist d'Alcúdia.

L'estat de conservació de la col·lecció varia d'uns gravats als altres, ja que molts d'ells presenten taques, sobre tot d'humitat, i algunes esquerdes o trencadures. En alguns s'hi han trobat també inscripcions a la zona posterior, moltes d'elles sense cap tipus de

¹⁶ Joan Tous, J.: "La colección de xilografías... pp. 431- 442.

¹⁷ Forteza Oliver, M.: "La col·lecció de gravats... pp.166- 167.

¹⁸ Aquestes obres són *La Família de Carles V*, de Goya; el *Testament d'Isabel la Catòlica*, d'Eduardo Rosales; la *Presentació de Joan d'Àustria a Carles V*, també de Rosales; i *Joana la Boja*, de Francisco Padilla.

¹⁹ Aquests tres gravats de Goya són un original de l'autor i dues còpies de Velázquez.

relació amb l'obra; és el cas del gravat XIL-0050, que presenta comptes i números darrere, o de l'estampa XIL-0072, en la part posterior de la qual es pot llegir un llistat de robes. A més, també hi ha imatges que són de prova, anteriors a l'estampació definitiva, ja que estan gravades en papers reutilitzats; destacarem una estampa²⁰ de la que es conserva el gravat de prova i el resultat definitiu, on ja es poden llegir els noms dels autors.

A més, podem veure com alguns dels gravats duen escrites una sèrie d'inicials, a llapis, a la part superior dreta d'aquest, com per exemple J.P. o B.F. Potser aquestes inscripcions estan relacionades amb el possible origen dels fons, perquè es pot pensar que B.F. seria Bartomeu Ferrà i J. P. Jaume Planas, un col·leccionista que cedí també algunes obres a l'Arqueològica.

²⁰ CAL-0026

2. TÈCNIQUES ARTÍSTIQUES

El coneixement de les diferents tècniques artístiques és fonamental per entendre l'evolució de l'art del gravat des dels seus inicis fins a l'actualitat. La seva reproductibilitat les convertiren en un antecedent dels moderns mitjans de masses²¹.

Històricament, el gravat és el primer intent per aplicar un procediment industrial a la representació artística i, fins a la difusió de la fotografia, va ser l'únic²². Abans del segle XV es dugueren a terme algunes obres d'art aconseguides a partir d'una matriu, però la xilografia va ser la primera que es va desenvolupar amb gran èxit. La transformació econòmica, social i tecnològica que va tenir lloc en el segle XV va comportar un canvi molt important en el panorama de les arts plàstiques, i el descobriment de l'impremta i tot el desenvolupament de les tècniques de gravat influïren notablement en aquest canvi.

2.1 La xilografia

La xilografia²³ és la tècnica més antiga del gravat i durant segles va ser la més difosa, ja que el gravat a la fusta i al metall foren els dos únics procediments fins al segle XIX, quan va aparèixer la litografia i altres tècniques fotomecàniques²⁴.

Es poden distingir dues modalitats tècniques per a gravar la fusta, que es diferencien per les característiques de la matriu (o planxa de fusta), pels instruments que s'utilitzen per a gravar-la i pels resultats que s'obtenen:

- El gravat en fusta, a fil o a fibra. Les matrius o planxes s'obtenen tallant verticalment el tronc de l'arbre, aconseguint planxes amb fibres longitudinals que donen cos al material, però formen vetes de diferent duresa que de vegades obliguen a desviar la trajectòria del dibuix. Per a aquests treballs són necessàries fustes dures, com la perera, el cirerer o el noguer, però fàcils de treballar amb eines com les gúbies, ganivets o tallaplomes.

²¹ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 23.

²² Maltese, C. (coord): *Las técnicas artísticas*. Madrid, Cátedra, 1980. pp. 235- 236.

²³ El terme xilografia prové del grec, dels mots *xylon*, fusta, i *grafé*, esculpir o gravar.

²⁴ Forteza Oliver, M.: "El gravat a testa com a gènesi del desenvolupament de la premsa il·lustrada vuitcentista", a *I Jornades de Patrimoni Industrial a les Illes Balears*: 26, 27 i 28 de maig de 2005. Palma, Fundació Endesa, Amics del Museu de Mallorca, 2006. pp. 102-103.

Aquesta és la tècnica més tradicional del gravat i es va utilitzar amb exclusivitat fins a finals del segle XVIII. El problema d'aquesta és que no permet la realització de dibuixos molt detallistes o delicats, ja que es pot rompre la matriu després d'algunes impressions. És per aquest motiu que les estampes antigues són menys detallistes, amb línies més gruixudes i simples. Malgrat això, en el segle XVI es va arribar a un notable virtuosisme, ja que alguns gravadors aconseguiren potenciar els resultats a base d'accentuar els ombrejats a través de l'estampació de la matriu principal, tintada en negre, i una altra complementària amb tints més clares. Aquesta és la modalitat coneguda com a *chiaroscuro*²⁵.

Durant gairebé quatre segles el gravat a fil va ser el més utilitzat i popular; l'alternativa a aquesta era la calcografia, o gravat en metall, però l'elevat preu, la major complexitat en la seva elaboració i la menor rapidesa d'elaboració en relació a la xilografia, la feren només apta per a làmines més preuades o riques²⁶.

- El gravat en fusta a testa, o xilografia, va ser popularitzat a partir de 1775 pel gravador anglès Thomas Bewick. La diferència amb l'anterior és que la fusta es talla en rodanxes o horitzontalment, i no en el lateral, aconseguint un major grau de duresa, sense fibres, i possibilitant la utilització d'eines més especialitzades, amb les que l'artista pot aconseguir uns resultats més refinats i amb un detallisme més semblant al que s'obté amb la tècnica calcogràfica, però amb l'avantatge que el burí no deixa rebaves sobre la fusta. La millor fusta és la de boix, ja que és una fusta dura i compacte, però, a la vegada, mal·leable i flexible.

El pas de la utilització del gravat en fusta a fibra al gravat de fusta a testa va ser fonamental en l'evolució de la il·lustració gràfica, ja que amb aquest sistema es podia imprimir conjuntament el text i la imatge, un fet que la convertí en la tècnica de gravat més econòmica i senzilla²⁷, en detriment de la litografia.

La fusta rebaixada, que queda en un nivell inferior i no rep tinta, donarà els blancs a la impressió. Per tant, aquesta tècnica no dóna una gradació de color, sinó que aquesta es podrà obtenir per efecte òptic d'unes línies de blanc i negre.

²⁵ Fontbona, F.: *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991. pp. 9- 10.

²⁶ Fontbona, F.: *La xilografia a Catalunya...* pp. 9- 10.

²⁷ Forteza Oliver, M.: "El gravat a testa com a gènesi..." pp. 102-103.

Per a aconseguir l'estampa, es pressiona suaument la matriu tallada sobre un paper o tela, amb unes premses especials o també de forma manual. D'aquesta manera, les matrius es desgasten poc i permeten que es puguin estampar nombroses vegades.

A l'hora de distingir una xilografia de la resta de les tècniques de gravat, en aquesta es poden observar que es presenta cap refinament del burí calcogràfic, els contorns de les formes són molt delimitats i no hi ha gradacions de color.

2.2. La calcografia

La tècnica calcogràfica²⁸ va néixer a partir d'una tècnica utilitzada en joieria, el niel, que consistia en rebaixar la plata i omplir els solcs amb esmalt negre. Tomasso Finiguerra, en el segle XV, va omplir els solcs amb tinta, abans d'aplicar l'esmalt, i va obtenir la primera prova de gravat "en solc". A partir d'aquesta primera prova, Vasari va atribuir a Tomasso la invenció de la calcografia.

El gravat es realitza sobre una planxa de metall i el valor dels solcs depèn de la seva profunditat, ja que a major profunditat, més quantitat de tinta hi haurà i més negre serà l'efecte, aconseguint diverses gradacions de color.

Les característiques que podem destacar d'aquesta tècnica són els traços en relleu sobre el paper, la marca de la planxa, que es nota al voltant de la composició gravada, i els diversos traços típics de les diferents subtècniques, com per exemple l'aiguatinta, la punta seca o el burí, entre altres.

La incisió sobre la planxa es pot fer de dues maneres: excavant directament amb una eina o excavant el metall a partir d'algun procés químic.

En el cas de l'excavació del metall amb diverses eines, podem distingir quatre tipus de gravats:

- El gravat al burí, o talla dolça, és la tècnica més antiga i la que deriva directament del món de l'orfebreria. En aquest tipus de gravat s'incideix directament sobre la planxa amb el burí, en posició quasi paral·lela al metall, aixecant una burbulla de metall, que es talla al final de la línia.

²⁸ La paraula calcografia prové del grec *khalkós* (coure i altres aliatges amb el zinc, giny i plom) i de *grápho*, gravar.

- El gravat a la punta seca és molt similar a l'anterior, però es diferencia en la forma d'utilitzar el burí i amb que la rebava que deixa a cada costat del solc no s'elimina. Amb aquest fet es creen diversos efectes en el moment de l'estampació, però amb el problema que s'han de limitar les tirades, ja que la rebava arriba a desaparèixer.
- El puntejat és la tècnica que consisteix en dibuixar una imatge sobre la planxa mitjançant una sèrie de ruletes o puntes que la modelen a partir de diversos punts, poc profunds, aconseguint uns efectes molt delicats. Aquesta tècnica deriva del gravat "a la manera del pastel", inventat el 1769, i és coneguda també com a mètode François, pel seu inventor.
- La manera negra, o "Mezzotinta", també es coneguda com a "gravat al fum". Siegen va ser el primer en realitzar-la, en 1642, passant posteriorment a Anglaterra, on va obtenir els millors resultats. Al contrari de les tècniques anteriors, aquesta tècnica parteix d'una planxa no polimentada, en la que es fa un granejat a tota la superfície, de manera que si s'entinta apareix totalment negra. Aquest granejat s'aconsegueix amb una sèrie de passades, en totes direccions, del "berceau", un instrument metàl·lic i dentat que obri estries en el metall. La imatge es crea aplanant el granejat amb diversos instruments, com els rascadors, creant uns efectes molt pictòrics i sense traços lineals.

Dins les tècniques en què l'excavació del metall es fa a partir d'algun procés químic podem distingir:

- L'aiguafort, on l'artista grava la imatge mitjançant una solució d'àcid nítric i aiguafort. La planxa del metall es cobreix amb un vernís resistent a l'aiguafort, com per exemple els que tenen com a base la cera o la resina. Sobre el vernís es dibuixa la imatge amb una punta que elimina aquest i posteriorment es submergeix la planxa dins la solució; el temps dependrà, entre altres factors, del grau de profunditat del solc desitjat. Si es volen solcs de diferents profunditats, es pot fer a partir de diversos banys amb l'aiguafort.
- La tècnica del vernís fluix utilitza un vernís fluix i gras que s'aferra a la superfície del material amb què entra en contacte. Sobre la planxa, ja envernissada, es col·loca un paper amb un cert grau de rugositat i es dibuixa sobre ell pressionant; quan es separa, es pot veure com el vernís s'ha aferrat a ell

i ha marcat la rugositat del paper, deixant al descobert el metall. L'efecte que s'aconsegueix és el d'un dibuix fet amb llapis gras sobre el paper.

- L'aiguatinta va ser creada el 1760 pel francès J.B. Leprince, però Francisco de Goya li donà la seva importància. Amb aquesta tècnica no s'aconsegueix cap trama lineal, com les anteriors, sinó una petita trama regular arrodonida, a partir de l'adhesió de pols de resina sobre la superfície de la planxa a través de calor. Aquesta es fon i actua com a vernís protector, aconseguint un resultat és molt semblant a l'aquarel·la.

Aquests dos procediments, excavació amb eines o amb algun procés químic, es poden combinar en una mateixa planxa, creant diversos efectes en un mateix gravat.

Quan la planxa ja està neta dels vernissos o de la resta de materials utilitzats, es pot entintar la superfície, procurant que aquesta entri dins els solcs excavats i retirant la que es troba sobre la superfície de la planxa. Posteriorment, es col·loca el paper sobre aquesta i es passa a l'estampació, tasca per la qual es necessita una premsa anomenada tòrcul. La planxa entintada amb el paper sobre aquesta es col·loca sobre una pletina situada entre dos cilindres, un superior i l'altre interior, que fan pressió sobre el paper; aquest rep la tinta i la imatge de la planxa, quedant en relleu i amb les formes invertides.

2.3. La litografia

La litografia²⁹ és una tècnica creada per l'escriptor txec Aloys Senefelder el 1796 i difosa per ell mateix a partir de la publicació d'un text sobre aquesta nova tècnica. El mateix any de la seva creació, Senefelder va fundar el primer establiment litogràfic per a imprimir les partitures del seu amic Gleisner i les seves pròpies³⁰. A Espanya, la tècnica arribà a la península ibèrica amb el naturalista català Carles de Gimbernat (1765- 1834) i l'artista mallorquí Bartomeu Sureda Miserol (1769- 1851) a principis del segle XIX³¹.

²⁹ El terme litografia prové del grec *lithos* (pedra) i de *grápho* (gravar).

³⁰ García Melero, J.E.: *Arte español de la Ilustración y del siglo XIX: en torno a la imagen del pasado*. Madrid, Ed. Encuentro, 1998. P. 214.

³¹ Subirana Rebull, R.: *Els orígens de la litografia a Catalunya (1815- 1825)*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991. p. 18.

La litografia utilitza com a matriu la pedra calcària, un pedra amb unes qualitats especials, com per exemple la seva absorció, la compactació, la seva facilitat a l'hora de marcar i, sobre tot, la qualitat de retenir les substàncies grasses i mantenir la humitat.

La tècnica consisteix en dibuixar sobre la pedra amb una substància grassa i posteriorment impermeabilitzar-la amb goma aràbiga i àcid nítric, de manera que a la superfície no dibuixada ja no es pugui adherir cap altre substància grassa i es mantengui la humitat. Després de banyar la pedra, i quan aquesta encara és humida, es passa sobre el dibuix un rodet d'impressió entintat. D'aquesta manera, la humitat rebutjarà la tinta i només penetrarà sobre la imatge dibuixada (engrassada).

Les característiques formals d'aquesta tècnica són molt diferents de les dues anteriors: la imatge sobre el paper és plana, sense cap tipus de relleu, i en ella es poden intuir les marques del llapis, ploma o pinzell. A més, el sistema és molt més senzill, econòmic i ràpid que la calcografia i xilografia, però té l'inconvenient que en ella no es pot combinar el text i la imatge³², cosa que sí pot fer la xilografia.

³² Fontbona, F.: *La xilografia a Catalunya...* pp. 13.

3. ELS GRAVADORS

A continuació analitzarem breument la biografia i qüestions estilístiques d'alguns dels autors que trobam dins la col·lecció de gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana. Ens centrarem en els artistes mallorquins, o en els que realitzaren algunes obres per Mallorca³³, i deixarem de moment, per a futurs estudis, tant les biografies com els gravats dels artistes peninsulars o estrangers.

Els primers gravadors, que treballaren durant els **segles XV i XVI**, normalment no deixaren signades cap de les seves obres, ja que la seva feina era considerada com una simple tasca artesanal. Les seves estampes solien ser molt primitives, amb trets medievals, un dibuix a base de línies de contorn i de la qual el més important era la representació de la imatge de forma clara, per arribar al poble.

3.1. Segle XVII

Durant el segle XVII es pot percebre una evolució cap a formules més naturalistes, realistes i expressives, més en línia amb les idees barroques de la Contrareforma³⁴. És en aquesta època quan els autors comencen a signar les seves obres; però a Mallorca es continua amb l'anonimat dels gravadors i només alguns autors, com **Francesc Rosselló**, identifiquen alguns dels seus gravats. Aquest autor, del qual es creu que va néixer aproximadament a les dècades centrals del segle XVII³⁵, va treballar indistintament amb gravats xilogràfics i calcogràfics. Les seves obres, datades entre 1663 i 1700, es troben firmades de diverses maneres, com “F.R”, “F.Ro”, “R”, “Ro”, “Fco Rossello” i possiblement el monograma “A.M” entrellaçat. Sabater³⁶ creu que aquestes sigles podrien ser del pintor Antoni Moragues, ja que l'estil es correspon amb l'artista. Però Miquela Forteza pensa que el monograma correspon a Rosselló, ja que apareix, en una

³³ Com ja veurem més endavant, durant el segle XIX comencen a aparèixer estampes de gravadors peninsulars, sobre tot catalans.

³⁴ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 92

³⁵ Es conserven dues xilografies de 1663 amb el seu monograma.

³⁶ Sabater, G.: *La imprenta y las xilografias...* p. 54

estampa calcogràfica, el monograma juntament amb el llinatge de l'artista³⁷. Aquest seria un dels seus gravats més interessants, que representa una al·legoria del Paradís Terrenal, amb l'escut dels Sureda, marquesos de Vivot, a les arrels de l'Arbre del Bé i del Mal³⁸. Juntament amb aquesta calcografia hem trobat, a la col·lecció de la Societat Arqueològica Lul·liana, un total de set estampes, quatre xilografies i tres calcografies, totes elles de temàtica religiosa³⁹.

Del seu estil podem destacar la utilització de petits núvols en el cel envoltant la figura principal, la representació d'ombres a les figures per a crear sensació de tridimensionalitat i l'enrajolat a espais interiors per a crear perspectiva. En quant als personatges, els representa amb cares ovalades, ulls ametllats i faccions clàssiques.

Mare de Déu del Pilar de Saragossa
Francesc Rosselló
XIL- 0006

3. 2. Segle XVIII

Aquest segle va ser el més prolífic de tota la història de Mallorca; tant és així que Jeroni Joan Tous el denomina el "Segle d'Or"⁴⁰ del gravat mallorquí, donada la gran quantitat de mestres gravadors i, sobre tot, per la qualitat que es desprèn de les seves obres conservades.

En aquest segle, Mallorca va ser un gran focus d'estampació, gràcies sobre tot a la creació de diverses acadèmies i classes de dibuix, com l'Escola Pública de Dibuix, fundada per la Sociedad Económica de Amigos del País, a les dues famílies de gravadors- impressors més importants de l'illa, els Guasp i els Muntaner, i a la protecció del Cardenal Despuig, personatge amb un gran interès per la cartografia i

³⁷ CAL-0032.

³⁸ Juan Tous, J.: *Grabadores mallorquines*. Palma, Diputación Provincial de Baleares, Instituto de Estudios Baleáricos, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1977. pp. 23- 24.

³⁹ Aquests gravats es troben identificats com a CAL- 0031, CAL- 0032, CAL- 0033, XIL- 0003, XIL- 0004, XIL- 0006 i XIL- 0007).

⁴⁰ Juan Tous, J.: *Grabadores mallorquines*. p. 26.

promotor del Mapa de l'Illa de Mallorca, obra mestra del gravat, realitzat per Josep Muntaner Moner.

Durant la primera meitat del set-cents, els artistes seguien amb les mateixes formules i tradicions que s'havien donat en les etapes anteriors. És a la segona meitat quan, a partir de l'aparició de les noves reformes il·lustrades, es pot observar una tendència cap a les formules del barroc tardà, visibles a les estampes, però sobre tot a les orles les que envolten⁴¹.

Pel que fa a la temàtica, aquesta continuarà essent majoritàriament religiosa, encara que es comença a veure una tendència a il·lustrar altres escenes de tipus profà.

En aquesta època s'inicia el treball de la xilografia a contrafibra⁴² i, a més, el gravat calcogràfic comença a agafar un major protagonisme. Aquesta tècnica, denominada també estampa fina, serà més valorada que la xilografia i farà que els gravadors comencin a signar les obres, aconseguint el reconeixement per a alguns d'ells, com per exemple qualcun dels integrants de les famílies Guasp o Muntaner. Altres, en canvi, continuen amb l'anonimat del seu treball artesanal. Alguns gravadors de l'època alternen les dues tècniques, però les signatures només solen aparèixer a les calcografies, mentre que les xilografies no es signen o s'inclouen només algunes inicials.

Dins aquest segle són molts els autors que podríem destacar. Farem una breu referència als més importants per entendre la varietat i importància de la col·lecció de gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana.

Llorenç Vallespir (?- 1747) va néixer probablement en els anys 80 del segle XVII i va morir a Palma el dia 10 de novembre de 1747. Sabem la data concreta gràcies a que es conserven dos documents molt importants per esbrinar algunes dades sobre la seva vida: un d'ells és el seu testament i l'altre el seu llibre de comptabilitat personal, *Llibre dels qui deuen al Sr. Llorenç Vallespir*, a partir del qual podem conèixer gran part de la seva tasca artística i comercial, a més d'algunes notes sobre la seva vida. Així, per exemple, sabem que el 1715 va viatjar a València, on hi va estar per espai de dos anys, durant els quals va conèixer a la que serà la seva dona, Josefa Maria Rosengues⁴³.

Segons aquest llibre sabem que, encara que la majoria de les obres que va realitzar, i que conservam, són de temàtica religiosa, també va fer escuts d'armes i altres

⁴¹ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* pp. 106- 108.

⁴² Veure apartat II, de les tècniques artístiques.

⁴³ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 133.

ornaments tipogràfics. És el cas de la xilografia⁴⁴, conservada a la Societat Arqueològica Lul·liana i que representa un escut quarterat. La resta d'obres conservades⁴⁵ són de temàtica religiosa, representant a diversos sants, com per exemple Sant Nicolau de Bari, Santa Gertrudis la Magna o Ramon Llull.

L'autor signava les seves obres de diverses maneres: "Llorens Vallespir", "Vallespir", "VR", "AVR", "V" i "XXR", així com altres que se li poden atribuir.

A l'estil de les seves obres es pot veure una clara evolució que va des d'unes obres amb un estil molt primitiu i antinaturalista, a un progressiu domini de la tècnica, amb un major naturalisme de les imatges. Aquest canvi d'estil es va donar possiblement, i segons Miquela Forteza⁴⁶, a partir del seu viatge a València, on hi va anar, probablement, per millorar la seva tècnica. Amb aquestes millores, aconseguí unes imatges més verídiques, amb un perfecte domini de la perspectiva. Els rostres dels personatges són clarament distingibles, un tant allargats, amb ulls petits i ametllats. A més, en moltes de les seves obres podem veure una orla característica, feta a base de marcs florals en negatiu o d'una espècie de trunella.

Santa Gertrudis la Magna
Llorenç Vallespir
XIL- 0057

Fra Albert Borguny (1707- 1773)⁴⁷, religiós del convent de Sant Domingo, va ser un artista molt complet, ja que practicava la pintura, l'escultura⁴⁸ i el gravat. Segons Furió⁴⁹, es coneixen 28 estampes signades per aquest gravador i, a més, J.J. Tous comenta que va realitzar diversos escuts nobiliaris de diverses famílies nobles i de personatges de l'època. En el cas dels gravats conservats a l'Arqueològica, tenim tres obres signades per Fra Albert Borguny, dues d'elles de temàtica religiosa, mentre que la

⁴⁴ XIL- 0055.

⁴⁵ XIL- 0005, XIL- 0056, XIL- 0057 i XIL- 0058.

⁴⁶ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 137.

⁴⁷ Segons Furió (p. 20), aquest gravador va morir el 1770, però es conserva una làmina signada i datada el 1773, endarrerint al menys tres anys la data de la seva defunció.

⁴⁸ Va ser l'autor de diversos projectes de retaules majors de diferents esglésies de Mallorca, amb un estil barroc elegant, propi de l'època.

⁴⁹ Furió, A.: *Diccionario histórico...* pp. 107- 110.

tercera és una làmina que representa un cadafal reial⁵⁰ erigit per a la proclamació de Ferran VI (1746). La Societat Arqueològica Lul·liana conserva la planxa d'aquest darrer gravat i, en el revers d'aquesta, es pot veure una altra representació d'un cadafal; en aquest cas, l'obra és d'**Antoni Bordoy** (c. 1690- 1759). Aquest gravador es va dedicar tant a la xilografia com a la calcografia però, si bé va firmar les obres calcogràfiques amb el seu nom, les xilografies només les signà amb les inicials "AB", que també havia identificat Sabater⁵¹.

Segons Furió i J. Joan Tous⁵², aquest va néixer a principis del segle XVIII, però se suposa que és anterior, ja que es conserva una xilografia de la Sagrada Família que té gravada la data de 1708.

V.P. Francisco de Hierónimo
Fra Albert Borguny
CAL- 0038

Sabem, també a partir de Furió⁵³ que, donada la seva qualitat artística, l'ajuntament li encarregà el disseny i la talla de les medalles de plata que s'encunyaren per a la proclamació de don Carles III a Mallorca en 1759, i el gravat de la façana arquitectònica que decorava el frontis de l'ajuntament durant aquestes festes, impresa en la Imprenta de José Guasp⁵⁴. Aquesta és l'única obra que es conserva de Bordoy dins la col·lecció de gravat, però alguns autors, com Antoni Gallego⁵⁵, creuen que la calcografia representaria un túmul funerari, probablement del rei Lluís I.

Alguns trets que identifiquen les seves obres són la serietat dels rostres, el volum de les mans o la rotunditat de les figures, així com la configuració dels núvols que apareixen en el cel, a base de petits cercles.

⁵⁰ CAL- 0037 i CAL- 0038; la tercera és la CAL- 0039

⁵¹ Sabater, G.: *La imprenta y las xilografias...* p. 53

⁵² Juan Tous, J.: *Grabadores mallorquines.* p. 29.

⁵³ Furió, A.: *Diccionario histórico...* pp. 105- 107

⁵⁴ CAL- 0040.

⁵⁵ Gallego Gallego, A.: *Historia del grabado en España.* Madrid, Càtedra, 1979. p. 254.

Dins la família d'impressors més important de Mallorca, els Guasp, hi ha haver també destacats gravadors, com Antoni Guasp Nadal, Melcior Guasp Florit o un altre gravador que signava amb les inicials P.G. Entre ells s'ha de destacar a **Melcior Guasp Florit** (1730- 1787), fill d'Antoni Guasp Nadal⁵⁶, qui va ser un dels millors gravadors mallorquins del segle XVIII i també probablement un dels millors xilògrafs espanyols de l'època. Estudià teologia i s'ordenà sacerdot, el 29 de gener de 1749, a la Seu de Palma, alternant els seus estudis eclesiàstics amb els de l'art del gravat, on no només va realitzar gravats amb la tècnica xilogràfica, sinó que també practicà, amb una gran habilitat, el gravat en coure (calcografia).

Sant Josep i el Nin
Melcior Guasp Florit (1783)
XIL- 0051

La majoria de les seves obres, de temàtica religiosa, van signades de diverses maneres: “M.G.”, “M.G. Pre.”⁵⁷, “M. Guasp”, “Guasp”, “Guasp, Pre.”, “Melchor Guasp” i “Melcior Guasp”. Aquestes es troben datades entre 1752 i 1785, i en moltes de les obres es pot veure la data gravada.

⁵⁶ Amb Pere Guasp Miquel (?- 1652), nebot de Gabriel Guasp Miquel I i germà de Gabriel Guasp Miquel II, comença la branca dels Guasp que ha arribat fins al segle XX. Pere Guasp Oliver, fill de l'anterior, es va fer càrrec de la impremta durant 15 anys (1653- 1668) i, com els seus predecessors, es va dedicar tant a l'ofici de llibreter com al d'impressor. Es casà amb Margarita Oliver i tingueren tres fills, Pere, Melcior i Francesc, dels quals els dos primers continuaren amb el negoci familiar.

El seu fill Melcior Guasp Oliver, heretà la impremta i va arribar a ser *Impresor de la Universidad y Reyno de Mallorca*. Es va casar amb Joana Nadal i dels seus 8 fills, dos d'ells, Antoni i Josep Guasp Nadal, es dedicaren als treballs d'impremta.

Antoni Guasp Nadal (1707- 1774), segon dels fills de Melcior Guasp Oliver, va ser un notable gravador. Es dedicà al negoci de la família entre 1753 i 1774 i les seves obres apareixen signades amb les inicials AG, encara que n'hi ha d'altres que se li han atribuït que no estan signades. La majoria de les seves escenes tenen lloc a espais exteriors, normalment a llocs rocosos, amb elements vegetals, motius secundaris i detalls poc definits, per donar sensació de moviment. En la fisonomia dels personatges alterna dos tipus de rostres: uns demacrats, amb nassos prominents, i altres més dolços i serens. Accentua també els plecs dels vestits, per donar major volum i dinamisme. Per aconseguir efectes de clarobscur, utilitza línies paral·leles en diverses direccions, però que mai s'entrecreuen, i ho combina amb espais en blanc. Es casà amb Maria Florit, amb qui va tenir tres fills: Melcior, Pere Antoni i Aina.

Per a més informació sobre aquesta família, consultar les obres de Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...*; Llabrés Quintana, G.: *La dinastía de impresores más antigua de Europa...*; Sabater, G.: *La imprenta en Mallorca. La dinastía Guasp...*

⁵⁷ Una vegada ordenat capellà (1749) va començar a incloure a la seva firma l'abreviatura “pre”.

Aquestes estampes pràcticament no mostren cap evolució formal o tècnica, ja que el seu estil es troba definit completament en 1753⁵⁸. D'aquest podem destacar que les seves obres demostren un perfecte domini del dibuix i una gran precisió en els traços. Delimita tots els elements amb una línia continua per definir-los perfectament; utilitza línies paral·leles, de vegades amb diverses gruixes, per definir volums, ombres i tonalitats. Els rostres dels personatges sempre solen ser harmònics, dolços i serens, sense cap tipus d'intent de mostrar expressivitat ni dramatisme. Aquests es troben lleugerament ombrejats, al igual que els peus i les mans. A partir del seu peculiar estil, Forteza li atribueix 74 xilografies, la majoria de petites dimensions⁵⁹.

On sí que es pot veure una certa evolució és en l'emmarcament de les escenes, ja que aquestes passen de ser un simple marc rectangular a unes orles amb decoracions tardobarroques amb rocalles, volutes i, de vegades cartel·les identificatives.

Les 13 xilografies conservades dels Guasp a l'Arqueològica, dues calcografies i la resta xilografies, presenten la signatura de Melcior Guasp, amb diferents variacions. Com ja hem dit abans, totes elles són de temàtica religiosa⁶⁰ i en elles es representen diversos sants i santes, a més de la Lapidació de Ramon Llull⁶¹, datada el 1753, i un escut trinitari⁶².

La família dels Muntaner s'inicià en el segle XVII amb el pintor bolonyès Joan Muntaner Marimonti, establert a Roma i casat amb Maria Josepa Upé, amb la qui va tenir tres fills: Llorenç, Joan i Ignasi, dos dels quals es dedicaren a l'art del gravat, iniciant així dues genealogies de gravadors. **Llorenç Muntaner Upé** (Roma, 1706-Palma, 1768) és el primer fill de Joan Muntaner i Maria Josepa Upé i, al igual que el seu germà, Joan, va practicar, tant la xilografia com la calcografia, amb una gran destresa. Els seus gravats denoten un gran virtuosisme i un perfecte domini de la composició. Els rostres són ovalats, de faccions clàssiques i un poc inexpressives, molt similars entre ells, sobre tot en els rostres femenins. D'aquest es conserva un gravat a l'Arqueològica que representa a Sant Elies⁶³. Un dels seus fills, **Francesc Muntaner Moner** (c. 1743-

⁵⁸ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 123.

⁵⁹ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* pp. 123- 124.

⁶⁰ Aquestes són: CAL- 0035, CAL- 0036, XIL- 0025, XIL- 0027, XIL- 0028, XIL- 0029, XIL- 0030, XIL- 0040, XIL- 0051, XIL- 0053 i XIL- 0054.

⁶¹ XIL- 0024.

⁶² XIL- 0041.

⁶³ XIL- 0059.

1805) es va dedicar indistintament a la pintura i al gravat. Va partir cap a Madrid, aconsellat pel bisbe de Mallorca Francisco Garrido de la Vega, on va seguir els seus estudis de gravat baix la direcció de don Juan Bernabé Palomino, i aconseguí ser nomenat acadèmic supernumerari⁶⁴. Aquest autor va realitzar un gran nombre d'estampes, moltes d'elles de temàtica religiosa, encara que també va dur a terme una sèrie de còpies de pintures de grans artistes. A més, va participar en algunes de les empreses il·lustrades més importants de la segona meitat del segle XVIII.

Es conserven, a l'Arqueològica, un bon nombre de gravats, tant xilogràfics com calcogràfics, signats per Francesc Muntaner, alguns d'ells datats⁶⁵. La majoria d'aquests representen escenes religioses⁶⁶, amb temàtiques molt similars a les dels altres gravadors de l'època, com escenes dedicades a Ramon Llull, Nostra Senyora dels Dolors, Sant Josep, Sant Felip Neri, etc, però dins el conjunt dels seus gravats podem destacar dues obres, una calcogràfica i l'altre xilogràfica, que representen els retrats de dos personatges: Ambrosio de Morales⁶⁷, datat el 1789, i Tomàs Moro⁶⁸, datat el 1797.

La Divina Pastora
Francesc Muntaner Moner (1760)
CAL- 0013

Josep Muntaner Moner (c. 1745- 1788), germà de l'anterior, inicià probablement els seus estudis en el taller patern, arribant a ser director de l'escola pública de dibuix, substituint al seu cosí, Joan Muntaner Cladera. Al igual que el seu germà, també va ser nomenat acadèmic supernumerari de la Real Acadèmia de San Fernando, el 1788, per la

⁶⁴ Per a més informació, veure l'article de Miquel Forteza, "El expediente personal de Francisco Muntaner Moner, un claro exponente de la exigencia de limpieza de sangre para acceder a la Academia de Bellas Artes de San Fernando". *BSAL*, n. 65. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2009. pp. 177- 190.

⁶⁵ Les dates es situen entre 1760 i 1799.

⁶⁶ Aquests gravats són: CAL- 0003, CAL- 0004, CAL- 0005, CAL- 0006, CAL- 0007, CAL- 0008, CAL- 0009, CAL- 0010, CAL- 0013, CAL- 0014, CAL- 0015, XIL- 0013, XIL- 0060, XIL- 0061, XIL- 0062, XIL- 0063, XIL- 0064, XIL- 0066, XIL- 0067, XIL- 0069, XIL- 0070 i XIL- 0071.

⁶⁷ XIL- 0072.

⁶⁸ CAL- 0026.

seva qualitat en el gravat d'estampes⁶⁹. Casat amb Dª Tadea Díez de Armendariz, va tenir dos fills, que també es dedicaren al gravat.

Aquest va dur a terme una gran quantitat d'obres, però la més representativa va ser el "Mapa de la Isla de Mallorca", obra de 1785, de grans dimensions, feta baix la protecció del Cardenal Despuig, a partir de quatre planxes de coure.

També va realitzar una sèrie de làmines per a un dels volums de "Elementos de Matemáticas", obra de Benito Bails⁷⁰. Aquestes làmines, de les quals se'n conserven 9 a l'Arqueològica⁷¹, representen una sèrie d'interiors de fàbriques o tallers, amb tota la maquinària que hi podia haver en el seu interior. A més, hi ha una altra xilografia, signada per Josep Muntaner, i datada el 1777, que representa les Tèmpacions de Sant Antoni Abat⁷², una còpia de la obra de David Teniers, que podria ser també obra d'aquest.

e
Temptacions de Sant Antoni Abat
Josep Muntaner (1777)
XIL- 0073

Joan Muntaner Upé (Roma, 1716- Palma, 1774), segon dels fills de Joan Muntaner Marimonti, es dedicà també a l'art del gravat, realitzant obres tant calcogràfiques com xilogràfiques, en les que es pot observar un perfecte domini de la tècnica. Sembla que també es va dedicar a la pintura i a l'escultura i en 1760 va ser nomenat acadèmic de la Real Acadèmia de San Fernando, amb una obra pictòrica. A la mort del seu pare, es traslladà, al igual que el seu germà, a Mallorca i es casà amb Catalina Cladera, amb qui va tenir tres fills, un dels quals continuà amb la carrera artística. Aquest fou **Joan Muntaner Cladera** (1744?- 1802), pintor⁷³ i gravador i un dels creadors de l'Escola de Dibuix el 1778, de la que va ser professor i per la que va realitzar una làmina pels premis de 1779, a més de gravar diversos mapes dels pobles, possiblement baix la

⁶⁹ Forteza Oliver, M.: "Francisco Muntaner Moner y su participación en algunas de las empresas ilustradas más importantes del siglo XVIII". Academia, 108- 109, 2009 (en premsa).

⁷⁰ Bails, B.: *Elementos de Matemáticas*. 10 vol. Madrd, Joaquin Ibarra, 1779- 1787.

⁷¹ Aquests gravats es troben catalogats amb els codis CAL- 0016 a CAL 0024.

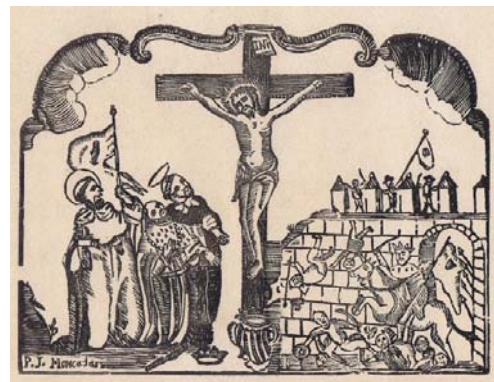
⁷² XIL- 0073.

⁷³ Es conserven algunes obres pictòriques, com per exemple les que podem trobar en el presbiteri de l'església parroquial de Sant Miquel.

direcció del cardenal Despuig⁷⁴. Es va casar amb Margalida Coll, amb qui va tenir dos fills, que també es dedicaren a l'ofici familiar.

Es conserven dues làmines, obra d'aquest autor, a la col·lecció de la SAL que representa el cadafal de Carles III⁷⁵, obra de 1789, i el Sant Crist d'Alcúdia⁷⁶, obra de 1781.

A més d'aquests, podem trobar algunes obres, a la col·lecció, d'autors més desconeguts, com és el cas de **P.J. Moncadas**, de qui es coneixen poques dades biogràfiques. Tant és així, que el primitivisme de les seves composicions ha duit a confusions sobre la seva data d'activitat; així, mentre Gaspar Sabater creu que possiblement és del segle XVI⁷⁷, Forteza el situa a finals del segle XVIII, ja que hi ha una xilografia de sant Josep de Calazanz que porta la seva firma i la data de 1794. A la col·lecció de la SAL es conserva una còpia del Crist de la Conquesta⁷⁸, una imatge que es venerava a l'interior de la porta de Santa Margalida, per on entrà l'exèrcit de Jaume I.

Crist de la Conquesta
P.J. Moncadas
XIL- 0015

Un altre gravador d'aquesta època, i completament anònim, és el que firma amb les inicials **J.L. HMS**. Aquesta signatura apareix en una representació de Santa Magdalena de Pazzis⁷⁹, datada possiblement durant la segona meitat del segle XVIII.

3.3. Segle XIX

L'inici del nou segle va arribar amb el desenvolupament d'una nova tècnica xilogràfica, el gravat a contrafibra, una nova modalitat més complexa i amb una aprenentatge més

⁷⁴ Furió, A.: *Diccionario histórico...* pp. 195- 197.

⁷⁵ CAL- 0002. Veure més informació a l'article Perelló Ferrer, M.A.: "Las Exequias de Carlos III en Palma de Mallorca", a *Pedralbes: revista d'Historia Moderna*, núm. 8. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1988, p. 591- 603.

⁷⁶ CAL- 0012

⁷⁷ Sabater, G.: *La imprenta y las xilografias...* p. 58.

⁷⁸ XIL- 0015.

⁷⁹ XIL- 0002.

llarg que possiblement va fer que alguns gravadors mallorquins deixessin de treballar. És a partir d'aquest moment quan comencem a trobar obres d'artistes forans, sobre tot catalans i valencians.

A més, també es va començar a desenvolupar una nova tècnica, la litografia, creada a finals del segle XVIII per Aloys Senefelder i introduïda, com ja hem dit anteriorment, a la península ibèrica pel naturalista català Carles de Gimbernat (1765- 1834) i l'artista mallorquí Bartomeu Sureda Miserol (1769- 1851) a principis del segle XIX⁸⁰. Aquesta nova tècnica acabà dominant la producció gràfica, ja que amb ella es podien dur a terme les representacions d'una forma més ràpida i econòmica⁸¹.

El gravat calcogràfic encara era vist com la més noble de les arts dels gravats i es seguia utilitzant per a la reproducció de les obres dels grans pintors, o per a les obres més importants.

El desenvolupament de totes aquestes noves tècniques de reproducció, a les que es poden afegir les noves modalitats fotomecàniques, va impulsar sobremanera l'edició de llibres i altres tipus de publicacions periòdiques, afavorint l'accés a la lectura a una major quantitat de públic.

Per a aquestes representacions periòdiques, la xilografia a testa es convertí en la millor tècnica de gravació, ja que permetia, a diferència de la calcografia i la litografia, la unió del text i la imatge en una sola matriu, donant com a resultat una major rapidesa en el procés d'estampació.

3.3.1. Els autors mallorquins

Entre els autors mallorquins més importants d'aquesta època trobaríem alguns dels integrants de la coneguda família de gravadors, els Muntaner. Podríem destacar, per exemple a **Llorenç Muntaner Díaz de Armendariz** (1782- 1848), qui continuà amb la tradició familiar, compaginant-la amb les tasques de sacerdot, i arribant a ocupar una canongia a la Seu el 1836. Va ser l'autor d'un "Mapa de la Isla de Mallorca", molt similar al del seu pare, Josep Muntaner Moner, realitzat el 1834, i també va dur a terme

⁸⁰ Subirana Rebull, R.: *Els orígens de la litografia a Catalunya (1815- 1825)*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991. p. 18.

⁸¹ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 139.

el gravat del paviment de mosaic de la basílica paleocristiana de Cas Frares⁸², a Santa Maria del Camí, avui desapareguda.

Bartomeu Maura i Muntaner (Palma, 1844- Madrid, 1926) també era descendent d'aquesta família de gravadors, concretament del pintor i gravador Joan Muntaner i Cladera. Es va iniciar en els estudis de la pintura, però va ser el gravat el que li donà la fama. Estudià dibuix, gravat i escultura a Mallorca, a l'Escola de Belles Arts de Palma, i posteriorment, a partir de 1862, a Madrid, a la Escuela Especial de Pintura, Escultura y Grabado, de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Exercí el càrrec de director artístic de la Fabrica Nacional de Moneda y Timbre, on va modernitzar les arts gràfiques; el 1898 va ser nomenat gravador en cap del Banc d'Espanya i un any després acadèmic de la Real Academia de San Fernando. A més, exercí com a gravador General de Medalles de la Casa de la Moneda des de 1885 fins al 1895.

Destacà sobre tot com a gravador en aiguafort i talla dolça, tècniques que va utilitzar per a reproduir i interpretar les obres dels grans artistes, moltes d'elles situades a El Prado⁸³, i a més, per a les seves pròpies creacions, amb les que va obtenir destacats guardons, tant nacionals com internacionals. Podem destacar, per exemple, la menció honorífica a l'Exposició nacional de Belles Arts, de 1864, el primer premi del Concurs Nacional per a gravar la pintura de "Las Lanzas", de Velàzquez, el 1872, la medalla d'or en l'Exposició Universal de Viena, el 1873, o la medalla d'or en la Universitat de Filadelfia, el 1876.

El conjunt de la seva obra es troba quasi totalment a Madrid, però a Mallorca es conserva alguna làmina dispersa i una xilografia signada, "La visió de Sant Magí", gravada durant els seus anys de joventut, ja que es troba estampada en un imprès de 1867⁸⁴.

Visió de Sant Magí
Bartomeu Maura
XIL- 0021

⁸² LIT- 134. Dins l'apartat d'Iconografia es parlarà un poc més d'aquest gravat.

⁸³ La SAL conserva una sèrie de làmines emmarcades signades per aquest autor. Veure l'apartat d'Introducció, p. 9.

⁸⁴ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 142.

A l'Arqueològica es conserven un total de set làmines, tres xilogràfiques⁸⁵ que representen La Visió de Sant Magí, estampada amb diferents orles i en diferents papers, i dues calcogràfiques⁸⁶. Aquestes representen el Sant Crist de Manacor, obra realitzada el 1888 a Madrid, i un Sant Vicenç de Paül, datada el 1881.

S'ha de mencionar, per evitar confusions, que a les tres obres xilogràfiques de Sant Magí es pot veure el nom del gravador, B. Maura, i del pintor, CT, però en una d'aquestes, concretament a la XIL- 0021, el text de la zona inferior està errat, ja que adjudica la realització del gravat a C.T.

3.3.2. Els gravadors forans

Mallorca, fins al segle XVIII, havia estat un centre de creació d'estampes de primer ordre amb una sèrie de gravadors de primer nivell, però en el segle XIX es va haver de recórrer a xilògrafs forans, possiblement degut al llarg aprenentatge que exigia la nova tècnica de gravat a la testa, necessària per a la il·lustració de llibres i revistes de gran tiratge. La prova d'aquest fet és la gran quantitat de xilografies conservades a Mallorca de gravadors forans, especialment catalans, com per exemple Josep Noguera, Miquel Torner, Josep Tauló, Josep Gaspar, A. Martínez, etc. En aquesta època, l'illa deixà el seu propi i tradicional mercat xilogràfic i es decantà principalment per la importació de matrius xilogràfiques que després eren estampades als obradors illencs. De les més de 2200 matrius xilogràfiques que conformen les col·leccions mallorquines, devers 760 són del segle XIX i d'aquestes la majoria estan realitzades per artistes forans o se'ls atribueixen⁸⁷.

Alguns d'aquests autors provenien de grans dinasties de gravadors catalans, com per exemple el **Tauló**, una família poc estudiada, que s'estén durant els segles XVIII i XIX, amb activitat documentada a Barcelona i Mallorca. Segons Fontbona, la primera xilografia documentada a Mallorca és de 1824, concretament els Goigs de Sant Victorià, patró de Campanet, però Forteza opina que aquesta data s'hauria d'avançar fins als inicis del segle XIX, ja que es conserva una xilografia del Crist de Santa Eulàlia amb la data gravada de 1801⁸⁸.

⁸⁵ XIL- 0021, XIL- 0022 i XIL- 0023.

⁸⁶ CAL- 0027 i CAL- 0028.

⁸⁷ Forteza Oliver, M.: "El gravat a testa com a gènesi..." p. 105.

⁸⁸ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 146.

Les xilografies es troben signades de dues formes: només el llinatge, com és el cas de les dues xilografies conservades a l'Arqueològica⁸⁹, i també amb la lletra J seguida del llinatge, inicial que ja la trobam en el segle XVIII.

Fontbona⁹⁰ identifica dos gravadors diferents que signen amb la J, els dos possiblement amb el nom de Josep, i que es troben actius en el segle XIX. Un d'ells degué treballar a Barcelona i Mallorca, especialitzat en temàtica religiosa durant més de 30 anys. L'estil d'aquest, que correspondria amb les xilografies que es troben a l'Arqueològica es podria definir com a completament variable, ja que es trobaria entre els recursos plàstics del Barroc i les composicions neoclàssiques, unides al gust popular de l'època.

Nostra Senyora del Roser
Tauló
XIL- 0001

Miquel Torner i Germà (c. 1802- 1863) és descendent d'una altra d'aquestes famílies. A les col·leccions mallorquines es conserven 7 matrius xilogràfiques signades amb el llinatge Torner, possiblement totes elles d'aquest gravador, que presenta, entre 1836 i 1863, el seu període de màxima activitat. Les seves xilografies destaquen pel virtuosisme de la talla i per una traça molt compacte, a partir de línies paral·leles que demostren un gran coneixement i domini del gravat a contrafibra. Segons Fontbona, Miquel Torner va ser considerat el millor gravador de la seva època⁹¹.

Els primers anys es dedicà a crear gravats relacionats amb l'època històrica, de temàtica i filiació romàntica, però al final de la seva vida tornà cap a un gust més popular i cap a gravats de temàtica religiosa. És quan probablement realitzà els gravats que es conserven a la col·lecció de la Societat Arqueològica Lul·liana, que representen a Sant

⁸⁹ XIL- 0001 i XIL- 0189.

⁹⁰ Fontbona, F.: *La xilografia a Catalunya...* pp. 19- 21.

⁹¹ Fontbona, F.: *La xilografia a Catalunya...* p. 49.

Sebastià⁹², Sant Joan Baptista⁹³, Sant Antoni Abat⁹⁴, el Crist de les Ànimes⁹⁵ i el Beat Alonso Rodríguez⁹⁶.

Una altra família, amb presència de gravats a l'Arqueològica, seria la dels **Abadal**, activa entre els segles XVII i XIX. A aquesta col·lecció es conserven dos gravats iguals que representen la Beata Catalina Tomàs⁹⁷, obra segons Miquela Forteza⁹⁸, de **Joan Abadal Casalius**, nascut cap a la segona o tercera dècada del segle XIX. Aquest practicà tant la xilografia com la litografia a finals dels anys 50. Aquest gravador desapareix el 1873, quan va haver d'exiliar-se en quedar implicat en un problema de falsificació de documents.

Les quatre obres que es conserven a les col·leccions mallorquines demostren un gran coneixement de la nova xilografia a contrafibra.

Finalment, podríem citar als **Noguera**, una altra dinastia de gravadors catalans, molt important a la seva època. A les col·leccions mallorquines es conserven 5 xilografies signades com Noguera però, segons Forteza⁹⁹, aquestes semblen que no estan fetes per la mateixa mà. Es coneix el nom d'un dels gravadors d'aquesta nissaga, Josep Noguera, que es trobava actiu durant els primers vint anys del segle XIX. Segons Fontbona¹⁰⁰, aquest té una obra signada i datada el 1822, titulada "*El mundo al revés*", i encara se n'hi poden atribuir altres, com per exemple una altra versió de "*El Mundo al revés*". però aquesta és, estilísticament, molt diferent a la primera, pel que es podria pensar que hi havia dos gravadors denominats Noguera, possiblement parents, identificant-los com a Noguera I i Noguera II.

Vint anys més tard va aparèixer un tercer Noguera, **Noguera III**, probablement descendent dels dos anteriors. Aquest, possiblement, va ser l'autor de les matrius xilogràfiques que servien per il·lustrar els romanços mallorquins, així com de les cinc

⁹² XIL- 0035, XIL- 0036, XIL- 0037 i XIL- 0038.

⁹³ XIL- 0033.

⁹⁴ XIL- 0031 i XIL- 0034.

⁹⁵ XIL- 0039.

⁹⁶ XIL- 0032 i XIL- 0177.

⁹⁷ XIL- 0016 i XIL- 0017.

⁹⁸ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 139.

⁹⁹ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 143.

¹⁰⁰ Fontbona, F.: *La xilografia a Catalunya...* pp. 29- 30.

matrius xilogràfiques signades, totes elles de temàtica religiosa, que es conserven a Mallorca. A la col·lecció de la Societat Arqueològica Lul·liana es conserven dues obres d'aquest gravador, que representen dues escenes hagiogràfiques¹⁰¹.

Altres dos artistes catalans que podrien destacar serien **Francesc Brangulí i Royo** i **Joan Romeu Solà**. Brangulí (1840- 1910) és un gravador català¹⁰² format en el taller de Joan Abadal. Va ser una figura molt destacada dins l'àmbit català, participant en projectes molt destacats, com per exemple l'edició il·lustrada del *Quijote*, de l'editor Tomàs Gorchs o gravats per a *El Álbum de las Familias*¹⁰³. La seva principal dedicació va ser la il·lustració literària i històrica, participant en l'estampació de llibres, però també va realitzar gravats de temàtica religiosa, ja que a la col·lecció estudiada es conserva una obra signada per aquest autor, una Santa Eulàlia¹⁰⁴, datada el 1871. Romeu (?- 1890) va ser el seu deixeble, del qual conservam una obra a l'Arqueològica que representa l'aparició de Nostra Senyora del Roser a Sant Domingo de Guzman¹⁰⁵; d'aquesta podem destacar que no només es troba signada per Romeu, sinó que també apareix un altre nom: el del dibuixant **Joan Serra i Pausas**, creador del dibuix. Aquest va partir cap als Estats Units, on va obtenir grans èxits, però uns anys després tornà a Catalunya.

Santa Eulàlia
Francesc Brangulí (1871)
XIL- 0020

Hi ha també, a la col·lecció de la Societat Arqueològica Lul·liana, una sèrie d'obres de gravadors valencians, que treballaren o exportaren gravats a les impremtes mallorquines. Entre ells podem destacar a Joaquin Ballester, Vicente Aznar o Antoni Pascual.

¹⁰¹ XIL- 0012 i XIL- 0018.

¹⁰² Sabater creu que possiblement sigui italià. Sabater, G.: *La imprenta y las xilografias...* p. 54.

¹⁰³ Fontbona, F.: *La xilografia a Catalunya...* pp. 137- 139. Molts altres gravadors catalans de l'època, com Abadal o Torner, participaren en aquests projectes.

¹⁰⁴ XIL- 0020.

¹⁰⁵ XIL- 0074.

Joaquín Ballester (València, 1740- Madrid, 1808) va estudiar a la Real Academia de San Carlos i el 1766 es traslladà a Madrid, on va continuar els seus estudis. Se'l nomenà acadèmic supernumerari de l'Acadèmia de San Fernando, Acadèmic de Mèrit de l'Academia de San Carlos, des de 1773, i Director Honorari de l'Acadèmia de València, per a la secció de gravat, des de 1778¹⁰⁶ i, al igual que Francesc Muntaner Moner, va participar en algunes de les empreses il·lustrades més importants de la segona meitat del segle XVIII¹⁰⁷, com per exemple la il·lustració de “*El Quijote*”, publicada el 1780, o la creació de diversos retrats per a la serie “Retratos de los españoles ilustres”. A la col·lecció de l'Arqueològica es conserva una única obra, Crist mort aguantat per un àngel¹⁰⁸, que és una còpia d'una obra d'Alonso Cano, dibuixada per Rafael Ximeno.

Antoni Pascual i Abad (Alcoy, 1809- Valencia, 1882), format a l'Acadèmia de Sant Carles de València, es dedicà a la xilografia i litografia,. És autor d'auques i il·lustrador d'obres. Fou membre de la Societat Econòmica d'Amics del País Valencià. A l'Arqueològica hem trobat una única obra signada per aquest, que representa a Sant Ramon¹⁰⁹.

Sant Ramon
Antoni Pascual
XIL- 0014

¹⁰⁶ Alvar, C.; Sevilla, F.: Gran Enciclopedia cervantina. Alcalá de Henares, Madrid. Centro de Estudios Cervantinos, Castalia, 2005. p. 1083.

¹⁰⁷ Forteza Oliver, M.: “Francisco Muntaner Moner...”

¹⁰⁸ CAL- 0034.

¹⁰⁹ XIL- 0014.

4. LA ICONOGRAFIA

El gravat va ser, fins a l'aparició de la fotografia, l'únic mitjà del que es disposava per a reproduir imatges. Aquest pot ser de gran importància per a l'estudi d'altres disciplines, com la política, la cultura, les mentalitats o la història de l'art de cada moment o època. A més, també és producte d'una tècnica concreta, que ha anat evolucionant a través dels segles, segons les necessitats estètiques o de producció.

El seu objectiu, des del primer moment, va ser el de transmetre informació visual, de vegades amb intencionalitat artística, convertint-se en un poderós mètode de comunicació¹¹⁰.

Durant l'època barroca la principal activitat dels gravadors va consistir en la creació de les estampes que decoraven els llibres, sobre tot les portades o els frontispicis. Posteriorment, la Il·lustració va ser un període de gran importància per a l'estampa, sobre tot per la seva perfecció formal, per la gran tècnica que es va desenvolupar, així com per la seva difusió, ja que es va convertir en el mitjà més idoni per a propagar la ciència, la tècnica i la fe d'aquell moment. Tal volta, l'edició que més respon a aquestes premisses és la de la "Enciclopedia", amb una gran quantitat d'estampes al seu interior¹¹¹.

La majoria dels gravats de les col·leccions mallorquines eren de tipus econòmic i de gran demanda popular, com per exemple els textos populars, que tant podien ser religiosos, on trobaríem els goigs, els sermons, els sufragis..., com profans, dins ell quals destacam els romanços, les cançons, els almanacs... Aquests, normalment, estaven il·lustrats amb una o dues xilografies¹¹². Així mateix, dins la col·lecció de gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana hem trobat una gran quantitat d'estampes de tipus religiós, però també n'hi ha d'altres de temàtica profana, sobre tot pel que fa als gravats estrangers, amb escenes de la vida quotidiana, retrats de personatges, escuts heràldics o representació de monuments.

¹¹⁰ Carrete Parrondo, J.: El arte de la estampa, a *Estampas de la Real Academia Española. Colección Rodríguez Moñino-Brey*, Madrid, Fundación Cultural Mapfre Vida, 2004, pp. 15-23.

¹¹¹ Carrete Parrondo, J.: El arte de la estampa... pp. 15-23

¹¹² Forteza Oliver, M.: "El gravat a testa... p. 107.

4.1. Iconografia religiosa

A finals del segle XIV, i amb la finalitat de propagar la fe, els frares predicadors venien i distribuïen estampes amb la figura de la Mare de Déu, els sants o amb escenes de la vida de Crist, costum que es va conservar durant molts segles. Però va ser sobre tot a finals del segle XV quan els gravats es varen estendre per a tota Europa¹¹³. Segons Ripoll i Furió¹¹⁴, les estampes eren repartien a les esglésies o donades pels als confreres després de disposar les almoines. Normalment eren de petites dimensions, ja que solien estar destinades principalment a la població, per dur a terme, en la intimitat de les seves cases, les seves devocions particulars; encara que també n'hi havia de mides molt majors, en algunes de les quals es podien llegir goigs, indulgències o oracions. A més, també servien per a la confecció de programes, invitacions o cartells de festes religioses.

La Contrarreforma va ser determinant per a la propagació de tot tipus d'imatges amb l'objectiu de la demostració visual de l'Església Catòlica¹¹⁵. L'objectiu era la defensa del culte marià, dels sants i del dogma eucarístic. Així, proliferaren les obres que feien referència a la història dels santuaris marians, on es narraven les aparicions de la Verge i els miracles que havia duit a terme. En el cas de Mallorca, i de l'Arqueològica en particular, tenim una sèrie de representacions de les aparicions de la Verge a la muntanya de Lluc¹¹⁶.

Nostra Senyora de Lluc
Melcior Guasp, 1764
CAL- 0036

Al igual que en el segle XVII, en el XVIII l'estampa religiosa va ser la més usual. En aquests moments es graven la major part de les estampes dedicades als sants, beats, advocacions marianes, retaules, vides de Crist... Les esglésies i confraries encarreguen

¹¹³ Forteza Oliver, M.: *La col·lecció de xilografies de la Impremta Guasp*. Barcelona, Lunwerg, 2007. p. 47.

¹¹⁴ Ripoll Arbós, L.: *La colección de xilografías ...* p. 15.

Furió i Kobs, V.: *Images xilogràfiques mallorquines...* pp. 5-6.

¹¹⁵ Checa Cremades, F.; Carrete Parrondo, J.; Bozal, V.: *El grabado en España, siglos XV al XVIII*. Summa Artis, XXXI. Madrid, Espasa Calpe, 1987. pp. 293- 294.

¹¹⁶ CAL- 0011, CAL- 0036, LIT- 0002, XIL- 0144 i XIL- 0149.

les imatges per vendre a les llibreries, a les confraries, o a través de la venda ambulant, encara que els gravadors també realitzaven estampes pel seu compte i els venien directament. Els motllos, però no només eren propietat de les impremtes, sinó que també n'hi havia que eren propietat de l'església i de les confraries on es veneraven els sants representats¹¹⁷.

En el segle XIX, amb l'arribada de gravadors forans, s'introduïren també nous temes o repertoris iconogràfics, encara que també es seguiren utilitzant les antigues matrius¹¹⁸. Així mateix, es continuà amb la reproducció d'estampes de tipus religiós, amb escenes de la vida dels sants, descripcions de processons i també de l'explicació de la doctrina¹¹⁹.

A Mallorca, les estampes religioses varen ser les més demandades i divulgades; per això forma el conjunt més nombrós de les col·leccions mallorquines, també a la de la Societat Arqueològica Lul·liana. Aquestes imatges eren bàsicament de caràcter popular, fetes normalment a partir de la tècnica xilogràfica, amb uns clients principals també vinculats a la religió, com les confraries o les esglésies.

Miquela Forteza divideix els gravats religiosos en tres tipus: l'estampa de culte o devoció, destinada a impulsar les emocions del poble; l'estampa redemptora, amb l'objectiu de l'alliberament d'una pena temporal; i l'estampa protectora¹²⁰, per a la protecció contra diversos mals. Aquests tres tipus d'imatges estarien relacionats amb els tres punts amb els que hem dividit els gravats de tipus religiós: la devoció mariana, les representacions del Sant Crist i les representacions hagiogràfiques. Els dos primers grups es podrien incloure, principalment, dins l'estampa de tipus devocional, mentre que les representacions hagiogràfiques es relacionarien més amb l'estampa redemptora i la protectora.

L'estampa devocional és la tipologia més primitiva de totes¹²¹; aquestes van dirigides al sentiment popular i a impulsar les emocions de la població. Per això, normalment es

¹¹⁷ Furió i Kobs, V.: *Images xilogràfiques mallorquines...* p. 23.

¹¹⁸ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...*p. 151.

¹¹⁹ Bozal, V.: El grabado popular en el siglo XIX, a *El grabado en España (Siglos XIX y XX)*, Summa Artis, XXXII. Madrid, Espasa Calpe, 1988. p. 370.

¹²⁰ Forteza Oliver, M.: *La col·lecció de xilografies...* pp. 48- 49.

¹²¹ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...*p. 152.

feien reproduccions de les figures escultòriques més conegudes, com poden ser les imatges que es veneraven en algunes esglésies (el Crist de la Sang, Nostra Senyora del Puig de Pollença, ...), o alguns sants, com ja veurem més endavant.

4.1.1. La devoció Mariana

El nom de la Mare de Déu va arrelar fortament a Mallorca a partir de la Conquesta de Jaume I. Els cristians medievals veneraven la Verge amb els títols de Santa Maria, Nostra Dona i Madona, però la denominació més popular ha estat sempre el de la Mare de Déu. Aviat es començaren a dedicar esglésies a Santa Maria i predicadors i sants, així com els nous corrents religiosos, es posaren baix l'advocació de Maria¹²².

Dins la col·lecció de gravats de l'Arqueològica hem trobat una gran quantitat d'imatges marianes, sobre tot relacionades amb representacions que es troben dins esglésies de Mallorca. Aquest seria el cas de Nostra Senyora del Puig de Pollença¹²³, Nostra Senyora de Gràcia¹²⁴, la Mare de Déu de Sant Salvador¹²⁵ i, sobre tot, Nostra Senyora de Lluc¹²⁶

Nostra Senyora del Puig de Pollença
Autor sense identificar
LIT- 0018

Nostra Senyora de Gràcia
Melcior Guasp (1772)
XIL- 0029

Mare de Déu de Sant Salvador
Autor sense identificar
XIL- 0042

¹²² Dolç Dolç, M. (coord.): *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma, Promomallorca, 1989- 1991. Vol. 10, pp. 203- 204.

¹²³ LIT- 0018 i LIT- 0122

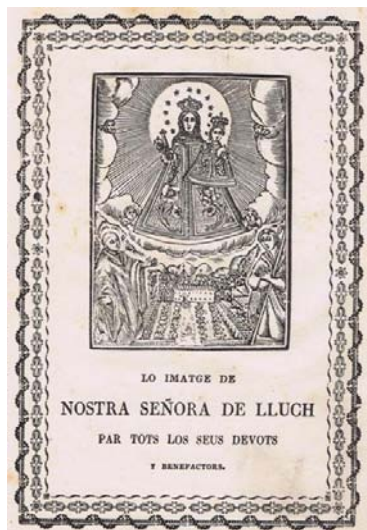
¹²⁴ LIT- 0001 i XIL- 0029

¹²⁵ XIL- 0042

¹²⁶ CAL- 0011, CAL- 0036, LIT- 0002, XIL- 0144 i XIL- 0149

Segons una antiga llegenda, la imatge de Nostra Senyora de Lluc fou trobada per un pastor i un monjo dins un roquissar a l'indret del torrent que passa rere l'actual sagristia del santuari. Aquest mateix dia, fou traslladada a l'oratori de Sant Pere d'Escorca, que aleshores era la seu parroquial. Però, quan l'endemà al matí acudiren a adorar-la els habitants de la contrada, aquesta havia desaparegut i havia retornat novament devora el torrent. Aquest fet es repetí dues vegades més i per aquest motiu s'edificà un petit oratori en el lloc de la trobada, per venerar-hi la imatge. L'escultura és una talla gòtica de petites dimensions, amb una gran devoció arrel de Mallorca i datada, segons els estudiosos en el segle XIII, amb influències franceses, o en el segle XV¹²⁷.

A més, hi ha representacions d'altres figures marianes que tenen una gran devoció dins el territori mallorquí, com per exemple Nostra Senyora del Roser¹²⁸, de la Rosa o del Rosari, la Immaculada Concepció¹²⁹ o Nostra Senyora de l'Esperança¹³⁰, entre altres.

Nostra Senyora de Lluc
Autor sense identificar
XIL- 0144

La Purísima Concepció
Muntaner
LIT- 0005

¹²⁷ Ripoll, Lluís: *Iconografía mallorquina de la Virgen*. Palma de Mallorca, Impr. Mossèn Alcover, 1972. pp. 69-72.

¹²⁸ XIL- 0045, XIL- 0074, XIL- 0001, XIL- 0004

¹²⁹ LIT- 0005. La Purísima Concepció, també anomenada Concepció o Immaculada va gaudir d'una devoció tan extensa que va ser declarada Patrona de Mallorca el 1629, pel Gran i General Consell.

¹³⁰ XIL- 0025. La imatge va gaudir de gran devoció entre els teixidors de Palma i diverses viles des del segle XV.

4.1.2. Les representacions del Sant Crist

El Sant Crist (Jesús clavat a la creu) és una de les representacions més tradicionals de la història de l'art cristià. Durant les primeres èpoques del Cristianisme, s'evitava aquesta escena, i es representava a través de l'Anyell Místic, però poc a poc va canviar aquesta tendència i les figures de Jesús a la creu es varen anar donant amb una major força. A l'Edat Mitjana, les obres eren hieràtiques, immòbils, sense cap tipus d'emoció en el rostre de Jesús; durant el Renaixement es cercà una major perfecció anatòmica del cos i va ser en el Barroc quan s'accentuà el patetisme de Crist mort o agonitzant¹³¹.

Les imatges que es conserven del Sant Crist a la col·lecció de gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana són majoritàriament, i a l'igual en les estampes marianes, escultures que es conserven i veneren en diverses esglésies de Mallorca. Es pot destacar el Sant Crist de la Sang¹³², el Sant Crist de Manacor¹³³, el Calvari de Pollença¹³⁴, el Sant Crist del Noguer¹³⁵ i el Sant Crist d'Alcúdia¹³⁶.

Sant Crist de la Sang
Francesc Muntaner
CAL- 0015

Sant Crist del Noguer
V. Aznar
LIT- 0031

¹³¹ Dolç Dolç, M. (coord.): *Gran Enciclopèdia...* Vol. 15, pp. 279- 280.

¹³² CAL- 0015. Es la figura més venerada de Palma i Mallorca a l'època contemporània.

¹³³ CAL- 0027

¹³⁴ LIT- 0006 La llegenda diu que la imatge va ser trobada per uns pescadors al fos de la cala de Sant Vicenç en el segle XIII. És una peça de pedra amb la imatge del Crucificat i de Maria, amb una peanya i dues inscripcions. També és anomenada Nostra Senyora del Peu de la Creu.

¹³⁵ LIT- 0031 Imatge gòtica de gran veneració a l'antic convent de Santa Margalida. La llegenda, situada en el segle XV, narra que l'escultura va ser trobada dins la soca i dues branques d'un noguer d'un hort veí al monestir, mentre que en la nou que va produir la darrera anyada abans de ser tallat s'hi trobà una miniatura d'ivori figurant una crucifixió i el naixement.

¹³⁶ CAL- 0012.

El Sant Crist d'Alcúdia és una talla que gaudeix de gran fama i devoció des del segle XVI, gràcies a la suor prodigiosa de 1507, enmig d'una processó entre la cova de Sant Martí i la parròquia¹³⁷. Aquest any es va patir una gran sequera i es va portar la imatge del Sant Crist a la cova en rogativa. A la tornada d'aquesta es va poder veure com la imatge començà a suar sang i aigua per les espatlles, pel cap, pels cabells i per les aixelles. Aquell mateix dia s'aixecaren actes davant notaris públics i testimoniaren els qui havien vist el miracle. La història diu pocs dies després començà a ploure abundantment.

Després d'aquell dia, començaren les peregrinacions constants de les viles mallorquines per suplicar al Sant Crist i les processons que duïen la imatge des d'Alcúdia fins a la cova del miracle foren constants. Durant el camí, es pregava i es cantava alabances al Sant Crist i molts devots es mortificaven amb disciplina.

L'estampa conservada a l'Arqueològica representa, a la zona superior, la imatge del Sant Crist, mentre que a la zona inferior, a cada costat de l'escut de la ciutat d'Alcúdia, es pot veure una representació d'aquestes habituals processons.

Sant Crist d'Alcúdia

Francesc Muntaner (1781)

CAL- 0012

A més de les representacions dels Sant Crist locals, també hi ha altres escenes que representen alguns moments de la vida de Jesús. Podríem destacar, una escena en la que es veu a Jesús Nin, que ofereix als fidels el seu cor¹³⁸ i una altra en la que Crist puja al cel baix la mirada dels apòstols i de Maria¹³⁹.

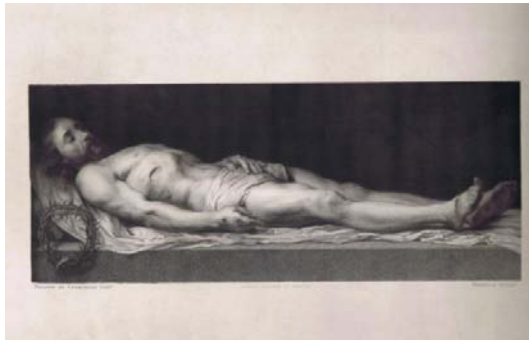
¹³⁷ Dolç Dolç, M. (coord.): *Gran Enciclopèdia...* Vol. 15, p. 285.

¹³⁸ XIL- 0069

¹³⁹ LIT- 0004

Finalment, s'ha de fer referència a dues obres que són còpia de dos originals de dos grans pintors: Crist mort sobre la seva mortalla¹⁴⁰ i Crist mort aguantat per un àngel¹⁴¹.

La primera estampa va ser realitzada per Francesc Rosselló sobre una obra original de Philippe de Champaigne. En aquesta podem veure a Crist mort, ajagut, amb la creu d'espines devora el seu cap i amb les ferides de les mans i els peus ben visibles. L'altre gravat, obra de Joaquín Ballester, és una reproducció de la pintura d'Alonso Cano i representa el moment anterior a l'enterrament, amb el cos de Crist assegut i aguantat per àngels. La iconografia de l'escena recorda la naturalesa divina (a través dels àngels), a pesar de l'evidència de la mortalitat de Jesús¹⁴².

Crist mort sobre la seva mortalla
Francesc Rosselló
CAL- 0033

Crist mort aguantat per un àngel
Joaquín Ballester
CAL- 0034

4.1.3. Les representacions hagiogràfiques

Una gran part de les estampes conservades a l'Arqueològica tenen com a protagonista un sant o santa. La majoria d'aquests són els més coneguts i vinculats a la devoció mallorquina, com Sant Antoni Abat (o de Viana), San Josep, Sant Sebastià, etc, encara que en trobam d'altres més desconeguts, com Sant Ramon, Sant Nicolau de Bari o Santa Plautila, entre altres. A més, també hi ha diverses estampes dels sants o beats mallorquins, com és el cas de Santa Catalina Tomàs o Ramon Llull.

Per distingir als sants es pot recórrer a la indumentària, que li correspon segons la seva condició social o el seu lloc d'origen¹⁴³, i als seus atributs personals, que serveixen per caracteritzar els personatges, ja que la indumentària i els atributs universals començaren

¹⁴⁰ CAL- 0033

¹⁴¹ CAL- 0034

¹⁴² Revilla, F.: *Diccionario de iconografía y simbología*. Madrid, Càtedra, 2007. p. 164.

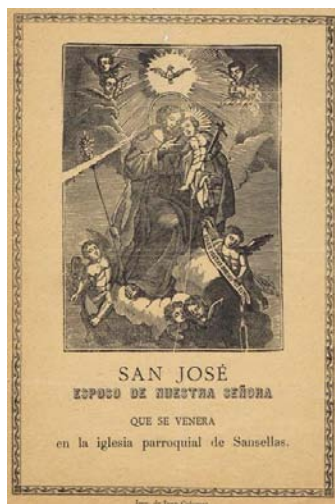
¹⁴³ Ferrando Roig, J.: *Iconografía de los santos*. Barcelona, Omega, 1991. p. 13.

a ser insuficients a partir de la multiplicació dels sants i beats. Segons L. Reau¹⁴⁴, hi ha tres tipus d'atributs: els universals, que podria ser el nimbus¹⁴⁵; els genèrics, que serien els atributs col·lectius que s'apliquen a una categoria de sants, com per exemple la palma, símbol que porten tots els sants que han estat martiritzats, la mitra i el bàcul als bisbes, els liris a les verges, etc; i finalment els particulars, que són els propis de cada sant i que normalment solen estar relacionats amb el martiri que va patir cada un d'aquests, o els instruments que feren servir.

Santa Plautila
Autor sense identificar
XIL- 0151

La majoria de les estampes hagiogràfiques conservades en aquesta col·lecció es podrien adscriure, com ja hem dit abans, a dues de les tres classificacions que fa M. Forteza: l'estampa protectora i l'estampa redemptora, encara que en podríem trobar alguns que correspondrien a l'estampa devocional, com per exemple Sant Josep, que es venera a l'església parroquial de Sencelles¹⁴⁶, o sant Gaietà, adorat a l'església parroquial de Sant Jaume¹⁴⁷.

Sant Josep
Autor sense identificar
XIL- 0019

Sant Gaietà
Autor sense identificar
XIL- 0180

¹⁴⁴ Reau, L.: Iconografía del Arte Cristiano. Tom 2/ Vol. 5. Ed. Serball, Barcelona, 1998, p. 379- 380.

¹⁴⁵ El nimbus va ser un element agafat de l'art pagà, ja que servia per enaltir als emperadors, a les divinitats i als personatges il·lustres. A partir del segle IV es comença a veure en representacions de Crist i la Verge, mentre que a partir del segle VIII el trobam ja en els sants.

¹⁴⁶ XIL- 0019.

¹⁴⁷ XIL- 0180.

L'estampa redemptora complia la funció d'assegurança contra els patiments del Purgatori, ja que amb aquestes s'aconseguia la remissió de la pena temporal a través de les indulgències¹⁴⁸. Així, en alguns gravats es pot veure un text on s'especifica els dies d'indulgència que es concedeix, les accions o oracions que condueixen a aquesta redempció i el personatge que l'atorga, que normalment són els bisbes, tant de Mallorca o d'altres zones de la península. Aquestes imatges, en algunes ocasions, oferien la remissió resant davant la imatge física, mentre que altres s'aconseguia resant directament a l'estampa. En alguns casos es pot veure, a més, com la funció principal de les concessions d'aquestes indulgències era aconseguir unes majors vendes de gravats, per part de les impremtes, amb la finalitat d'aconseguir aquest perdó¹⁴⁹. En altres làmines, com podem veure en una representació de Sant Magí¹⁵⁰, el perdó o la indulgència es pot aconseguir a través de les donacions, tant materials com de treball, per a una determinada obra religiosa.

Sant Antoni Abat
Autor sense identificar
LIT- 0110
En aquest cas, el perdó s'aconsegueix
resant davant aquesta imatge

Sant Magí
B. Maura
XIL- 0023

Aquests texts d'indulgències no són exclusius de les estampes hagiogràfiques, ja que en algunes imatges marianes o cristològiques també es poden veure aquests texts.

¹⁴⁸ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...*p. 152.

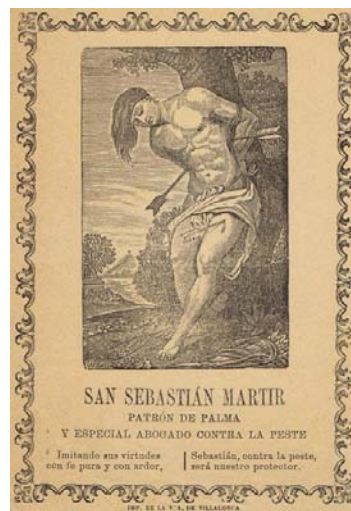
¹⁴⁹ Checa Cremades, F.; Carrete Parrondo, J.; Bozal, V.: *El grabado en España...* p. 415.

¹⁵⁰ XIL- 0023

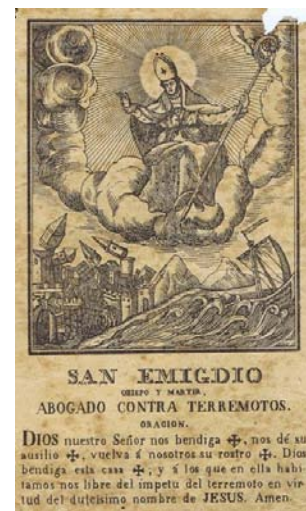
L'estampa protectora també té un paper fonamental, ja que alguns sants transmetien un poder curatiu. La malaltia més temible era la pesta i molts sants podien donar protecció contra aquesta, com Sant Sebastià¹⁵¹, patró de Palma. En el cas dels gravats de la nostra col·lecció, podem veure les imatges de Santa Apolònia¹⁵², invocada per al mal de queixal, Sant Sebastià o Sant Gaietà¹⁵³, a qui es pregava contra el mal en general. Altres sants eren implorats contra els desastres o calamitats naturals, com per exemple Sant Antoni de Viana¹⁵⁴, advocat contra el foc, o sant Emigdio¹⁵⁵, contra els terratrèmols. El més comú era que cada sant fos advocat contra una malaltia o protector contra una calamitat.

Sant Blai
Autor sense identificar
XIL- 0012

Sant Sebastià
Torner
XIL- 0037

Sant Emigdio
Autor sense identificar
XIL- 0166

També es donen una sèrie de retrats, a vegades acompanyats de la seva biografia, que servien com a model de conducta. Entre aquests retrats trobam sobre tot a eclesiàstics, sants, beats, monges, venerables, monjos de diverses ordres, etc. Moltes vegades el seu retrat es converteix en una estampa de devoció; així, és comú que aparegui adorant al crucificat o resant davant les imatges sagrades de les que eren especialment devots, en un instant d'èxtasi a partir de l'aparició de la Verge o el Nin, o en algun moment de la

¹⁵¹ XIL- 0035, XIL- 0036, XIL- 0037, XIL- 0038, XIL- 0046.

¹⁵² XIL- 0027

¹⁵³ CAL- 0003, XIL- 0067, XIL- 0180.

¹⁵⁴ CAL- 0031, XIL- 0031, XIL- 0034, XIL- 0073, LIT- 0110

¹⁵⁵ XIL- 0166

seva activitat apostòlica¹⁵⁶. A l'Arqueològica es conserven una gran quantitat d'aquest tipus d'estampes: podem trobar sants que adoren la Creu o es troben resant davant una imatge sagrada, com és el cas d'una xilografia que representa Santa Catalina Tomàs resant davant una creu¹⁵⁷, o sant Lluís Gonzaga, que se'l representa amb una Creu a les mans¹⁵⁸. També els podem trobar en un moment d'èxtasi, amb l'aparició de la Verge i el Nin, que podem veure en una litografia que representa al Beat Alonso Rodríguez¹⁵⁹, o en una altra on podem veure a Sor Maria Rosa Viau¹⁶⁰.

Sant Lluís Gonzaga
Francesc Muntaner Moner (1785)
CAL- 0009

Sor Maria Rosa Viau
Salvador Torres
LIT- 0012

Ramon Llull, Santa Catalina Tomàs i Sant Alonso Rodríguez

D'aquests tres personatges, amb una forta vinculació amb Mallorca, es conserven una gran quantitat d'imatges dins la col·lecció de gravats de l'Arqueològica.

Santa Catalina Tomàs va néixer dins una família humil de Valldemossa. En pocs anys va quedar orfe de pare i mare i es traslladà a viure amb els seus oncles a Son Gallard. Allà va conèixer a l'ermità P. Castañeda, qui va intercedir amb el oncles per a que Catalina pogués ser religiosa. Va partir cap a Palma, on va entrar a servir a la casa de la família de Don Mateu Zaforteza. La filla d'aquest, Isabel, ensenyà a Catalina a llegir,

¹⁵⁶ Checa Cremades, F.; Carrete Parrondo, J.; Bozal, V.: *El grabado en España...* P. 302.

¹⁵⁷ XIL- 0016.

¹⁵⁸ CAL- 0009.

¹⁵⁹ LIT- 0011.

¹⁶⁰ LIT- 0012.

cova del Puig de Randa, a més de freqüentar el Monestir cistercenc de La Real. Jaume II, amb l'aprovació del Papa, li va concedir els mitjans econòmics necessaris per a la fundació d'un col·legi de missioners a Miramar.

Va dur a terme una tasca missionera en diverses expedicions per la costa sud de Mediterrani; la darrera d'elles la va realitzar a Tunis, on va ser martiritzat. Va morir a Mallorca i el seu sepulcre el podem veure a l'església de Sant Francesc.

De les set estampes sobre la vida de Ramon Llull, tres d'elles fan referència a l'escena del martiri¹⁶², mentre que en les altres es representa al beat en actitud contemplativa¹⁶³, i finalment, la reproducció del seu sepulcre¹⁶⁴, situat a Sant Francesc.

Ramon Llull
Francesc Muntaner Moner (1770)
CAL- 0006

A les escenes de martiri es pot veure al sant situat en el centre d'una sèrie de personatges, que es disposen a llançar pedres sobre ell. Les tres escenes tenen lloc a l'exterior d'una ciutat, que en el cas d'una de les estampes es troba identificada com a

Lapidació de Ramon Llull
Melcior Guasp (1753)
XIL- 0024

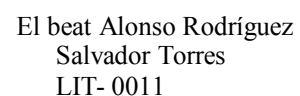
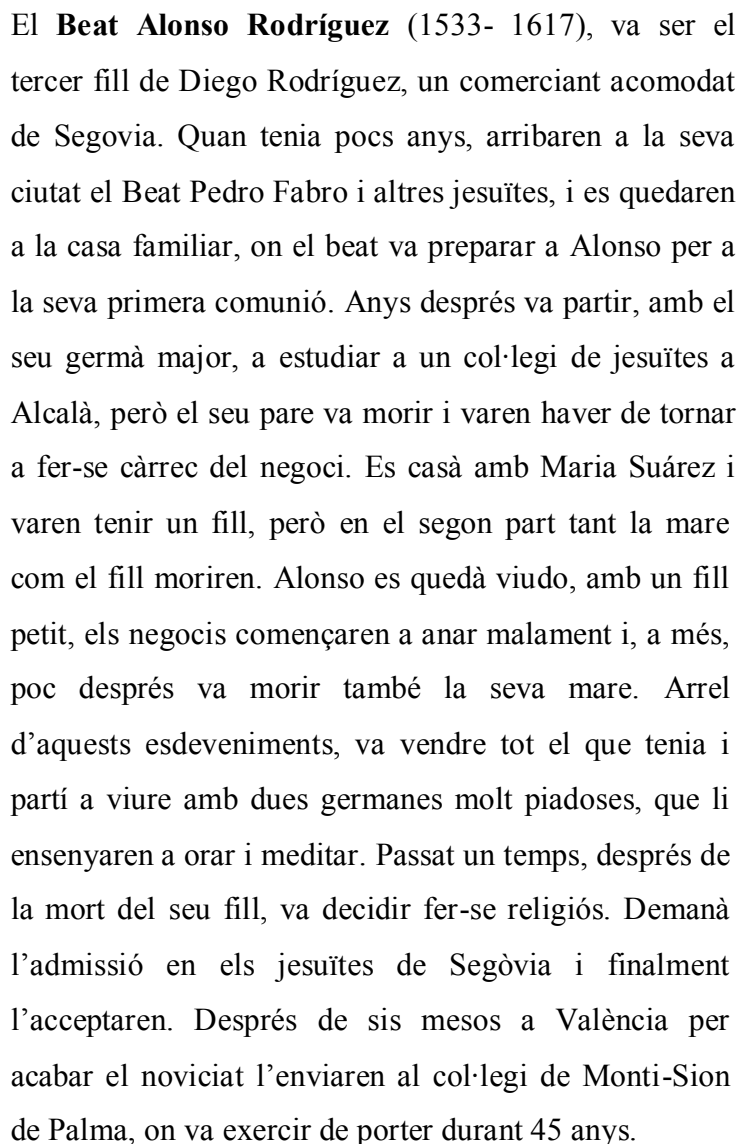
Lapidació de Ramon Llull
Autor sense identificar
XIL- 0181

¹⁶² XIL- 0024, XIL- 0181 i LIT- 0009

¹⁶³ CAL- 0006, , XIL- 0058, XIL- 0070,

¹⁶⁴ LIT- 0081

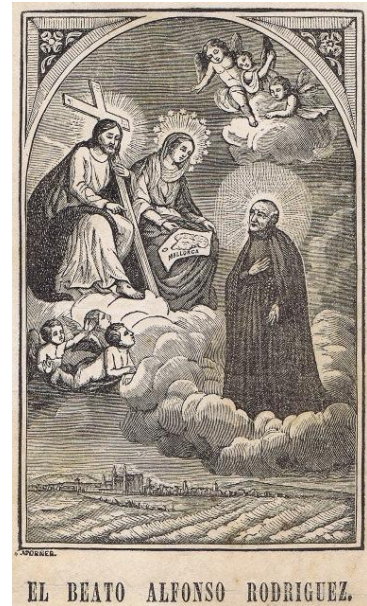
Martiri de Ramon Llull
R. Llinàs
LIT- 0009

48

De les quatre representacions de Sant Alonso Rodríguez que es conserven a l'Arqueològica, a dues d'elles es pot veure al sant en actitud d'oració¹⁶⁵, mentre que en les altres dues, aquest es troba en el cel, sobre la badia de Palma, davant la Visió de Jesucrist i Maria, que porta un plànol de l'illa de Mallorca a la mà¹⁶⁶.

El beat Alonso Rodríguez
Torner
XIL- 0032

A més de les representacions marianes, cristològiques i hagiogràfiques, en podem trobar altres que no es corresponen a cap d'aquests tres punts. És el cas de l'estampa que representa el **Paradís Terrenal**¹⁶⁷, obra de Francesc Rosselló, de 1671. L'escena representa una al·legoria del Paradís Terrenal, amb una gran quantitat d'animals i l'Arbre del Bé i del Mal plantat en el centre, sobre el que descansa la Verge Immaculada i en el que es pot veure l'escut dels Sureda, marquesos de Vivot, a les seves arrels¹⁶⁸. Al seu costat, en primer terme, hi ha els quatre Doctors de l'Església: sant Gregori, Sant Bonaventura, Ramon Llull i Juan Duns Escoto, que banyen les seves plomes dins cada un dels quatre rius del Paradís i escriuen un text que sembla al·lusiú al tema¹⁶⁹. En segon terme hi ha Adam i Eva, representats després del pecat, amb la poma a la mà.

Sobre els núvols hi ha una sèrie de petites representacions, al·lusives a la Verge Maria, dins les quals podem destacar el tema de l'"Hortus Conclusus": aquest espai es representa com un jardí tancat dins del qual es troben les flors del coneixement i la font de la vida.

¹⁶⁵ LIT- 0003 i LIT- 0011

¹⁶⁶ XIL- 0032 i XIL- 0177

¹⁶⁷ CAL- 0032

¹⁶⁸ Juan Tous, J.: *Grabadores mallorquines*. pp. 23- 24.

¹⁶⁹ Furió Sastre, A.: *Diccionario histórico...* p. 146

El Paradís Terrenal
Francesc Rosselló (1671)
CAL- 0032

4.2. Iconografia profana

Les estampes profanes, igual que les imatges religioses, varen servir tant per il·lustrar llibres com per il·luminar plecs solts de diverses temàtiques¹⁷⁰. Les col·leccions de gravats mallorquins presenten una gran quantitat d'aquestes estampes, que es podrien dividir en una sèrie de grups: estampes al servei dels llibres o de la literatura popular, com els romanços o els pronòstics; estampes ornamentals; ornaments tipogràfics; l'heràldica; els papers pintats; les marques d'impremta, o les estampes lúdiques, com per exemple les auques o els jocs de l'oca o les cartes¹⁷¹. Dins la col·lecció de l'Arqueològica hi ha una sèrie de gravats que presenten aquests temes i motius, com els escuts heràldics i estampes al servei dels llibres, a més d'altres temàtiques no esmentades anteriorment, com els retrats de personatges o els gravats que fan referència a elements arqueològics. Anirem veient aquests temes un a un.

Podem citar, per començar, dos **retrats**, obra de Francesc Muntaner Moner, que representen a dos homes il·lustres. Un d'aquestes és el retrat d'Ambrosio de Morales¹⁷²; sabem que aquest va ser realitzat cap al 1789, ja que es conserva una altra còpia, dins l'obra "Retratos de los españoles ilustres", publicat a Madrid el 1791, on ja s'inclou el

¹⁷⁰ Forteza Oliver, M.: *La col·lecció de xilografies...* p. 59.

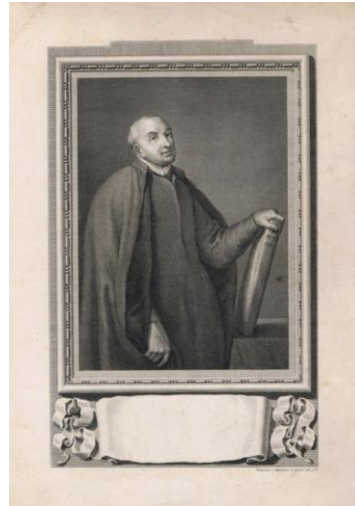
¹⁷¹ Per a més informació de tots aquests grups, veure Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* pp. 162- 188.

¹⁷² XIL- 0072. Aquest va ser un humanista, historiador i arqueòleg del s. XVI.

text que identifica l'home. L'altre gravat, obra de 1797, representa, presumiblement, a Tomás Moro¹⁷³, i en aquest es pot veure la resta d'autors que participaren en l'estampació: Ticiano Veceli el va pintar i Leon Bueno el va dibuixar. D'aquesta estampa es conserven altres còpies on ja apareix el personatge identificat.

Retrat de Tomás Moro, 1797
Francesc Muntaner Moner
CAL- 0026

Retrat d'Ambrosio de Morales, 1789
Francesc Muntaner Moner
CAL- 0037

En el cas de les dues obres conservades a l'Arqueològica, aquestes són proves abans de la lletra.

L'obra "Retratos de los españoles ilustres" va ser una de les publicacions més importants de la Real Calcografía, projectada el 1788 i duita a terme pels millors gravadors de l'època: Fernando Selma, Francesc Muntaner, Joaquin Ballester o Juan Moreno Tejada, entre altres. Fins l'any 1819 foren gravats un total de 114 retrats, publicats en un total de 19 quaderns¹⁷⁴.

¹⁷³ CAL- 0026. A. Furió, a la seva obra "Diccionario histórico...", ja parla d'aquest gravat. p. 107.

Segons el peu d'estampa que es pot veure en el retrat ja finalitzat, Tomas Moro va néixer a Londres el 1743 i Enric VIII el nomenà Gran Canceller d'Anglaterra, en recompensa als seus serveis. Però, realment, Tomas Moro va néixer el 1478 i va morir el 1535. Aquest va ser pensador, teòleg, polític, humanista i escriptor anglès, a més de Canceller d'Enric VIII. El 1535 va ser acusat d'altra traïció, a causa del matrimoni del rei amb Ana Bolena, i condemnat a mort. El 1935 va ser canonitzat i se'l considera un sant i un màrtir.

Segons el Catàleg d'estampes soltes, de l'Arxiu- Biblioteca de la Real Acadèmia de Belles Arts de San Fernando (p. 300, núm. 1008), en el segle XVIII es creia que aquest retrat era de Tomas Moro, pintat per Tiziano.

¹⁷⁴ Carrete Parrondo, J.: *Retratos de los Españoles Ilustres 1791-1819* (2008) a Documentación y estudios para la Historia del Arte Gráfico.

Es conserven també una sèrie de gravats que representen **escuts heràldics**. Els escuts, en el seu origen, tenien una funció militar, però amb el temps l'anaren perdent i es varen mantenir com a símbols de reconeixement i d'identificació personal o constitucional, ja que la seva utilització es va estendre per agrupacions molt diverses, com les religioses, artesanals, municipals o comercials, entre altres¹⁷⁵.

L'heràldica, que cada vegada cobrava més importància, es va convertir en un dels temes predominants i més utilitzats a les portades o frontispicis dels llibres. Els dos escuts que conservam a la col·lecció, un nobiliari¹⁷⁶ i l'altre religiós¹⁷⁷, probablement servien per a aquesta funció. A més, hi ha un tercer escut, però en aquest cas va acompanyat de la representació de tres sants franciscans¹⁷⁸, obra de Fra Albert Borguny.

Tres sants franciscans
Fra Albert Borguny
CAL- 0037

Durant l'Edat Mitjana i el Renaixement, el **llibre il·lustrat**, sobre tot de temàtica religiosa, tenia com a finalitat l'explicació del text a partir d'imatges a un públic que pràcticament no sabia llegir. En els llibres de temàtica profana també hi havia estampes explicatives per a millorar la comprensió dels temes tractats¹⁷⁹. En aquestes obres, la portada era el lloc escollit per a la representació del gravat, així com a les lletres inicials.

A l'època barroca les portades, que es van fent cada vegada més ornamentades, inclouen la informació de l'obra: el títol, el nom de la persona o institució a qui va dedicada, el nom de l'autor, de l'impressor i la data i lloc d'impressió¹⁸⁰. Algunes d'aquestes obres inclouen també altres imatges dins les seves pàgines, per a millorar la comprensió del text. Durant la Il·lustració, l'art de l'estampa va gaudir d'una gran

¹⁷⁵ Forteza Oliver, M.: *La col·lecció de xilografies...* p. 74.

¹⁷⁶ XIL- 0055.

¹⁷⁷ XIL- 0041.

¹⁷⁸ CAL- 0037.

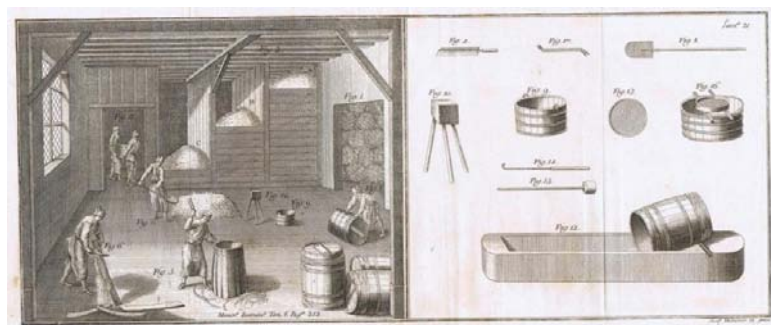
¹⁷⁹ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 162.

¹⁸⁰ Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca...* p. 163

importància, ja que a aquestes es convertiren en el mitjà més idoni per a propagar els seus objectius didàctics, la ciència i la tècnica¹⁸¹ Aquest podria ser el cas de les nou estampes¹⁸² conservades dins la col·lecció de gravats, realitzades a finals del segle XVIII, que reproduïen una sèrie de motius que es troben en consonància amb el text de l'obra, ja que concretament il·lustren els interiors de fàbriques o indústries i les eines que es podien fer servir en aquestes.

Aquestes calcografies, obra de Josep Muntaner Moner (c. 1745- 1788), formaven part d'un dels volums de l'obra de Benito Bails, "Elementos de Matemáticas"¹⁸³.

Vista de l'interior d'una fàbrica
Josep Muntaner Moner
CAL- 0021

A més, tenim una obra molt important, ja que és l'únic testimoni visual que ens queda: ens referim al gravat que representa el **mosaic de la Basílica paleocristiana de Cas Frares**¹⁸⁴, a Santa Maria del Camí, descoberta el 1833 per un pagès que cavava a una vinya de la finca de Son Fiol, coneguda com Cas Frares, i destruïda poc després. Coneixem la poca informació que tenim, així com la representació gràfica d'aquest element arqueològic gràcies a que Alejandro Sureda va pintar el mosaic amb tot detall, i després, Llorenç Muntaner el gravà en planxa de coure. Anys després va ser publicada per Manuel de Assas a tot color a *Mosaico descubierto en Mallorca en 1833*¹⁸⁵, al 1877.

La litografia, de grans dimensions, representa la totalitat del paviment, amb una llegenda a la part inferior, on explica què representa i a on es troba: PAVIMENTO DE MOSAYCO./ A ultimos de enero de 1833 un labrador cavando una viña situada en el interior de la isla de Mallorca, término de la vila de Sta Maria a tres leguas N.E./ de la bahía de Palma casualmente descubrió á menos de dos pies de profundidad los

¹⁸¹ Carrete Parrondo, J.: El arte de la estampa... pp. 15-23.

¹⁸² Els gravats corresponen als codis CAL- 0016 a CAL 0024.

¹⁸³ Bails, B.: *Elementos de Matemáticas*.

¹⁸⁴ LIT- 0134.

¹⁸⁵ Assas, M. : Museo español de antigüedades 8, 1877, pp. 259- 289.

fragmentos de este pavimento el que está copiado [---]./ Es un rectangulo de 64 pies de largo y 42 de ancho. Toda la obra está compuesta de menudas piedras de marmol del pais cuya figura es cúbica, [--/-] de varios colores según arriba se [---] por la graduacion de las tintas. Los espacios grabados como los de la letra F son terreno hallado sin Mosayco”.

La basílica a la que pertanyia el mosaic era de petites dimensions i constava de tres naus, separades per cinc pilars rectangulars, i l'absis també rectangular. La data de la seva construcció es troba, segons els arqueòlegs, entre els segles V i VII¹⁸⁶.

El que es va descobrir era una part del paviment de mosaic de marbre, realitzat amb cinc colors: blanc, groc, vermell, blau verdós i negre. A la nau central les representacions eren de composició bíblica, amb una sèrie d'escenes de l'Antic Testament, mentre que a les laterals hi havia una sèrie de motius geomètrics.

En el primer tram de mosaic es podia veure un lleó i dos cérvols amb un cervatell, dins un jardí de flors; en el segon es representaria a Adam i Eva temptats per la serp, situada a l'Arbre del Bé i del Mal, que es pot veure entre les dues figures, identificades mitjançant una inscripció sobre els seus caps; en el tercer tram, més ample que els dos anteriors, es reproduïa l'escena de Josep venut pels seus germans als ismaelites. En aquest es podria veure part de dos camells conduïts per

un home, amb una inscripció mutilada, IOS (ephus) i, a la dreta, altres dos personatges portant un bàcul a la mà, amb la inscripció ISM (ai) LITES. Del quart tram només es va conservar part de les quatre figures humanes i d'una panera situada a l'angle inferior dret; en el cinquè es podia veure part del cos i del braç d'un home, amb alguns fragments de lletres. Segons C. Veny, hi hauria altres tres trams de mosaic, però aquests havien desaparegut completament¹⁸⁷.

¹⁸⁶ Cabot Fuster, J.A.: *La Basílica paleocristiana de Cas Frares*. Revista Coanegra, Santa Maria del Camí, 1997.

¹⁸⁷ Veny, C.: *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe*. Roma, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1965. núm. 11.

Un dels capitells, representat també a la litografia, es guarda al museu del Seminari Diocesà de Palma. Aquest és de marbre blanc amb una sèrie de fulles de pàmpol i raïm,.

4.2.1. Els Monuments Reials de la Societat Arqueològica Lul·liana

Des del segle XV, l'exaltació reial es lligava, en moltes ocasions, al tema de la festa triomfal i al de les pompes fúnebres, vinculada a la creació de l'arquitectura efímera. Els únics testimonis gràfics que es conserven d'aquestes arquitectures, juntament amb algun dibuix, són les xilografies i les descripcions oficials que ens permeten dur a terme actualment l'anàlisi estilístic d'aquestes obres¹⁸⁸. Es coneixen representacions europees, com per exemple les de Maximilià I, amb representacions gràfiques d'aquestes arquitectures obra de Durero, Burgkmair... A Espanya tenim molt pocs exemples d'aquesta època i tal volta podríem destacar el "Llibre de la benaventurada vinguda de l'emperador", de 1541, que representa l'estada de Carles V a Mallorca¹⁸⁹. En aquesta obra es publicaren una sèrie d'arcs de triomf que foren aixecats a Palma amb motiu d'aquesta visita.

Aquestes obres efímeres, que normalment estaven realitzades en fusta, guix, roba... imitant la pedra i el bronze, incloïen complexos programes iconogràfics a base de pintures, al·legories i jeroglífics. Els cronistes també es dedicaren a descriure minuciosament els preparatius, les cerimònies i els propis monuments¹⁹⁰.

Maria Antònia Perelló¹⁹¹ identifica, durant el segle XVII, una sèrie d'arquitectures efímeres predominants i que arribaran també al segle XVIII: els arcs de triomf, els altars, els cadafals i els túmuls funeraris. Els arcs de triomf solien correspondre a actes festius, com celebracions, benvingudes, etc., mentre que els altars es solien construir amb motiu de les celebracions religioses, tant a l'interior de les esglésies com adossats a les façanes dels carrers principals. Els cadafals quasi sempre s'aixecaven amb motius de celebracions festives, mentre que, finalment, els túmuls mortuoris es realitzaven amb motiu de la mort d'algun membre de la família reial o d'alguna personalitat rellevant de la ciutat. Aquests túmuls es solien col·locar davant el cor de la Seu, a l'església de Sant

¹⁸⁸ Sebastián, S.: La exaltación de Carlos V en la arquitectura mallorquina del siglo XVI, a *Mayurqa*, revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, v. 5, 1971, p. 104.

¹⁸⁹ Checa Cremades, F.; Carrete Parrondo, J.; Bozal, V.: *El grabado en España...* pp. 111- 112.

¹⁹⁰ Checa Cremades, F.; Carrete Parrondo, J.; Bozal, V.: *El grabado en España...* p. 282.

¹⁹¹ Perelló Ferrer, M.A.: "La Festa Barroca a la Mallorca del segle XVII", a *Pedralbes: revista d'Historia Moderna*, núm. 6. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1986, pp. 71- 72.

Domingo o en alguna altra església. Dins aquests dos darrers grups trobaríem els exemples que es conserven a l'Arqueològica.

El segle XVIII és una època de crisi a l'illa, amb epidèmies, fams, inseguretat ciutadana, etc, però això no va ser motiu per a que es deixessin de celebrar diversos esdeveniments de la vida social i política del país, amb architectures efímeres, jocs, focs artificials, etc, tal com es feia en el segle XVII¹⁹².

En aquest segle es comencen a donar una sèrie de canvis en l'arquitectura, sobre tot en el darrer quart del segle, quan apareix la nova estètica neoclàssica, que afectarà a les diverses architectures efímeres, com els cadafals, arcs de triomf, etc. A més, es segueix amb la tradició anterior de donar a conèixer els túmuls i les decoracions que engalanaven els temples amb motiu de les solemnes pompes fúnebres que oficiaven pels reis, els seus familiars, els nobles i les dignitats eclesiàstiques, ja que, normalment, les estampes es publicaven juntament amb una descripció detallada, tant del monument com de la cerimònia que es celebrava.

Cadafals de proclamació¹⁹³

Per cronologia, els dos primers gravats que conservam són dos monuments reials, les matrius dels quals es troben en una mateixa planxa, propietat de la Societat Arqueològica Lul·liana i dipositada en el Museu de Mallorca. El primer que es va gravar és obra de Fra Albert Borguny¹⁹⁴ i representa el monument erigit per a la proclamació de Ferran VI, el 1746; l'altre gravat és obra d'Antoni Bordoy i representa el cadafal que adornava la façana de les cases consistorials a les festes de celebració de la proclamació de Carles III, el 1759¹⁹⁵. Altres autors, en canvi, creuen que el gravat de Bordoy representa un túmul funerari erigit a la mort d'un dels primers borbons, probablement Lluís I (1724)¹⁹⁶.

Els dos gravats, amb una gran similitud entre ells, formen una galeria amb balustres i amb sis figures de Déus, amb els seus atributs i una sèrie d'escuts sobre aquesta; en el centre hi ha l'escut reial, aguantat per dos angelets, i, sobre aquest, el retrat del rei

¹⁹² Perelló Ferrer, M.A.: "Las Exequias de Carlos III..." p. 592.

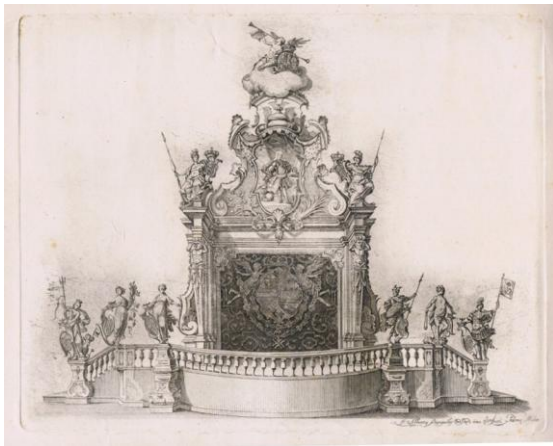
¹⁹³ CAL- 0039 i CAL- 0040

¹⁹⁴ CAL- 0039

¹⁹⁵ Forteza, M.: "La col·lecció de gravats..." p.171.

¹⁹⁶ Gallego Gallego, A.: *Historia del grabado en España*. p. 254.

enmig d'altres dues figures que porten escuts. El conjunt es remata per una Fama alada, situada sobre un núvol, amb un clarí i la corona¹⁹⁷. El cadafal de Bordoy presenta una major decoració i una major quantitat de personatges, ja que, mentre l'escut del cadafal de Borguny només està aguantat per dos angelets, en el de Bordoy apareixen dues figures alades que el sostenen i altres dues que aguanten els cortinatges que hi ha a sobre. El mateix ocorre en el retrat del rei, ja que en el cas del gravat de Bordoy podem veure altres dos personatges que sostenen un altre cortinatge; a més, també es pot veure com la Fama es troba dreta sobre el frontó, amb dos clarins a les mans, l'escut i la corona al seu costat.

Cadafal per a la proclamació de Ferran VI (1746)
Fra Albert Borguny
CAL- 0039

Cadafal per a la proclamació de Carles III (1759)
Antoni Bordoy
CAL- 0040

El túmul funerari de Carles III¹⁹⁸

El 24 de desembre de 1788 arribaven les primeres notícies de la mort del rei Carles III, però fins un mes més tard, el 20 de gener de 1789 no s'iniciaren els funerals oficials. En aquesta data es va encarregar a Joan Muntaner Cladera, director de l'Acadèmia de Dibuix, el disseny del túmul que s'havia d'aixecar a la Seu. El 15 de febrer s'oficiava el funeral i, segons les descripcions, el túmul es trobava enmig de la catedral. Es coneixen les notícies sobre les celebracions, el túmul i altres detalls a partir del llibre que es va editar amb motiu de les exèquies, titulat *"Noticia de las Exequias, que la Muy Noble y Muy Leal Ciudad, i Reyno de Mallorca hizo en la Iglesia Cathedral de la Isla ,el dia 15*

¹⁹⁷ Juan Tous, J.: *Grabadores mallorquines*. p. 30.

¹⁹⁸ CAL- 0002

de Febrero de 1789. A la Católica Magestad del Señor D. Carlos III, Rey de España i de las Indias. Palma. En la Imprenta Real". En aquesta obra es fa una descripció detallada de tot el conjunt del túmul.

Dies després es duïen a terme noves celebracions a diverses esglésies de Palma, com a Sant Gaietà i a Sant Francesc, on també s'instal·laren túmuls funeraris¹⁹⁹.

El túmul es col·locà sobre una base quadrangular, amb la representació de quatre esquelets en cada un dels frontals. Sobre els quatre angles de la base s'aixecaven quatre pedestals triangulars, en els que hi havia quatre lleons que portaven els escuts de Castella i Lleó, Aragó, Mallorca i la Ciutat de Palma. En altres quatre pedestals es podien veure quatre figures al·legòriques que portaven, en les seves mans, els seus respectius atributs. En el centre del túmul s'aixecaven quatre arcs amb una sèrie de capitells i cornises sobre les que descansaven diversos trofeus de guerra. En el centre dels arcs hi havia el fèretre, col·locat sobre una base que imitava el marbre. Rematava el conjunt un altre

cos, situat sobre la cornisa, en el que es podia veure un gran medalló amb escuts en cada una de les cares. Sobre la cornisa hi havia altres trofeus de guerra i, entre ells, una matrona amb llança, i amb una petita branca d'olivera i un escut a les mans; baix aquesta hi havia un conill. Tots aquests elements eren símbols d'una Espanya que va ser ennoblida en Pau i Guerra durant el regnat de Carles III²⁰⁰. Finalment es podia veure, enmig dels trofeus, un altre pedestal amb una Fama alada amb un clarí i la corona a les mans.

El cadafal, amb els seus jocs de corbes i arcs, es troba inscrit plenament dins l'estètica barroca.

¹⁹⁹ Es coneixen les notícies d'aquests funerals a partir del *Cronicón Mayoricense*, per a l'església de Sant Gaietà, i, en el cas de l'església de Sant Francesc, a partir del llibre que es va editar, titulat *"Relación de las Solemnnes Exequias, que el Real Convento de N.S.P.S. Francisco de Palma Capital del Reyno de Mallorca, consagró al Señor Don Carlos III, Rei de España, i sus Indias, en los días 4 i 5 de Marzo del año 1789. Sacala a la luz un devoto a la Religión Seráfica. Mallorca: Por Salvador Savall, Impresor"*.

²⁰⁰ Perelló Ferrer, M.A.: "Las Exequias de Carlos III..." pp. 594- 595.

El túmul funerari de Maria Josefa Amalia²⁰¹

Maria Josefa Amalia de Sajonia va ser la tercera esposa de Ferran VII. Es casà amb el rei el 1819 i va morir 9 anys després, sense deixar descendència.

Aquest cadafal, obra de 1829 i ja situat dins les tendències neoclàssiques, presentava encara algunes pervivències d'èpoques anteriors, encara que les línies del monument ja són més rectes i menys ornamentades.

El conjunt presentava quatre cossos superposats, formant una piràmide. La zona inferior es trobava ocupada per un sòcol amb quatre figures femenines en els cantons, totalment cobertes. Sobre aquest hi havia un altre cos en el que es podien veure dos personatges femenins recolzats sobre un mur blanc i amb una llanterna encesa entre ells. En el tercer cos hi havia el sarcòfag de la reina, situat sobre quatre lleons i un sòcol on es representava un escut. Aquest es trobava en el centre que quatre arcs de mig punt, sustentats per pilars adossats a un mur, amb capitells i cornisa que recorria el mur. En el centre de l'arc es podien veure una sèrie de cortinatges, així com una decoració floral en el carcanyol dels arcs. Finalment, sobre la cornisa i enmig de quatre acroteris, hi havia un cos troncopiramidal que rematava tot el conjunt.

Túmul funerari de Maria Josefa Amalia, 1829
CAL- 0001

²⁰¹ CAL- 0001

5. CONCLUSIONS

A partir de la realització de l'inventari de la col·lecció de gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana, i del present treball hem pogut comprovar que, en general, el conjunt d'estampes que es conserven a l'Arqueològica és un fons interessant, ja que és prou variat, tant en temàtica com en procedència de les estampes. La temàtica predominant és la religiosa, sobre tot pel que fa als gravadors mallorquins i espanyols, mentre que en el cas dels gravadors forans abunden més les escenes de tipus profà, destacant sobre tot una part important dedicada als temes costumistes.

Dins els gravadors locals podríem destacar sobre tot les famílies Muntaner i Guasp, aquesta darrera especialitzada en la impressió, però amb gravadors destacats, com Melcior Guasp Florit; a més, també es pot fer referència a Francesc Rosselló o Bartomeu Maura, descendent directe dels Muntaner, entre d'altres; en el cas dels gravadors espanyols, l'Arqueològica conserva, sobre tot, gravats d'autors procedents de Catalunya, com per exemple J. Tauló o alguns integrants de les famílies Torner, Abadal i Noguera, o de València, amb autors com Joaquim Ballester o Antoni Pascual. Aquests darrers realitzaren una sèrie de matrius per a les impremtes mallorquines, però també hi ha altres gravadors, dels quals també es conserven estampes, dels que no hi ha constància, de moment, de que realitzessin matrius per Mallorca, a aquest seria el cas de Sanchís i Francisco Jordán, entre altres.

En el cas dels gravats forans, bàsicament europeus, hi ha algunes obres de certa antiguitat i importància, destacant algunes estampes de Pietro Testa, Petrus Fontana o Dardanone. A més, hi ha alguna còpia de grans pintors, com Rafael.

En total es varen inventariar un total 1226 gravats, dels que 563 són calcografies, 519 xilografies i 144 litografies, però s'ha de dir que només han estat objecte de l'inventari les obres que no es troben emmarcades. A més, es reservaren, per a futurs estudis altres estampes que es troben inserides dins documents, com les tesi o els títols personals, els gravats que provenen de llibres o els que il·lustren els goigs, entre altres, així com la resta d'estampes inventariades que no han estat incloses en el present treball.

Pel que fa als gravats de l'escola mallorquina, s'ha duit a terme la catalogació de 143 estampes; a partir d'aquest estudi hem observat com gairebé la totalitat d'aquests

gravats són de temàtica religiosa exceptuant alguns, com el mosaic de Cas Frares, els dos cadafals de la proclamació de Ferran VI i Carles III, els gravats de les eines de les fàbriques, o algunes representacions heràldiques, entre d'altres.

Dins la temàtica religiosa destaquen especialment les representacions de les advocacions religioses més populars, com diversos sants amb els seus atributs, i de diferents verges, com Nostra Senyora del Roser o Nostra Senyora de la Bona Nova. Hem pogut veure, també, com en una bona part de les estampes es repeteixen els mateixos temes o figures, de vegades amb tècniques diferents, canviant només el peu d'estampa o l'orla que l'envolta. A més, també hi ha representacions d'imatges o escultures de diferents esglésies de Mallorca, com Nostra Senyora de Lluc, Nostra Senyora d'Artà, el Calvari de Pollença o el Sant Crist d'Alcúdia.

En aquestes obres, datades aproximadament entre els segles XVII i els inicis del segle XX, es pot veure una evolució formal tant de la imatge com dels complements que decoren l'estampa, sobre tot les orles; en aquestes hi ha una evolució que va des d'una simple línia que emmarca l'escena a una sèrie d'orles barroques, amb una gran profusió decorativa a partir de rocalles, elements vegetals i, en algunes ocasions, cartel·les identificatives. Així podem trobar també, ja en el segle XIX, una nova decoració més al gust de les noves modes burgeses.

Moltes de les obres conservades són anònimes, ja que el treball del gravador era considerat com una activitat artesanal. A partir del segle XVII alguns gravadors comencen a signar les seves obres, però la gran majoria dels autors encara no ho fan. El que sí es signa són les obres calcogràfiques, anomenades "estampa fina" a la documentació mallorquina. Alguns autors comencen a alternar les dues tècniques, però només signen les obres calcogràfiques, que presenten una major consideració respecte a la xilografia, deixant aquestes darreres en l'anonimat o amb les inicials del seu nom. Durant la catalogació de les obres, hem pogut veure alguns casos en el que es signa tant amb el nom com amb les inicials, sobre tot en els grans gravadors com els Muntaner, Melcior Guasp o Francesc Rosselló, del qual es conserven obres tant xilogràfiques com calcogràfiques.

L'estat de conservació de la col·lecció és molt variada i desigual, i molts d'ells es poden veure taques, sobre tot d'humitat, i trencadures. A més, algunes d'elles han estat

“restaurades”, ja que es pot veure com han estat aferrades per la part posterior. Altres també presenten forats a la zona superior o han estat retallades; això ens demostra que moltes d’elles foren utilitzades per penjar a les parets de les cases particulars o per emmarcar-les dins un quadre.

En alguns s’hi han trobat també inscripcions a la zona posterior, moltes d’elles sense cap tipus de relació amb l’obra. A més, hem observat que alguns dels gravats duen escrites una sèrie d’inicials, a llapis, com per exemple J.P. o B.F, que tal volta farien referència al possible origen del fons, que, com hem indicat a l’apartat de la Introducció, aquest està format per les donacions i les col·leccions particulars d’alguns homes, com Estanislau Aguiló, Gabriel Llabrés, Bartomeu Ferrà (B.F.) o Jaume Planas (J. P.), un col·leccionista que cedí també algunes obres a l’Arqueològica.

A més, també hi ha estampes gravades en papers reutilitzats, donant a entendre que aquestes són les proves inicials abans de la realització del gravat definitiu. Un fet a destacar és que es conserva, a la col·lecció, una imatge de prova, sobre un paper reutilitzat, i l’estampa final, on ja es poden llegir els noms dels autors.

És important que aquest patrimoni es preservi per a futures generacions. Per això, sabem que aquest treball és l’inici per a l’estudi i la catalogació dels gravats de l’Arqueològica. La institució va apostar des del començament per a la preservació d’aquest llegat tan fràgil, i per aquest motiu s’adquiriren una sèrie d’elements on poder dipositar i conservar tota la col·lecció gràfica i preservar-los per a futures generacions. Però el més important era crear una base de dades de tots els gravats i procedir a una digitalització de tota la col·lecció per a evitar el màxim possible la manipulació de l’original. Les primeres passes estan donades, a partir de la digitalització i la catalogació dels 143 gravats mallorquins, però la resta es troba a l’espera de la digitalització i de la introducció a la base de dades creada.

6. BIBLIOGRAFIA

6.1. Genèrica

- AAVV: *El grabado: historia de un arte*. Barcelona, Carroggio, 1981.
- Alvar, C.; Sevilla, F.: *Gran Enciclopedia cervantina*. Alcalá de Henares, Madrid. Centro de Estudios Cervantinos, Castalia, 2005.
- Blas, J. (coord): *Diccionario del dibujo y la estampa. Vocabulario y tesoro sobre las artes del dibujo, grabado, litografía y serigrafía*. Madrid, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 1996.
- Bozal, V.: “El grabado popular en el siglo XIX”, a *El grabado en España (Siglos XIX y XX)*, Summa Artis, XXXII. Madrid, Espasa Calpe, 1988. pp. 247-279.
- Carmona, J.: *Iconografía cristiana. Guía básica para estudiantes*. Madrid, Ed. Istmo, 2003.
- Checa Cremades, F.; Carrete Parrondo, J.; Bozal, V.: *El grabado en España, siglos XV al XVIII*. Summa Artis, XXXI. Madrid, Espasa Calpe, 1987.
- Dolç Dolç, M. (coord.): *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma, Promomallorca, 1989- 1991.
- Duchet-Suchaux, G.; Pastoureau, M.: *La Biblia y los Santos. Guía iconográfica*. Madrid, Alianza Editorial, 2003.
- Ferrando Roig, J.: *Iconografía de los santos*. Barcelona, Omega, 1991.
- Lidón, C.: *La litografía industrial en el norte de España de 1800 a 1950: aspectos históricos, estéticos y técnicos*. Gijón, Ed. Trea, 2005.
- Maltese, C. (coord): *Las técnicas artísticas*. Madrid, Cátedra, 1980. pp. 235- 277.
- Martin, J.: *Enciclopedia de técnicas de impresión*. Barcelona, Acanto, 2003.
- Pla, J.: *Técnicas del grabado calcográfico y su estampación: con unas notas sobre bibliofilia*. Barcelona, Blume, 1977.
- Réau, L.: *Iconografía del arte cristiano*. Tom 2/ Vol 5. Barcelona, Ediciones del Serbal, 2000.

- Revilla, F.: *Diccionario de iconografía y simbología*. Madrid, Càtedra, 2007.
- Riat, M.: *Técnicas gráficas. Una introducción a las técnicas de impresión y su historia*. Versión 3.00. Burriana, Verano 2006.
- Vives, R.: *Del cobre al papel. La imagen multiplicada: el conocimiento de las estampas*. Barcelona, Icaria, 1994.
- Zapater y Jareño, J.; Garcia Alcaraz, J.: *Manual de litografía*. Madrid, Clan, 1993.

6.2. Específica

- AAVV: *Colección de xilografías mallorquinas de la imprenta de Guasp: fundada en 1579*. Palma, Imprenta Guasp, 1950.
- AAVV: *Grabadores mallorquines: siglos XVII-XIX*. Palma, Museu de Mallorca, 1995.
- AAVV: *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una Il·lusió que perdura (1880- 2003)*. Vol. I. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003.
- Alemany Vich, L.: *La imprenta Cansoles: Mallorca 1540-1600*. Palma, Impenta Mn. Alcover. 1952.
- Amorós Cerdá, T.: *Mallorca, 1740-1800: memòries d'un impressor*. Palma, Secció de Filologia Catalana, Universitat de Palma. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.
- Bover, J.: *Els Capó, impressors de Mallorca. Segles XVII- XVIII*. Palma, Institut d'Estudis Baleàrics. 2001
- Bover, JM.: *Imprentas de las Islas Baleares*. Palma, Impr. de PJ Gelabert. 1862. (Ed. Facsimil: Miquel Font Editor: 1984 y 1991).
- Cabot Fuster, J.A.: *La Basílica paleocristiana de Cas Frares*. Revista Coanegra, Santa Maria del Camí, 1997.
- Campderrós, Jordi: *Bartomeu Maura i Muntaner, escultor i gravador*. Col·lecciomania, n. 18. Palma, Grup Filatèlic i del Col·leccionisme de Palma de Mallorca, 2005, pp. 22-24.

- Cánovas del Castillo, S.; García Sepúlveda, P.: *Catálogo de estampas sueltas*. Archivo- Biblioteca de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Madrid, 2005 (darrera actualització al febrer de 2007).
- Capellà, M.A.; Estarellas, M.M.; Merino, J.: “La formació de les col·leccions museològiques de la Societat Arqueològica Lul·liana”, a *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una Il·lusió que perdura (1880- 2003)*. Vol. I. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003. pp. 101- 113.
- Carrete Parrondo, J.: “El arte de la estampa”, a *Estampas de la Real Academia Española. Colección Rodríguez Moñino-Brey*, Madrid, Fundación Cultural Mapfre Vida, 2004, pp. 15-23.
- Carrete Parrondo, J.: *Retratos de los Españoles Ilustres 1791-1819* (2008) a Documentación y estudios para la Historia del Arte Gráfico. <http://sites.google.com/site/arteprocomun/home>
- Fontbona, F.: *La xilografía a Catalunya entre 1800 i 1923*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991.
- Forteza Oliver, M.: “Adornos tipográficos utilizados como marcas o escudos por las imprentas mallorquinas durante los siglos XVI al XVIII”, a *Estudis baleàrics*, n. 66/67. Palma, Institut d’Estudis Baleàrics, 2000. pp. 125-158.
- Forteza Oliver, M.: “El gravat a testa com a gènesi del desenvolupament de la premsa il·lustrada vuitcentista”, a *I Jornades de Patrimoni Industrial a les Illes Balears*: 26, 27 i 28 de maig de 2005. Palma, Fundació Endesa, Amics del Museu de Mallorca, 2006. pp. 102-107.
- Forteza Oliver, Miquela.: “Emblemas y alegorias en impresos mallorquines del s. XVII”, a *Los días del Alción. Emblemas, literatura y Arte del Siglo de Oro*. Palma, José J. Olañeta, 2002. pp. 213- 222.
- Forteza Oliver, M.: “Heráldica episcopal en la xilografía mallorquina (siglos XVII y XVIII)”, a Separata de: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, n. 56. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2000, pp. 145-172.
- Forteza Oliver, M.: “La col·lecció de gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana”, a *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una Il·lusió que perdura (1880- 2008)*. Vol. III. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma, 2008. pp.165- 176.

- Forteza Oliver, M.: *La col·lecció de xilografies de la Impremta Guasp*. Barcelona, Lunweg, 2007.
- Forteza Oliver, M.: *La xilografia en Mallorca a través de sus colecciones: la imprenta Guasp (1576/1958)*. Palma, J. J. Olañeta, 2007.
- Forteza Oliver, M.: “Las xilografías que ilustran la obra Varones ilustres de Mallorca”, a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, n. 59. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003. pp. 365-370.
- Forteza Oliver, M.: “Oficis, gremis i confraries a la tradició xilogràfica mallorquina”, a *Actes del Vè Congrés El nostre patrimoni cultural: el patrimoni menor*. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 1999. pp. 263-272.
- Forteza Oliver, M.: “Xilografías foráneas durante el siglo XIX en Mallorca”, a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, n. 57. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2001. pp. 203-210.
- Forteza Oliver, M.: “El expediente personal de Francisco Muntaner Moner, un claro exponente de la exigencia de limpieza de sangre para acceder a la Academia de Bellas Artes de San Fernando” , a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, n. 65. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2009. pp. 177- 190.
- Forteza Oliver, M.: “Francisco Muntaner Moner y su participación en algunas de las empresas ilustradas más importantes del siglo XVIII” , a *Academia*, 108- 109, 2009 (en premsa).
- Furió Sastre, A.: *Diccionario histórico de los ilustres profesores de Bellas Artes en Mallorca*. Palma, Ed. Mallorquina de Francisco Pons, 1946.
- Furió i Kobs, V.: *Images xilogràfiques mallorquines: conferència llegida en el Museu Diocesà de Mallorca, el dia 16 de febrer d'enguany*. Palma, Imp. Guasp, 1928.
- Furió i Kobs, Vicens.; Guasp Pou, F.: “La col·lecció xil·logràfica de la imprenta de los Guasp” a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*- v. 22. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 1929. pp. 337- 339.
- Gallego Gallego, A.: *Historia del grabado en España*. Madrid, Càtedra, 1979.

- Galmés Sanxo, S.: “Introducció de la Imprenta a Mallorca. (Caldentey, Prats, Calafat)”, a *Homenatge a Nicolau Calafat. Primer Impressor (1485- 1985)*. Valldemossa, Gráficas Miramar, 1985, pp. 11-17.
- García Melero, J.E.: *Arte español de la Ilustración y del siglo XIX: en torno a la imagen del pasado*. Madrid, Ed. Encuentro, 1998.
- Juan Tous, J.: *Grabadores mallorquines*. Palma, Diputación Provincial de Baleares, Instituto de Estudios Baleáricos, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1977.
- Juan Tous, J. “Las vírgenes- sagrario de Mallorca”, a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, v. 32. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 1963, pp. 177-192.
- Juan Tous, J. “La colección de xilografías y grabados de la Societat Arqueològica Lul·liana”, a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*- v.37. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 1979, pp. 431-442.
- Llabrés Quintana, G.: *La dinastía de impresores más antigua de Europa o sea el pie de imprenta Guasp (1579-1897, Palma): noticias y documentos recogidos*. Mahon, Imprenta de Fàbregues, 1897.
- Llabrés, G.: “Nuestra lámina”, a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*- v. I., Palma, Impremta Guasp, 1885- 1886. Tom 8, p. 6.
- Llabrés, G.: “Nuestro grabado”, a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*- v. I., Palma, Impremta Guasp, 1885- 1886. Tom 6, p. 7.
- Llompart, G.: “Nostra Dona Santa Maria de Lluc”, a *Analecta Sacra Tarraconensia* vol. 61-62 (1988-89). Barcelona, Analecta Sacra Tarraconensia, 1989.
- Llompart, G.: “Devoción e iconografía popular del nombre de Jesús en la isla de Mallorca”, a *Mayurqa*. Vol. VII, revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 1972, pp. 53- 64.
- Llompart, G.: *Religiosidad popular, Folklore de Mallorca, Folklore de Europa*. Palma, Jose J. Olañeta, 1982.
- Llabrés, G.: “Los estampadores en Mallorca (1513)”, a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*- v.19. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 1923, pp. 243-245.

- Matheu Mulet, P.A.: *Iconografía mariana*. Palma, Impr. de los SS.CC. 1955.
- Munar Oliver, G.: *Devoción de Mallorca a la Asunción*. Palma, Imprenta SS. Corazones, 1950.
- Perelló Ferrer, M.A.: “La Festa Barroca a la Mallorca del segle XVII”, a *Pedralbes: revista d’Historia Moderna*, núm. 6. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1986, pp. 71-82.
- Perelló Ferrer, M.A.: “Las Exequias de Carlos III en Palma de Mallorca”, a *Pedralbes: revista d’Historia Moderna*, núm. 8. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1988, pp. 591-603.
- Ripoll, Lluís: *Iconografía mallorquina de la Virgen*. Palma de Mallorca, Impr. Mossèn Alcover, 1972.
- Ripoll Arbós, Lluís: *Romanços. Un aspecte de la cultura popular d’una època a Mallorca*. Palma, J.J. Olañeta, 2000.
- Ripoll Arbós, L.: *La colección de xilografías mallorquinas*. Palma, Impr. Mossèn Alcover, 1961.
- Ripoll Arbós, Lluís: “La colección de xilografías mallorquinas”, a *Historia de Mallorca*, coordinada per Mascaró Pasarius. Tom VII, pp. 285-313. Palma, Vicente Colom Rosselló Ed. 1978.
- Rosselló Bordoy, G.: “La Societat Arqueològica Lul·liana i la utopia d’un museu a Mallorca”, a *La Societat Arqueològica Lul·liana. Una Il·lusió que perdura (1880-2003)*. Vol. I. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, 2003. pp. 21-92.
- Sabater, G.: *La imprenta y las xilografías de los Guasp*. Institut d’Estudis Baleàrics, Palma, 1985.
- Sabater, G.: “La imprenta en Mallorca. La dinastía Guasp de llibreTERS y estamPADORS”, a *Historia de Mallorca*, coordinada per Mascaró Pasarius. Tom VII, pp. 314-330. Palma, Vicente Colom Rosselló Ed. 1978.
- Sebastián, S.: “La exaltación de Carlos V en la arquitectura mallorquina del siglo XVI”, a *Mayurqa*, revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, v. 5, 1971, pp. 99-113.

- Subirana Rebull, R.: *Els orígens de la litografia a Catalunya (1815- 1825)*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991.
- Trias Mercant, S: “Nicolau Calafat, primer impressor mallorquí”, a *Homenatge a Nicolau Calafat. Primer Impressor (1485- 1985)*. Valldemossa, Gráficas Miramar. 1985.

7. CATÀLEG DE GRAVATS MALLORQUINS DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

El catàleg de gravats està compost de 143 estampes, dividides en les tres tècniques principals: 39 calcografies, 19 litografies i 85 xilografies. El format en què està realitzat és Microsoft Office Access i permetrà, en un futur, ampliar la catalogació a la resta dels gravats de la Societat Arqueològica Lul·liana.

Per a realitzar aquest catàleg, es va crear una fitxa model, seguint les normes de catalogació de Javier Blas, que inclou un total de 13 camps, en els que hi ha tant elements d'identificació de l'estampa com de l'estat de conservació de cada una d'elles. Aquests camps són:

1. Núm. d'inventari, que inclou les sigles corresponents a la tècnica de cada gravat i un número correlatiu després d'aquestes, separat per un guionet. Aquest és el mateix que el que es troba escrit a la part posterior dels gravats.
2. Tècnica utilitzada; s'ha d'especificar si es tracta de calcografies, xilografies o litografies.
3. Títol i any, si es coneix. En el cas en que el gravat no presenti títol, es pot posar el tema (de què tracta la imatge). En algunes estampes s'inclou l'any de realització, al costat de la signatura de l'autor, o de la impressió; en aquest cas, l'any apareix al costat del nom de la impremta. S'ha de tenir en compte que la impressió pot ser molt posterior a la creació del gravat. Per distingir entre les dues, es col·locarà la data al costat del títol si és l'any de creació del gravat; en canvi, si és la data de la impressió, aquesta s'annotarà al costat del nom de la impremta, a la casella corresponent.
4. Transcripció de la lletra, en el cas en que hi hagi inscripcions. Si és així, aquest text s'ha d'escriure exactament com apareix a l'estampa, respectant les grafies, accentuacions, puntuacions i l'ús de majúscules o minúscules. Hi ha tres signes bàsics que s'utilitzen a la transcripció dels textos²⁰²:

²⁰² Blas, J. (coord): *Diccionario del dibujo y la estampa. Vocabulario y tesoro sobre las artes del dibujo, grabado, litografía y serigrafía*. Madrid, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 1996. p. 156.

- -: la lletra anterior i posterior a aquest signe es troben a la mateixa línia del text però separades espacialment entre sí. Aquest signe també pot aparèixer en el text, quan una paraula es troba entre dues línies diferents.
 - /: les dues lletres, anterior i posterior (en la línia següent), estan unides entre sí gramaticalment o temàticament.
 - //: aquest signe separa informació textual que es troba en distintes línies i en les que no hi ha vinculació gramatical ni relació temàtica.
5. Gravador; l'autor del gravat. Moltes vegades les estampes apareixen sense cap tipus de nom, ja que en el segle XVI, i també els segles posteriors, els gravadors no signaven les seves obres²⁰³. A partir del segle XVII en trobam ja algunes signades amb els noms o amb sigles o inicials.
- En el cas que es conegui, s'ha de fer constar el nom i llinatge del gravador; si no apareix escriurem "sense identificar". També es poden fer constar les atribucions, seguint el mateix criteri.
6. Altres artistes que hi participen, com pintor, dibuixant, inventor i l'establiment o impremta on ha estat realitzada, a més de la data d'impressió, si apareix; en algunes estampes es poden veure altres noms d'artistes, a més dels gravadors. En aquest cas també s'ha d'escriure el nom i llinatge de cada un dels autors.
7. Descripció de l'escena, on s'identifica al personatge, o personatges, o els motius que hi apareixen. La descripció ha de ser breu, identificant els atributs que porten o els elements que es veuen al seu costat.
8. Mides del camp- gravat: mides de la escena o del dibuix gravat. Sempre serà alt per ample i en mil·límetres.
9. Mides del paper, on es troba el gravat. En aquest cas, també s'ha de fer constar les mides en mil·límetres i seguint la relació alt per ample.
10. Estat de conservació: si és bo, regular o dolent i els defectes de conservació que presenta: esquerdes, trencaments, brutor, etc.

²⁰³ Ripoll Arbós, L.: *La colección de xilografías...* p. 10.

11. Referències bibliogràfiques. En aquest apartat s'ha d'anotar la bibliografia d'on s'ha extret informació del gravat o on es fa referència a aquest. La forma de citar la bibliografia haurà de seguir sempre aquest mateix criteri:
- Llinatge, Nom autor: *Títol de l'obra*. Lloc d'edició, editorial, any. Núm. de pàgina.
 - Llinatge, Nom autor: Títol de l'article, a *Títol de l'obra*. Lloc d'edició, editorial, any. Núm. de pàgina.
12. Observacions. En aquest camp es pot afegir qualsevol altra informació que pugui resultar interessant i que no es trobi a cap altre camp, com per exemple la quantitat de còpies que es conserven del mateix gravat, les marques d'aigua, les orles que envolten els gravats o altres. Aquestes també hauran de ser de forma abreujada, en una línia cada una.
13. Imatges. Aquest darrer camp inclou una imatge general del gravat (que es troba col·locat a la zona superior) i altres imatges de detalls o altres elements que es vulguin destacar, situades al final de cada una de les fitxes. Aquest apartat és fonamental per tal d'evitar una manipulació excessiva dels originals. Abans d'afegir-se a la base de dades, les imatges hauran de reduir-se per tal d'evitar un pes excessiu del document.

LA COL·LECCIÓ DE GRAVATS MALLORQUINS DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

Maria Francisca Ambrós Pol

Màster en Patrimoni Cultural: Investigació i Gestió

Treball Fi de Màster

Curs 2009- 2010

Número d'inventari

CAL- 0001

Tècnica utilitzada

Calcografia

Títol, any

Túmulo funerari de Maria Josefa Amalia de Sajonia

Transcripció de la lletra

Gravador

sense identificar

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

142 x 183

Mides del paper

325 x 250

Descripció de l'escena

Projecte de túmul funerari, de quatre espais superposats, realitzat el 1829, per a Maria Josefa Amalia de Sajonia, dona de Ferran VII.

Estat de conservació

Regular; té alguna taca que afecta la imatge

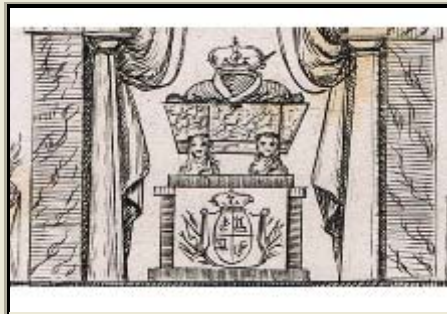
Referències bibliogràfiques

Perelló, A.M.: Las exequias de Carlos III en Palma de Mallorca, a Pedralbes: revista d'història moderna, núm. 8, 1988, p. 591- 603.

Observacions

A la col·lecció hi ha 4 còpies iguals.

Altres imatges

Número d'inventari

CAL- 0002

Tècnica utilitzada

Calcografia

Títol, any

Túmulo funerari de Carles III

Transcripció de la lletra

Gravador

Joan Muntaner Cladera

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

424 x 264

Mides del paper

424 x 264

Descripció de l'escena

Projecte de túmul funerari per a Carles III, realitzat el 1789.

Estat de conservació

Regular; taques i doblec a la zona superior

Referències bibliogràfiques

Perelló, A.M.: Las exequias de Carlos III en Palma de Mallorca, a Pedralbes: revista d'història moderna, núm. 8, 1988, p. 591- 603.

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

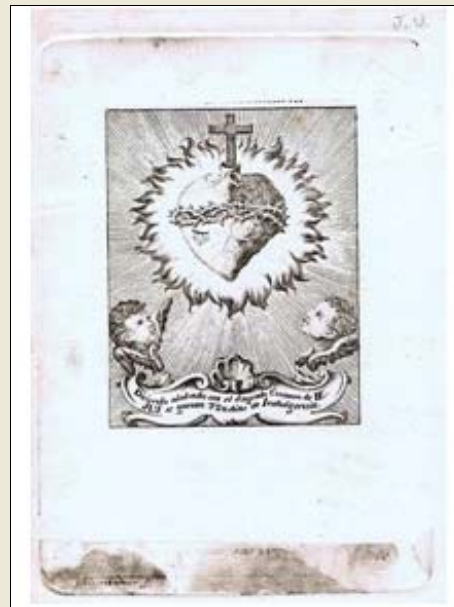
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

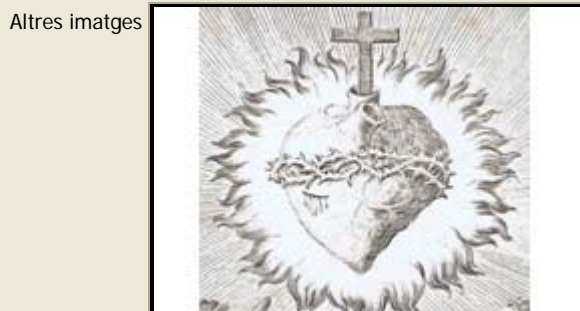

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

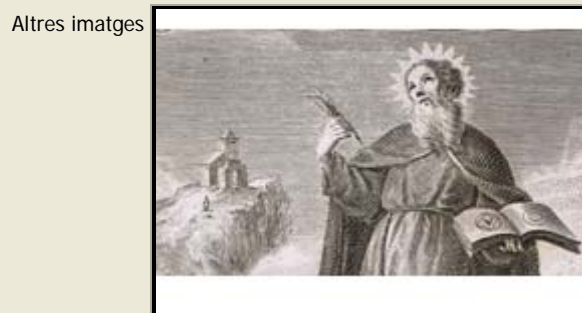

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

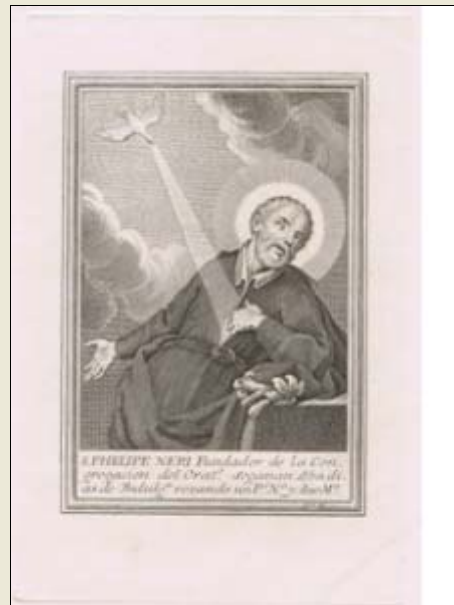
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

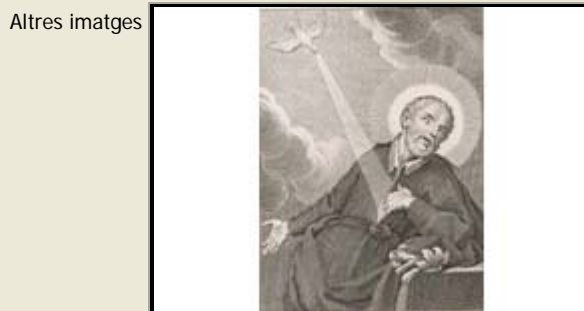

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

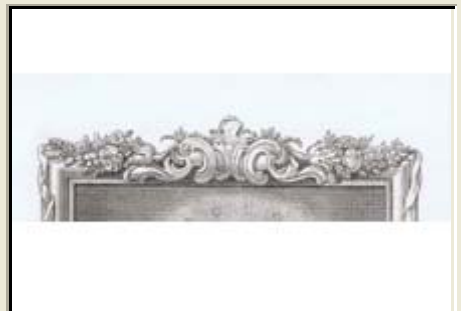

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

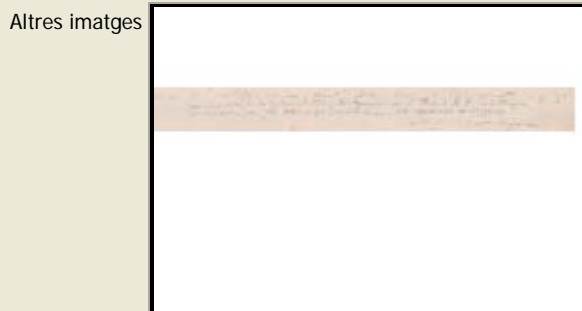

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

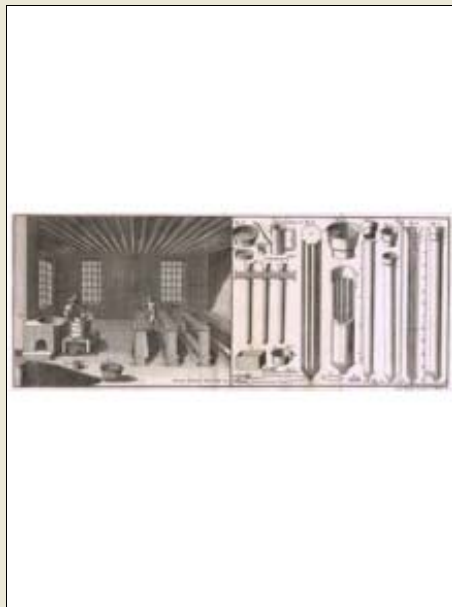
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

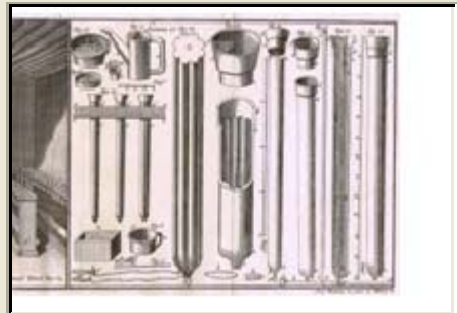
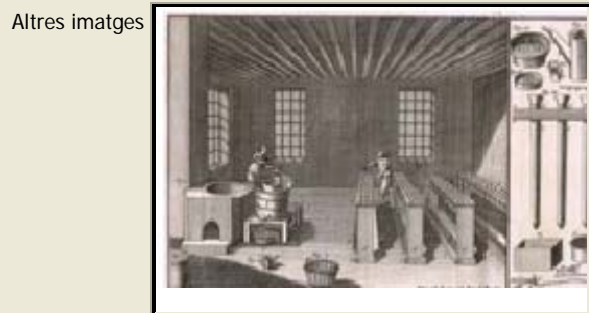

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

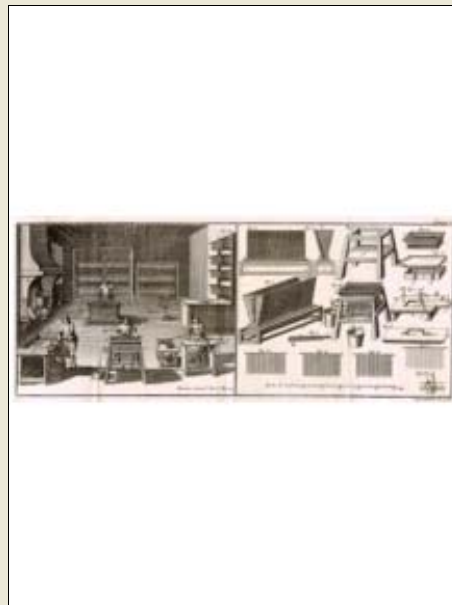
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

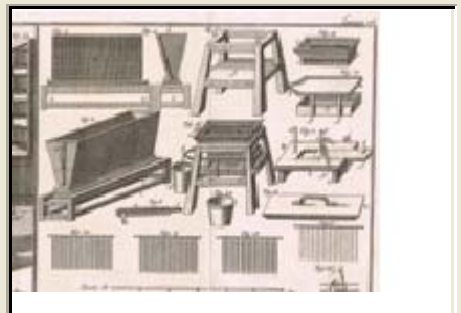
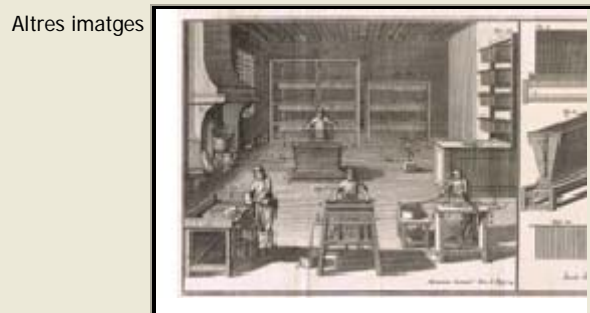

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

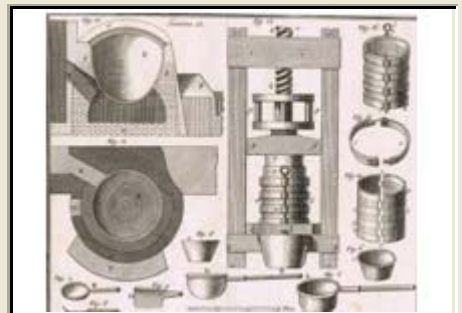
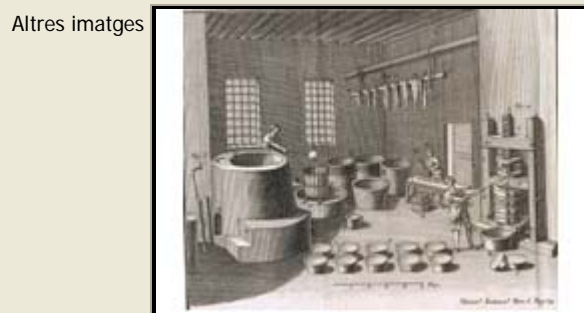

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

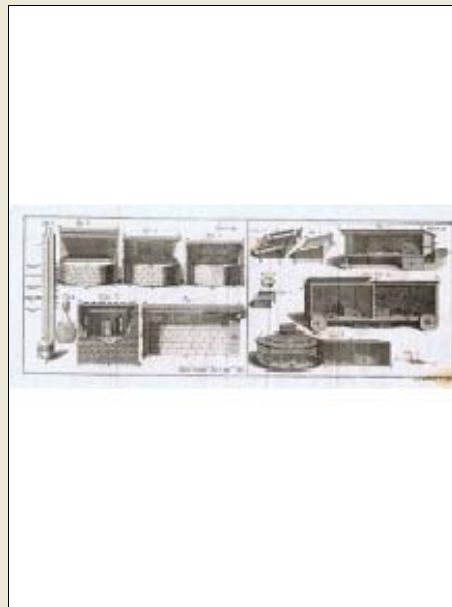
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

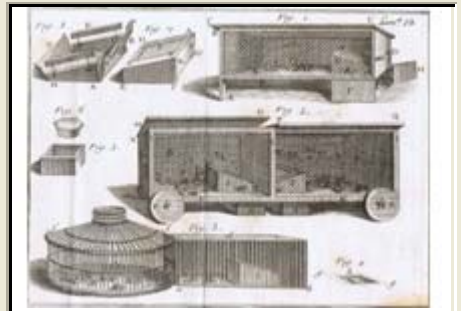
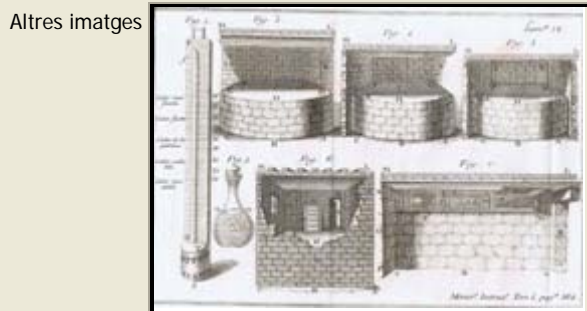

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

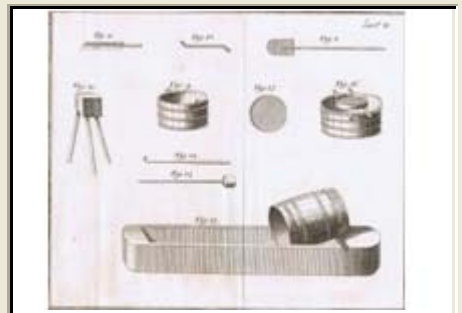
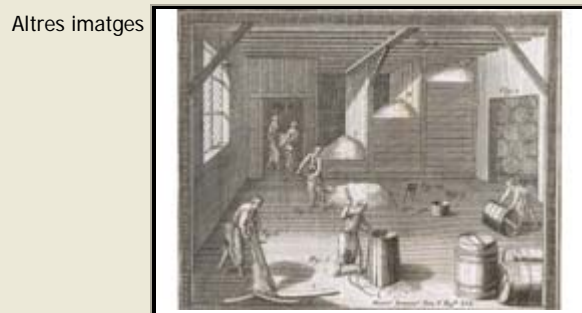

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari CAL- 0022 Tècnica utilitzada Calcografia

Títol, any Oficis tradicionals

Transcripció de la lletra Memors. Instrutivs. Tom 6. Pag^a. 252.

Gravador Josep Muntaner Moner

Pintor

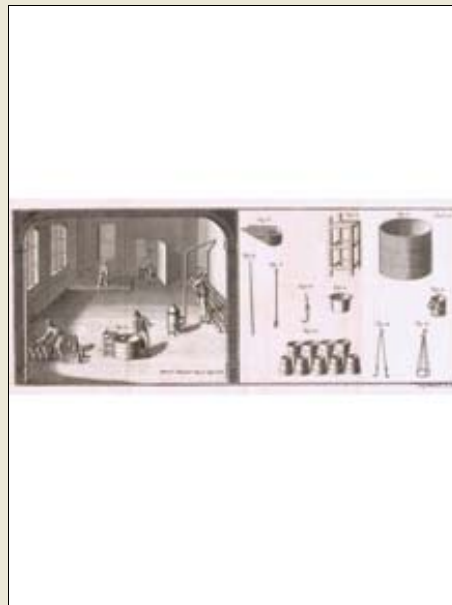
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 185 x 434

Mides del paper 203 x 579

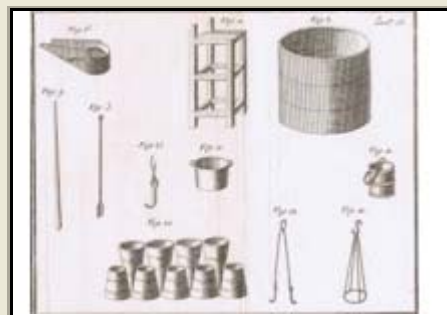
Descripció de l'escena Vista de l'interior d'una fàbrica, en la que s'elabora alguna espècie de licor, i les eines que empen

Estat de conservació Bo

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

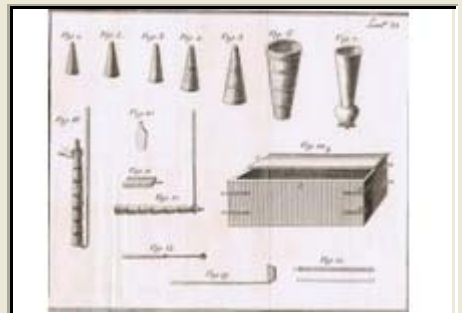
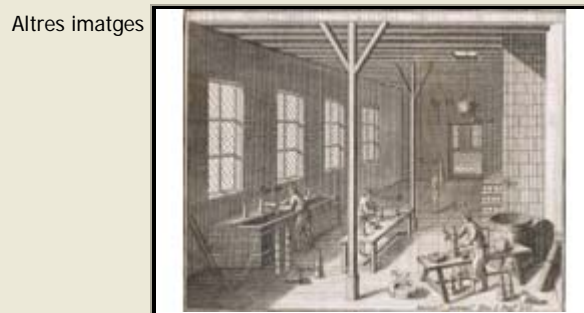

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

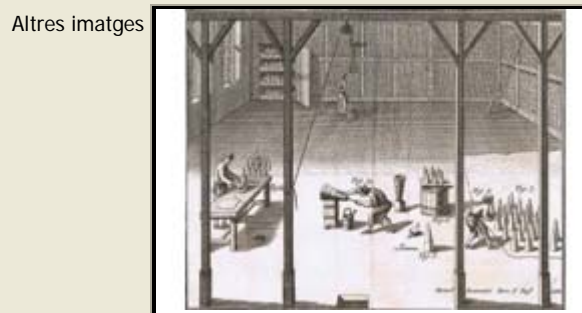

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

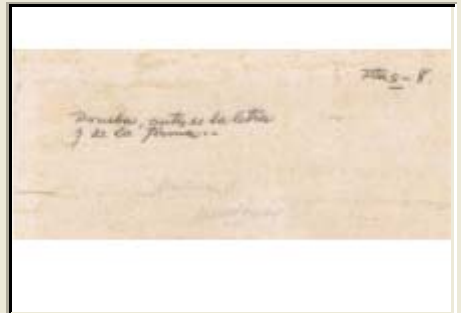

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

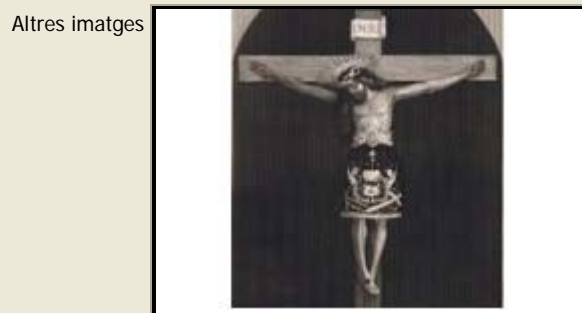

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

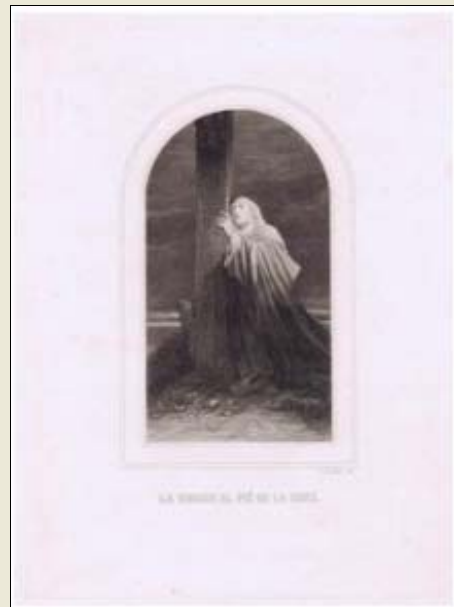
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari	CAL- 0033	Tècnica utilitzada	Calcografia
Títol, any	Crist mort sobre la seva mortalla		
Transcripció de la lletra	SOCIÉTÉ FRANÇAISE DE GRAVURE		
Gravador	Francesc Rosselló		
Pintor	Philippe de Champaigne pinxt.		
Dibuixant			
Inventor			
Establiment o impremta			
Mides del camp-gravat	326 x 470		
Mides del paper	491 x 636		
Descripció de l'escena	El gravat, còpia d'una obra de Philippe de Champaigne, representa a Crist mort, ajagut, amb la creu d'espines devora el seu cap. En el seu cos es poden veure les ferides.		
Estat de conservació	Bo		
Referències bibliogràfiques			
Observacions	L'obra pictòrica va ser realitzada abans de 1654, ja que en aquesta data va ser gravada per Nicolas de Plattenmontagne.		
Altres imatges			

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

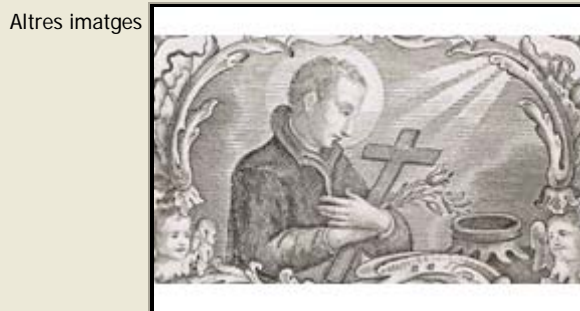

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari CAL- 0038 Tècnica utilitzada Calcografia

Títol, any V.P. Francisco de Hieronimo

Transcripció de la lletra V. P. FRACISCUS/ DE HIERONIMO SOC.IE./ IBIST NEAPOLI DIE XI MAIS 1716 AËts. 74./ Majoricae.

Gravador Fra Albert Borguny

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 133 x 186

Mides del paper 298 x 205

Descripció de l'escena Personatge masculí amb un crucifixe a la mà

Estat de conservació Bo

Referències bibliogràfiques

Observacions Inscripció a la part posterior: "A 4Pt Kilo" "Capdevila".

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

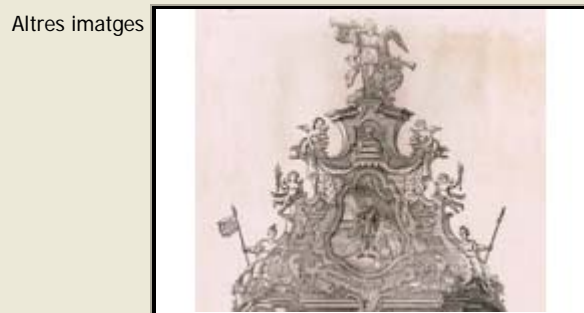

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari LIT- 0001 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Nostra Senyora de Gràcia

Transcripció de la lletra N^a. S^a. DE GRACIA// Los Ylls. Y Rmos. SS.D.Romualdo Arzob^o de Tarragona, d. Geronimo M^a. Ob^o de Lerida,.../ concedieron cada uno 40 días de Indulg^a...

Gravador sense identificar

Pintor

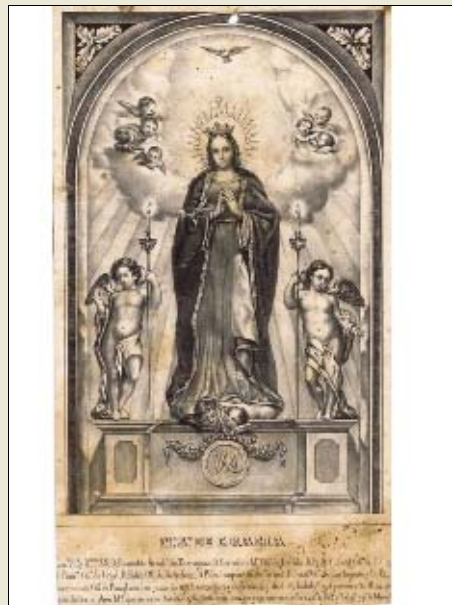
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 305 x 170

Mides del paper 305 x 170

Descripció de l'escena L'escena representa la imatge de Nostra Senyora de Gràcia sobre un pedestal, acompanyada de dos àngels que porten una espelma. Sobre ella hi ha l'Esperit Sant en forma de colom i dos núvols al seu costat, del que surten caps d'àngels.

Estat de conservació Regular: el gravat es troba retallat, presenta algunes taques d'humitat i té un petit forat a la zona superior.

Referències bibliogràfiques Ripoll, Lluís: Iconografía mallorquina de la Virgen. Palma, Impr. Mossèn Alcover, 1972 . pp. 59-60.

Observacions El gravat es troba retallat i presenta un forat a la zona superior que devia servir per penjar-ho a la paret, a mode de quadre.

Altres imatges

Número d'inventari LIT- 0002 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Nostra Senyora de Lluc

Transcripció de la lletra NOSTRA SEÑORA DE LLUCH.// Lo Exm é Yllm Sor. Dn. Mateu Jaume concedí 40 dies d'indulgencia/ per cada Salve ó sinch Ave Maries resades devant aquest...

Gravador sense identificar

Pintor J. Morell

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 297 x 198

Mides del paper 437 x 303

Descripció de l'escena Segons la llegenda, la imatge de la Verge de Lluc va ser trobada per un pastor i un monjo, en una zona molt propera on s'aixeca el monestir. La imatge representa el moment en que la Verge s'apareix a aquests dos personatges.

Estat de conservació Regular: presenta algunes taques d'humitat

Referències bibliogràfiques Ripoll, Lluís: Iconografía mallorquina de la Virgen. Palma, Impr. Mossèn Alcover, 1972 . pp. 69-72

Observacions El gravat presenta el segell del monestir de Lluc, centrat a la zona inferior.

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

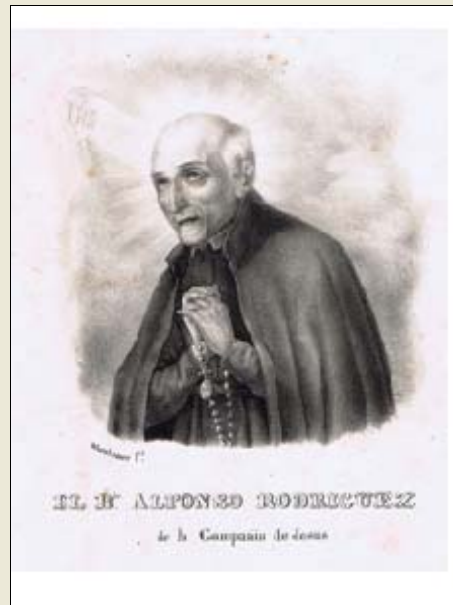
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

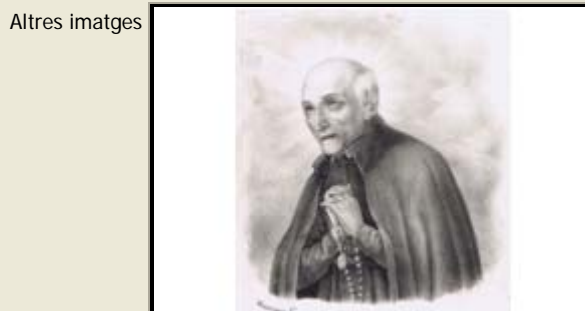

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari LIT- 0004 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Ascensió de Jesucrist al Cel

Transcripció de la lletra ASCENSION DE Ntro. Sor. Jcto. Á LOS CIELOS.

Gravador Muntaner

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 299 x 214

Mides del paper 465 x 331

Descripció de l'escena Crist puja al Cel envoltat de núvols; baix aquest hi ha els Apòstols, la Verge i Maria Magdalena

Estat de conservació Bo, encara que presenta algunes taques de humitat a la zona superior del paper, que no afecten la imatge.

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari LIT- 0006 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any La Mare de Déu del Peu de la Creu, de Pollença

Transcripció de la lletra CALVARIO DE POLLENSA.// En la parte supeior de la Cruz se lee/ JESUS NAZARENUS REX JUDEORUM 1252./ El Emm. Sr. Cardenal D.A. Despuig concedió cien...

Gravador M^a. Sabater i Pujol

Pintor

Dibuixant M. Campamar

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 338 x 245

Mides del paper 736 x 560

Descripció de l'escena El gravat presenta el poble de Pollença, amb el santuari sobre el puig. Sobre aquest veim la imatge que es troba en el seu interior: Crist crucificat amb la Verge als seus peus, obra del segle XIV.

Estat de conservació Regular; es pot veure una taca d'humitat a la zona superior esquerra, però no afecta la imatge

Referències bibliogràfiques

Observacions L'escena es troba envoltada per una orla daurada, de grans dimensions, que representa motius vegetals i florals.

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari	LIT- 0010	Tècnica utilitzada	Litografia
Títol, any	Sant Ignasi de Loyola i el Beat Alonso Rodríguez		
Transcripció de la lletra	S. IGNACIO DE LOYOLA/ Fundador de la C ^a de Jesús. // B. ALFONSO RODRIGUEZ/ de la C ^a de Jesús.		
Gravador	S. Torres ft		
Pintor			
Dibuixant			
Inventor			
Establiment o impremta			
Mides del camp-gravat	135 x 125		
Mides del paper	290 x 410		
Descripció de l'escena	Les dues imatges representen a dos dels membres més destacats de la Companyia de Jesús: el seu fundador, Sant Ignasi de Loyola i Sant Alonso Rodríguez, que va ser porter del col·legi de Monti-Sion de Palma més de 40 anys.		
Estat de conservació	Dolent; té algunes rotures i crulls i es troba molt tacat.		
Referències bibliogràfiques			
Observacions	Presenta un cordó, a la part superior, per penjar. Podem datar l'obra entre 1825 (any de la beatificació de Sant Alonso Rodríguez) i 1888 (any de la seva canonització).		
Altres imatges	<div style="display: flex; justify-content: space-around;"> </div>		

Número d'inventari LIT- 0011 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Sant Alonso Rodríguez

Transcripció de la lletra EL Bto. ALFONSO RODRIGUEZ/ de la Compañia de Jesus./ Alonso Rodriguez

Gravador S. Torres

Pintor

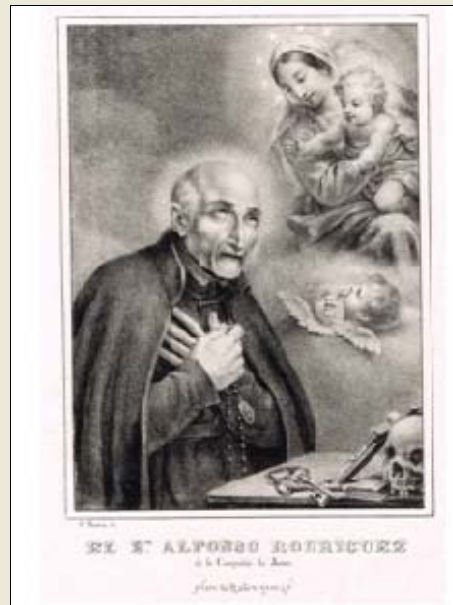
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 225 x 167

Mides del paper 353 x 258

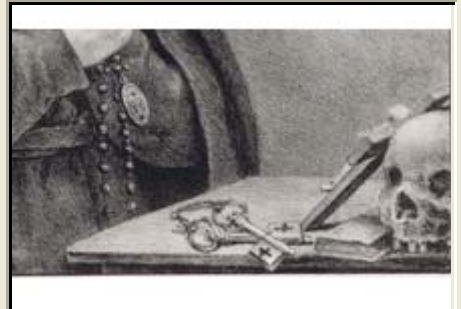

Descripció de l'escena L'escena representa al Beat en el moment d'orar, davant una taula on podem veure unes claus, un crucifixe i una calavera. En el cel hi ha la Verge amb el Nin, que estira les mans cap al Beat.

Estat de conservació Bo

Referències bibliogràfiques

Observacions El gravat presenta les inicials BF, escrites a llapis, a l'extrem superior dret. Es pot datar l'obra entre 1825 (any de la beatificació) i 1888 (any de la seva canonització).

Número d'inventari LIT- 0012 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Sor Maria Rosa Viau

Transcripció de la lletra LA V. SOR MARIA ROSA DEL CORAZON DE JESUS, VIAU,/ natural de Cavallon, religiosa de la Compañía de Maria en Aviñon. En el año 1791 se refugió en/...

Gravador Salvador Torres

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 334 x 240

Mides del paper 463 x 331

Descripció de l'escena L'escena representa a Sor Maria Rosa Viau, religiosa de la Companyia de Maria, agenollada, orant, i amb una sèrie d'elements al seu voltant: una creu amb claus, un llibre obert, una calavera i lliris, símbol de puresa.

Estat de conservació Bo

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari LIT- 0018 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Nostra Senyora del Puig de Pollença

Transcripció de la lletra NTRA. SRA. DEL PUIG DE POLLENSA

Gravador sense identificar

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta Lit. Catalana. Brossa, 22. Palma.

Mides del camp-gravat 337 x 245

Mides del paper 416 x 303

Descripció de l'escena L'escena representa a tres al·lotes observant l'aparició de Nostra Senyora, sobre Pollença i el seu puig.

Estat de conservació Bo

Referències bibliogràfiques Ripoll, Lluís: Iconografía mallorquina de la Virgen. Palma, Impr. Mossèn Alcover, 1972 . pp.

Observacions

Número d'inventari LIT- 0029 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Santa Catalina Tomàs

Transcripció de la lletra Vº Rº DE LA B. CATALINA TOMAS Y GALLARD./ Religiosa Agustina en Mallorca.

Gravador V. Aznar

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Lit. de N. Sanchís. Valencia

Mides del camp-gravat 185 x 146

Mides del paper 309 x 208

Descripció de l'escena L'escena presenta a la Santa dreta i devora un taula on es pot veure un crucifixe, un llibre obert, una calavera i un lliri, símbol de puresa. Sobre ella hi ha l'Esprit Sant, en forma de colom, i alguns angelets.

Estat de conservació Bo; hi ha una taca a la zona superior esquerra, però no afecta excessivament la imatge.

Referències bibliogràfiques

Observacions El gravat es pot datar entre 1792 (any de la seva beatificació) i 1930 (any de la canonització).

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

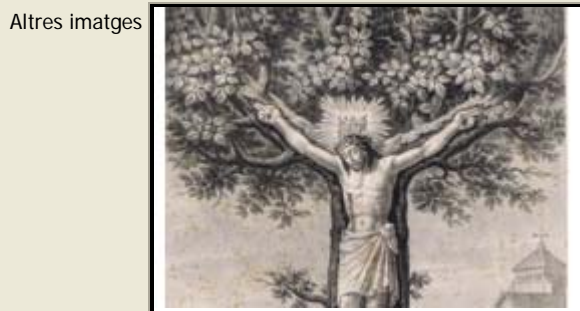

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari LIT- 0033 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Sant Magí, 1872.

Transcripció de la lletra SAN MAGIN ERMITAÑO Y MARTIR// COPIA DEL ANTIGUO Y DEVOTO CUADRO QUE SE VENERA EN LA IGLESIA DEL ARRABAL DE SANTA CATALINA DE LA CIUDAD DE PALMA...

Gravador Vicente Aznar

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta Lit. de Sanchis. Valencia

Mides del camp-gravat 334 x 352

Mides del paper 530 x 415

Descripció de l'escena El gravat presenta al sant, en primer pla, amb tres personatges masculins davant seu, agenollats. Darrera aquest podem veure una sèrie d'episodis del martiri del sant, narrats a la zona infeior.

Estat de conservació Regular; el gravat presenta algunes esquerdes, crulls i zones on han desaparegut les línies del gravat.

Referències bibliogràfiques

Observacions 2 còpies, una d'elles es troba gravat sobre tela, amb fusta als extrems.

Número d'inventari LIT- 0081 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Sepulcre de Ramon Llull

Transcripció de la lletra B. RAYMUNDI LULLI SEPULCRUM/ Cura et expensis D.D.M. Moragues et D.J.M. Bover sculptum.

Gravador J.M.B.

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 153 x 105

Mides del paper 228 x 156

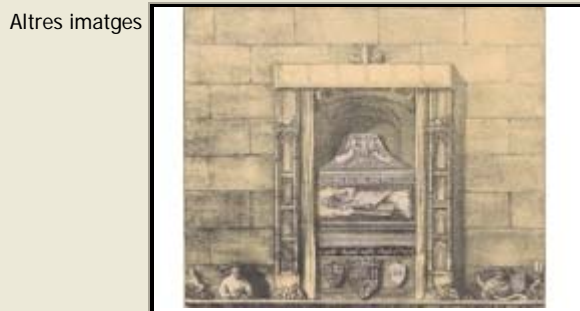

Descripció de l'escena Representació del sepulcre de Ramon Llull, situat dins la basílica de Sant Francesc, a Palma.

Estat de conservació Bo

Referències bibliogràfiques

Observacions El gravat potser que provengui d'algun llibre.

Número d'inventari LIT- 0084 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Nostra Senyora dels Dolors

Transcripció de la lletra NUESTRA SEÑORA DE LOS DOLORES./ Que se venera en la iglesia de la Congregacion de San Felipe Neri de Palma.

Gravador BM?

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 215 x 130

Mides del paper 359 x 274

Descripció de l'escena L'escena representa a Crist mort, aguantat per la Verge, baix els peus de la Creu. Aquesta es situa a l'exterior d'una ciutat (es veu al fons). Al seu costat hi ha la corona d'espines i els claus.

Estat de conservació Bo

Referències bibliogràfiques

Observacions 2 còpies, una d'elles aferrada sobre una cartolina.

Número d'inventari LIT- 0110 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Sant Antoni Abat

Transcripció de la lletra S. ANTONIO ABAD// El Illmo y Rmo. Sor. Dn. Miguel Salvá Obispo de Mallorca concede 40 días de indulgencia á todos los fieles que rezaren devotamente...

Gravador sense identificar

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 250 x 190

Mides del paper 405 x 302

Descripció de l'escena L'escena representa a sant Antoni Abat expulsant el dimoni del cos d'una nina. El sant porta els seus atributs: el porc (o poc senglar), el foc, l'hàbit de l'ordre de Sant Antoni, el bastó i la campaneta. Al fons podem veure una ermita sobre una muntanya.

Estat de conservació Regular; podem veure algunes taques en el paper, algunes de les quals afecten la imatge.

Referències bibliogràfiques

Observacions Presenta un forat, a la part superior, per penjar

Número d'inventari LIT- 0122 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Nostra Senyora del Puig de Pollença

Transcripció de la lletra NUESTRA SEÑORA DEL PUIG DE POLLENSA.

Gravador sense identificar

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 254 x 192

Mides del paper 558 x 370

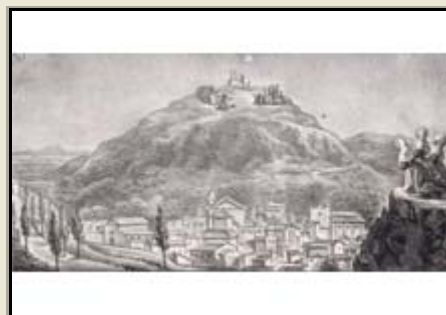
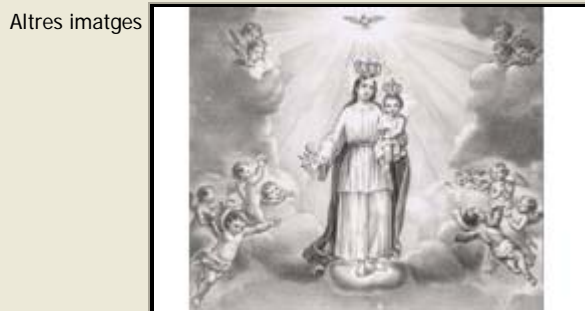

Descripció de l'escena La imatge presenta a Nostra Senyora i el Nin coronats, en el cel, sobre la ciutat i el Puig (al fons) de Pollença, envoltada d'una cort d'àngels. L'Esperit Sant, en forma de colom, es troba sobre ells. A la dreta, tres al·lotes adoren la Verge.

Estat de conservació Bo

Referències bibliogràfiques Ripoll, Lluís: Iconografía mallorquina de la Virgen. Palma, Impr. Mossèn Alcover, 1972 . pp.

Observacions L'escena es troba emmarcada per una orla de tipus vegetal, daurada.

Número d'inventari LIT- 0134 Tècnica utilitzada Litografia

Títol, any Mosaic de la Basílica de Cas Frares (Santa Maria)

Transcripció de la lletra PAVIMENTO DE MOSAYCO./ A ultimos de enero de 1833 un labrador cavando una viña situada en el [...] isla de Mallorca, término de la vila de Sta Maria...

Gravador Llorenç Muntaner Pbro.

Pintor

Dibuixant Alejandro Sureda

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat 547 x 367

Mides del paper 590 x 410

Descripció de l'escena Reproducció del mosaic de la Basílica paleocristiana de cas Frares, descoberta el 1833, i destruït poc després.

Estat de conservació Regular: presenta algunes taques d'humitat

Referències bibliogràfiques AAVV: Guia dels Pobles de Mallorca, Santa Maria del Camí. Mallorca, Hora Nova, 2000. p. 22-23.

Observacions Presenta una làmina de fusta a la part superior i inferior.

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

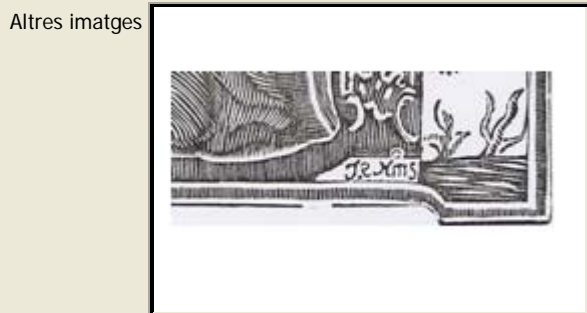

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

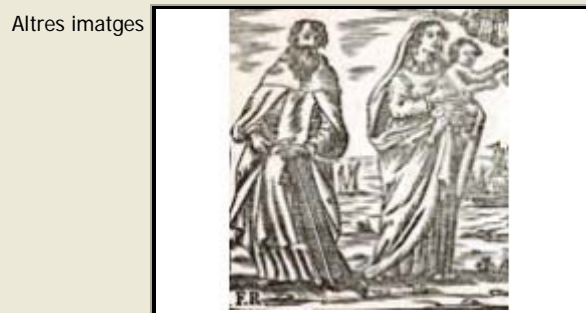

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

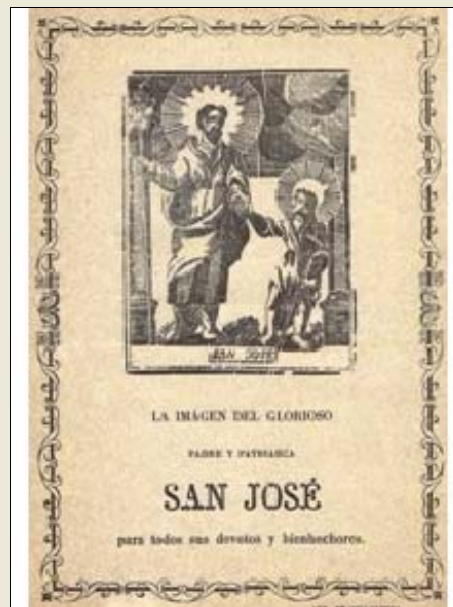
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

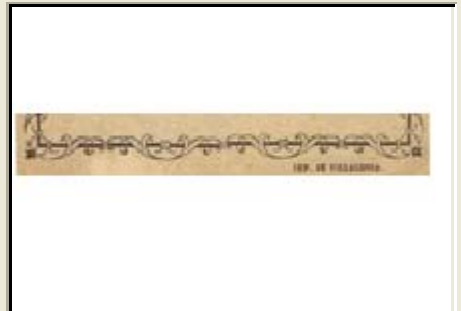

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

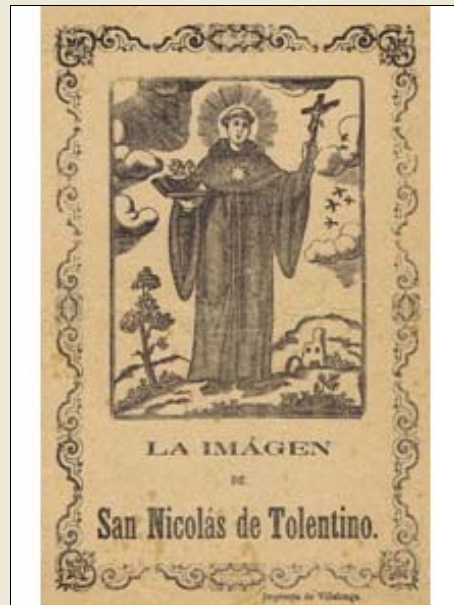
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

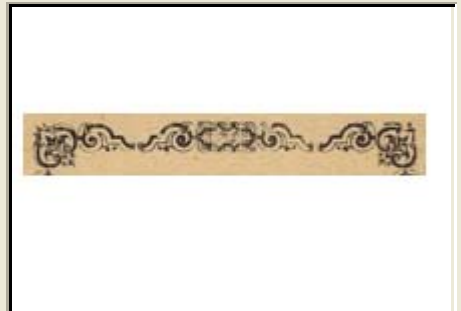
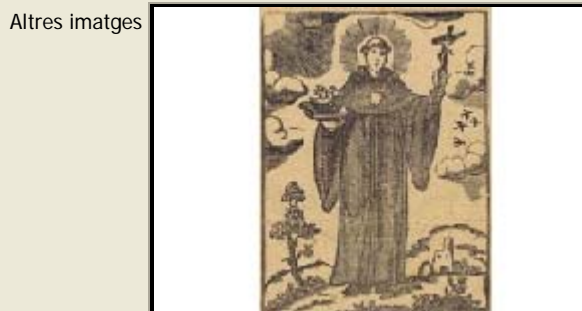

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

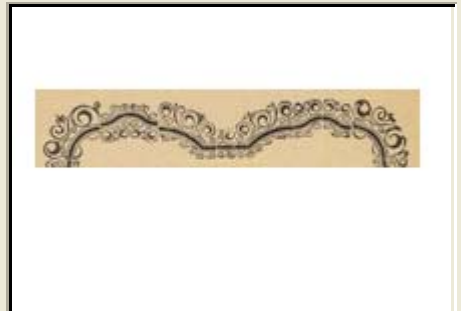

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

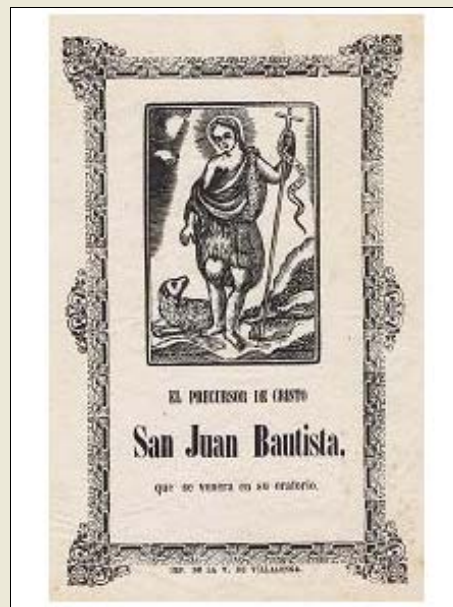
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

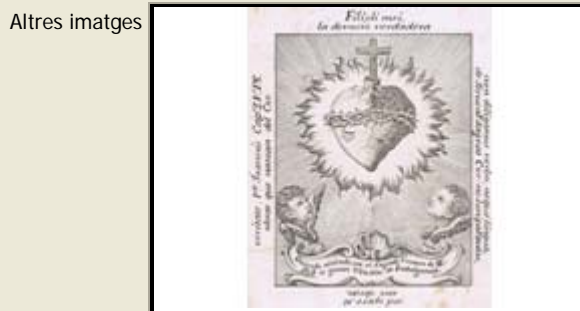

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

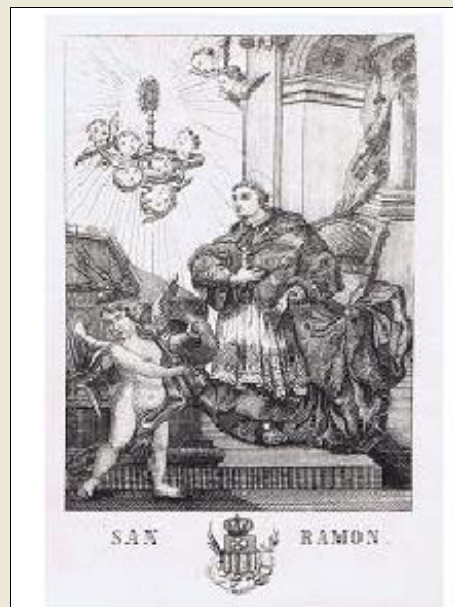
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

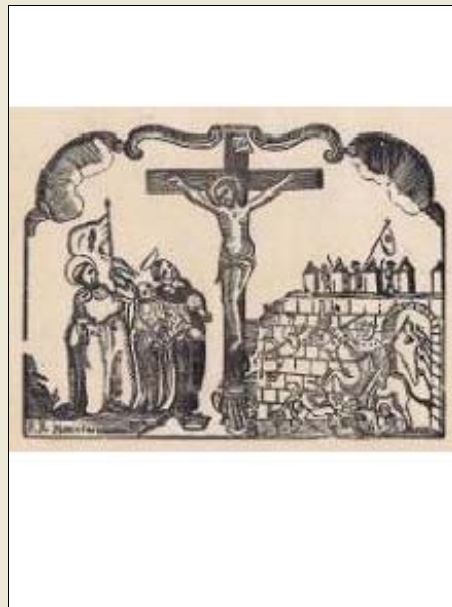
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

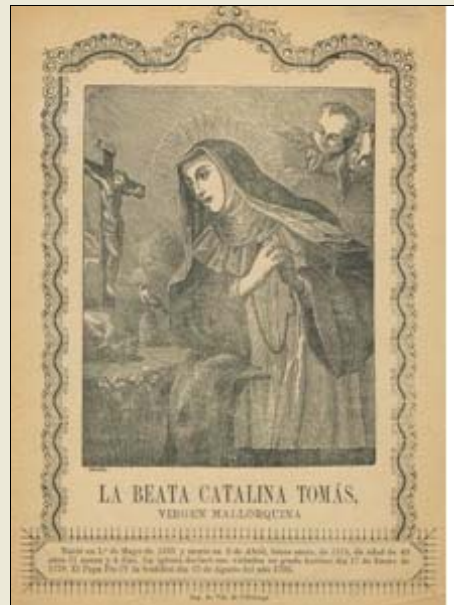
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

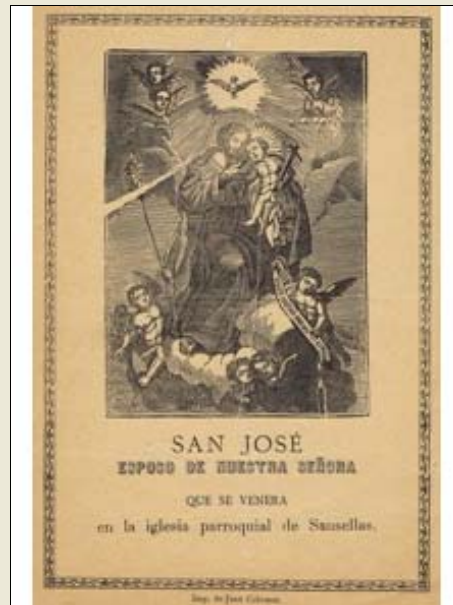
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

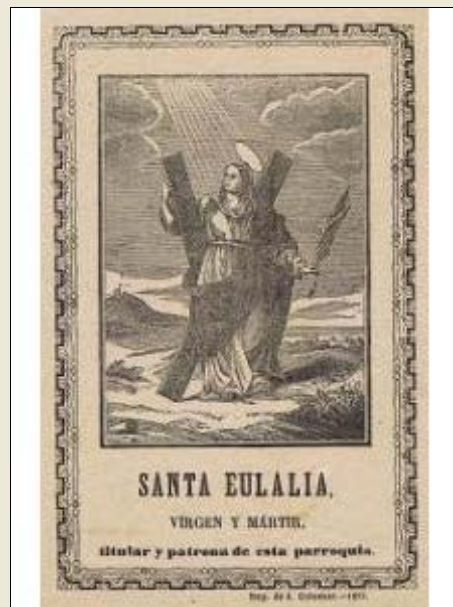
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

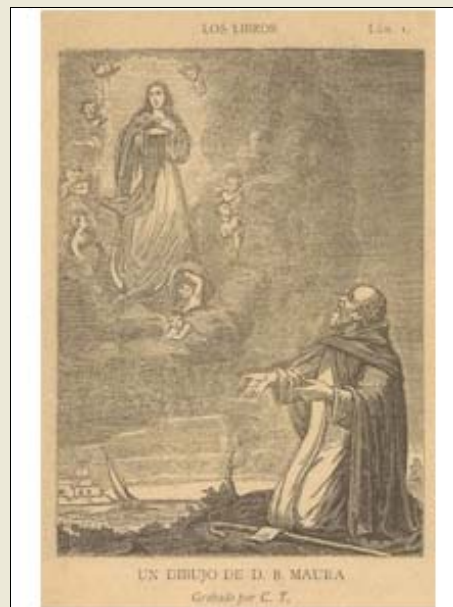
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

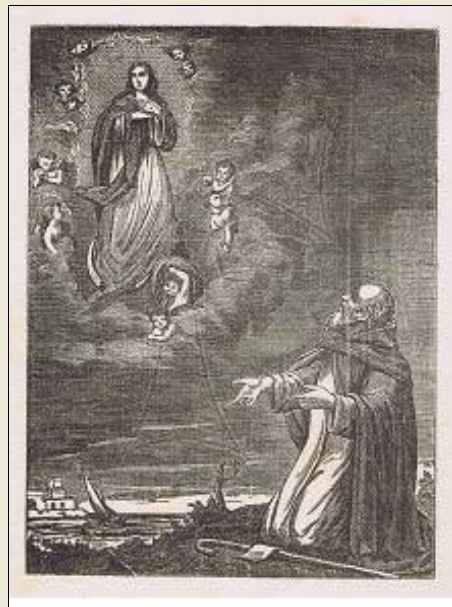
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

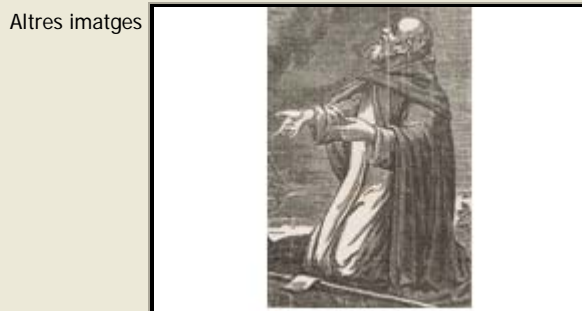

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

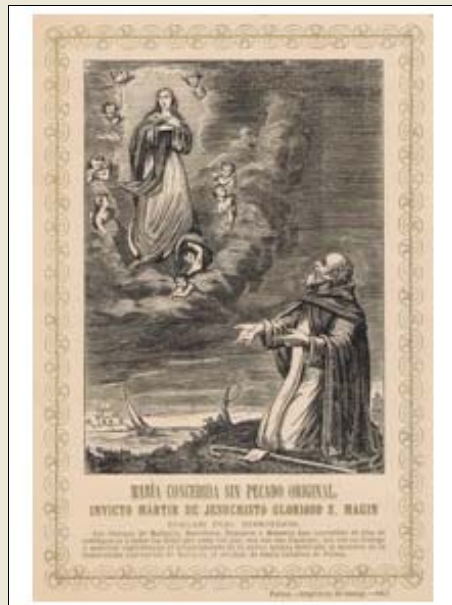
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

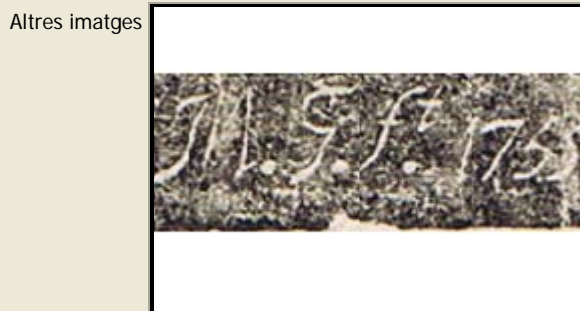

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

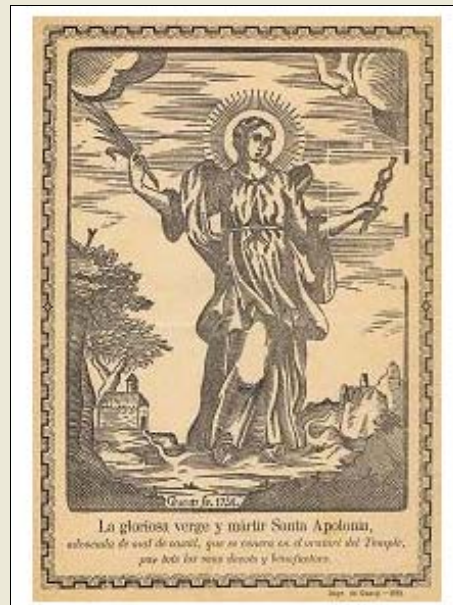
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

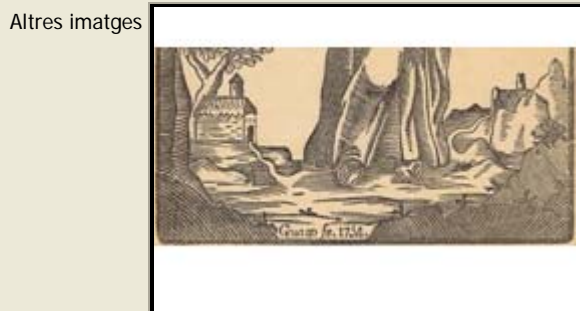

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

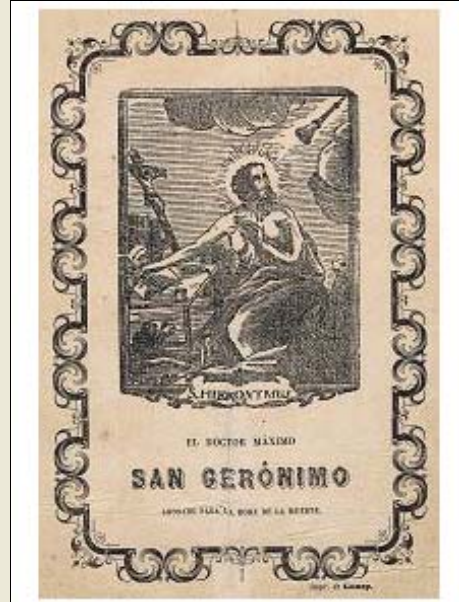
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

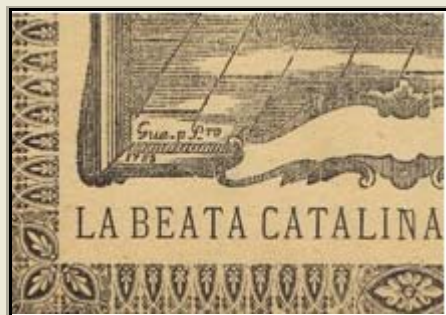

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

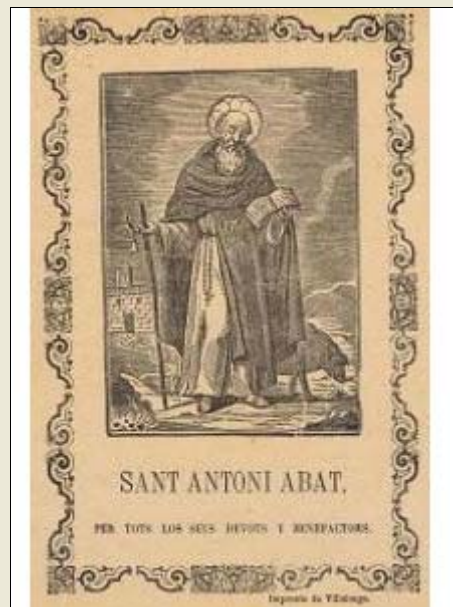
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari XIL- 0033 Tècnica utilitzada Xilografia

Títol, any Sant Joan Baptista

Transcripció de la lletra EL PRECURSOR DE CRISTO/ SAN JUAN BAUTISTA,/ QUE SE VENERA/ en la iglesia de este nombre.

Gravador Torner (Miquel)

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta Imprenta de Villalonga (1804- 1854)

Mides del camp-gravat 105 x 75

Mides del paper 219 x 162

Descripció de l'escena L'escena representa a Sant Joan Baptista, en un paisatge rocós, vestit amb la túnica de pell d'ovella, l'ovella als peus i una creu amb una cartel·la en la que es llegeix: In Ecce Agnus Dei.

Estat de conservació Regular: presenta algun trencament, crulls i el paper està brut en alguna zona. La imatge només es troba afectada per un crull que el travessa.

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

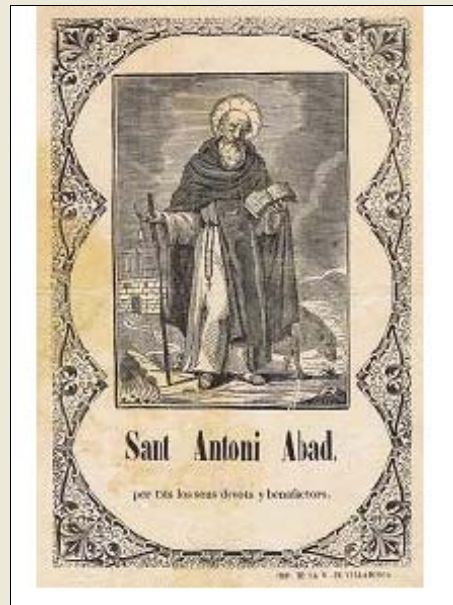
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

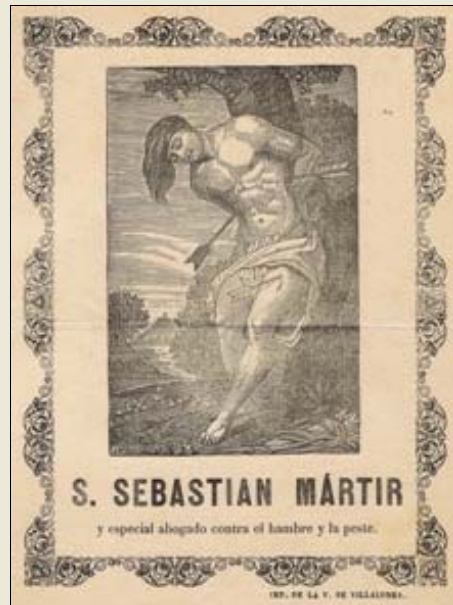
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

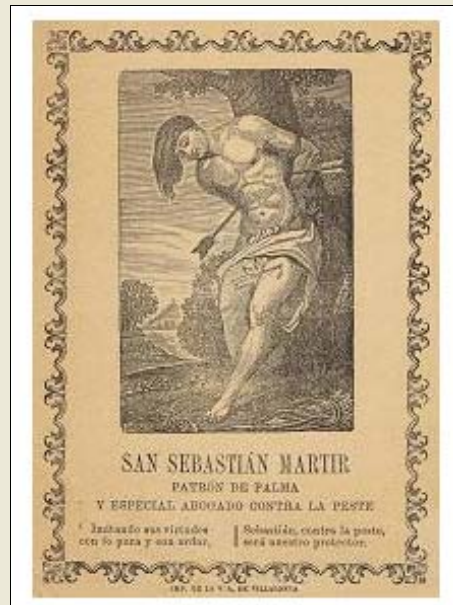
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

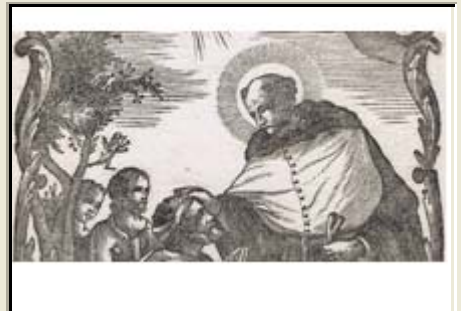

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

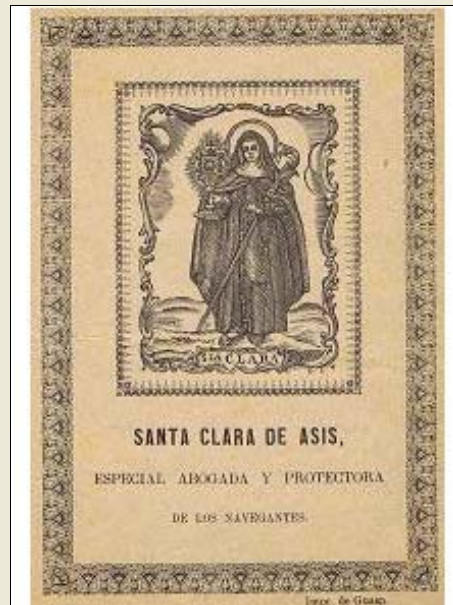
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

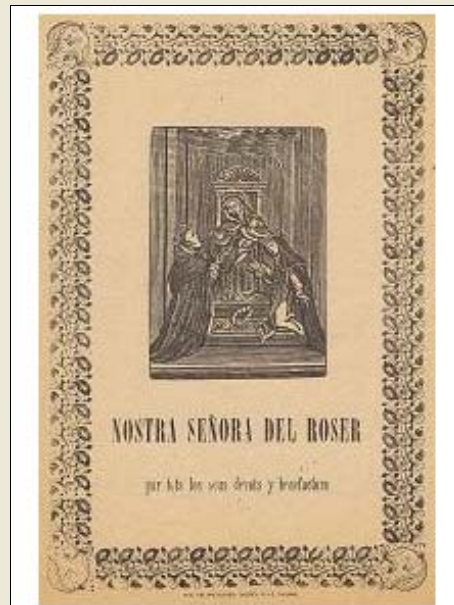
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

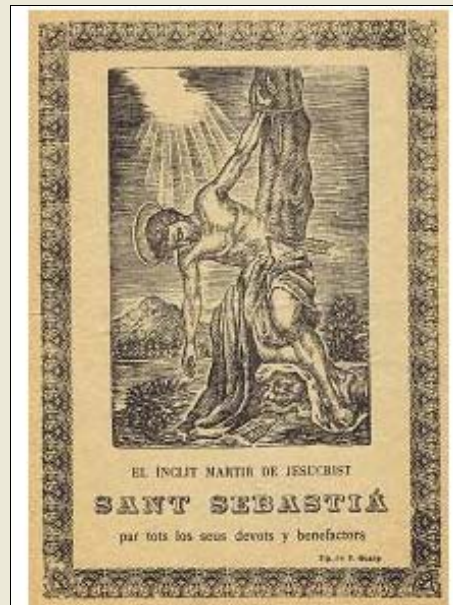
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

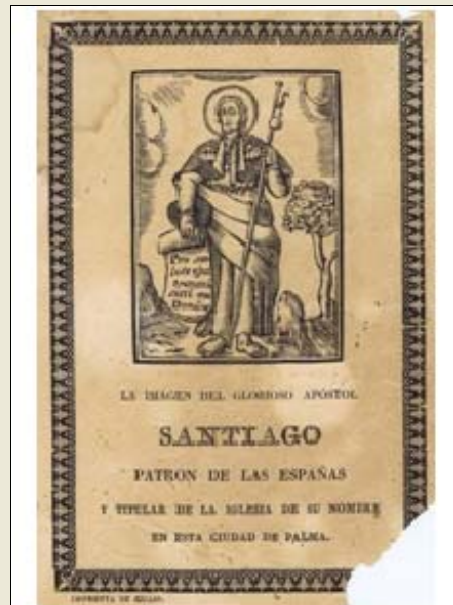
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

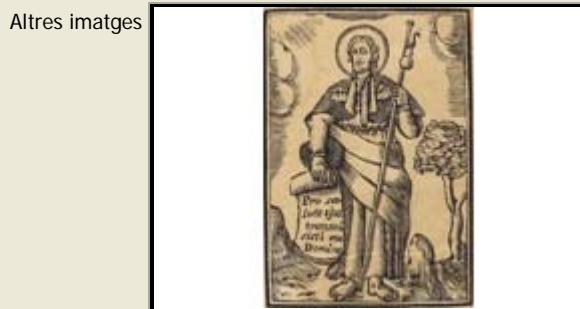

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

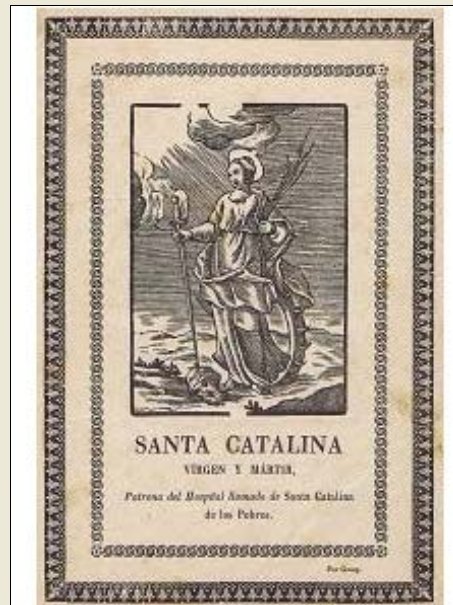
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

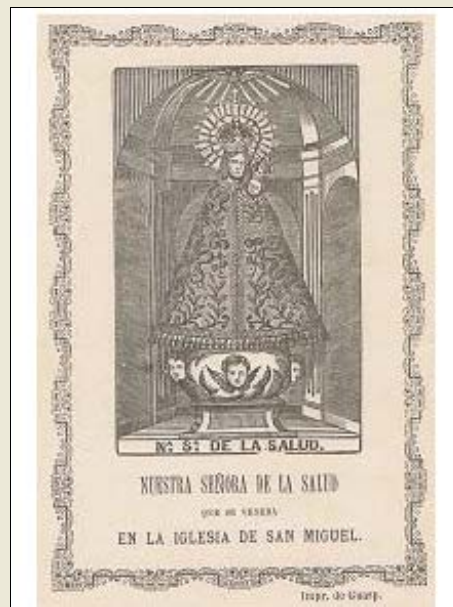
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

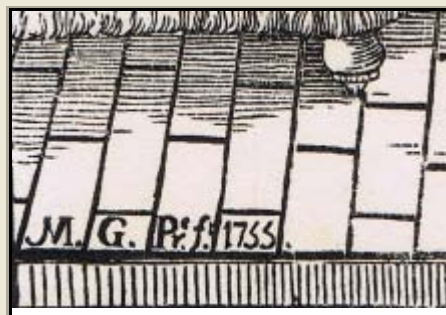
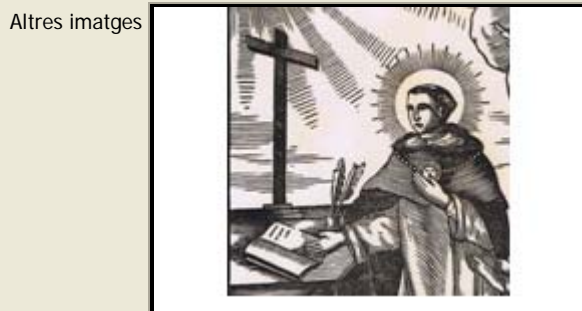

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

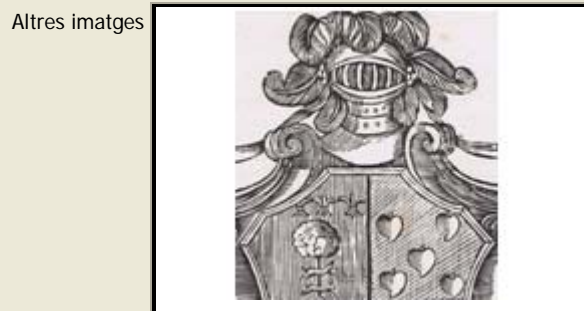

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

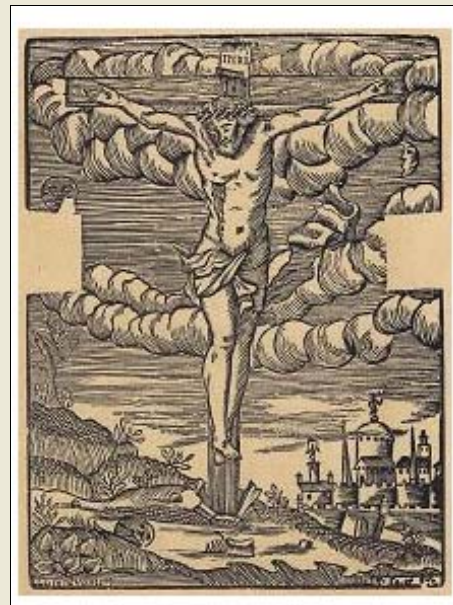
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

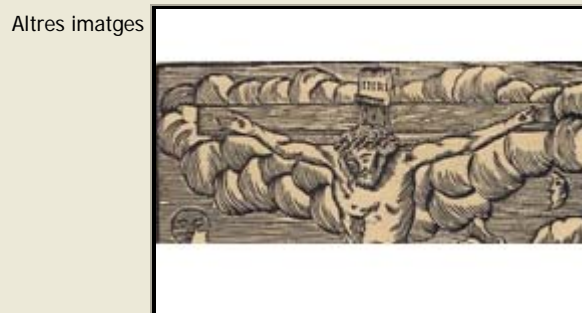

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

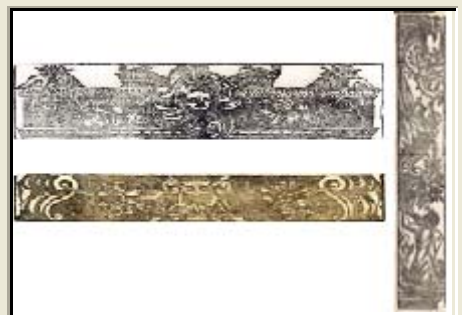

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

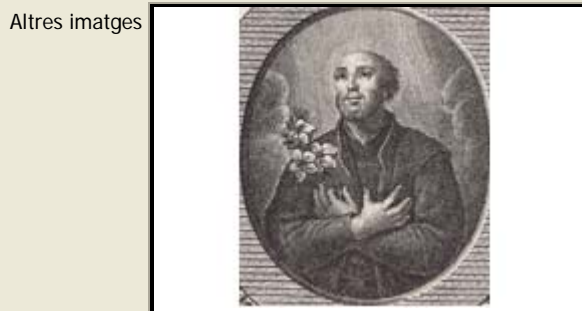

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

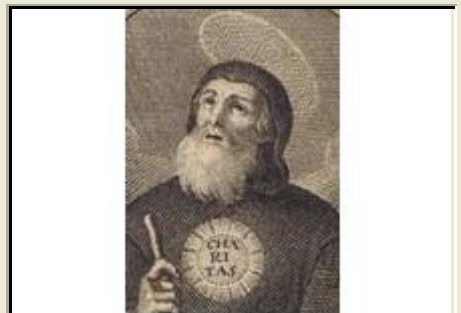
Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

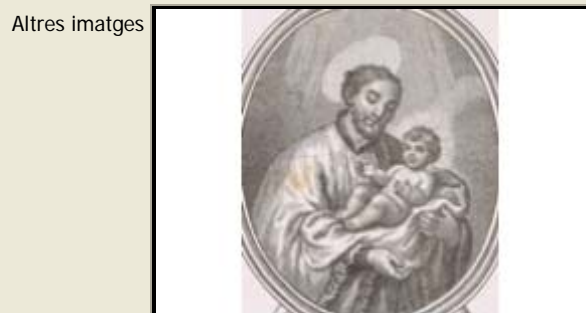

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

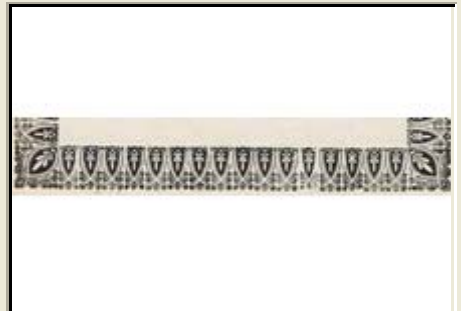

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

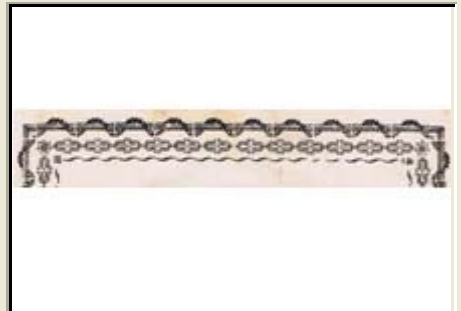

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

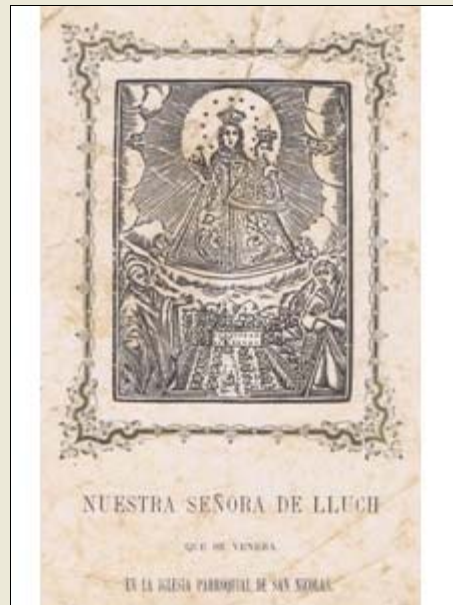
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

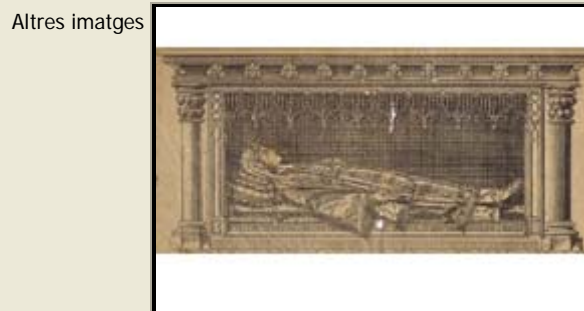

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

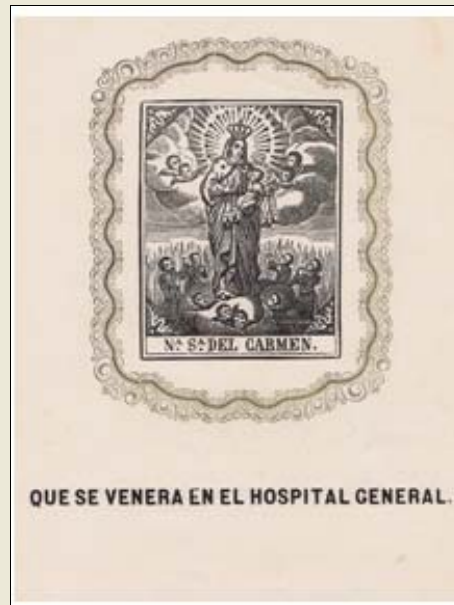
Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

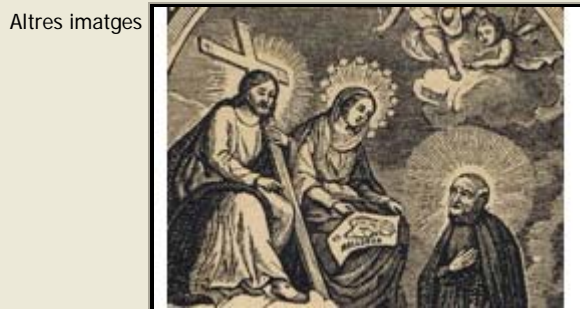

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Número d'inventari Tècnica utilitzada

Títol, any

Transcripció de la lletra

Gravador

Pintor

Dibuixant

Inventor

Establiment o impremta

Mides del camp-gravat

Mides del paper

Descripció de l'escena

Estat de conservació

Referències bibliogràfiques

Observacions

Altres imatges

